

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İKİ İBRAHİM MÜTEFERRİKA VE HALEFİ

KEMAL
BEYDİLLİ

**İKİ İBRAHİM
MÜTEFERRİKA VE HALEFİ**

—
KEMAL BEYDİLLİ

KRONİK KİTAP: 93
Osmanlı Tarihi Dizisi: 31

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Fatih Yücel

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Şubat 2019, İstanbul
2. Baskı, Ekim 2022, İstanbul

ISBN
978-625-8431-86-5

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

*Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 49639*

www.kronikkitap.com
   kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları
Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım
amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz,
yayımlanamaz.

İKİ İBRAHİM MÜTEFERRİKA VE HALEFİ

KEMAL
BEYDİLLİ

KEMAL BEYDİLLİ

Lisans derecesini 1968 yılında İstanbul Üniversitesi'nden, doktora derecesini ise 1975'te bitirdiği Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi'nden aldı. Osmanlı ve Avrupa tarihi, diplomatik ilişkiler, sefirler ve sefaretnameleri, islahat teşebbüsleri, yenileşme ve yeniden yapılanma, gayrimüslimlerin hukuki durumu ve uygulanan kilise siyaseti ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konular oldu. Makaleler ve Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki maddeler dışında çeşitli konularda kaleme aldığı kitaplara, ayrıca kitap ve makale olarak çeşitli tercümelere imza attı. Çalışmalarından bazı örnekler: *Sokullu döneminde Lehistan Kral Seçimlerine Türklerin Yaptığı Müdahaleler* (Doktora, 1976), *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı* (1984), *Büyük Friedrich ve Osmanlılar* (1985), *II. Mahmud Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması* (1995), *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane ve Mühendishane Matbaası* (1995), *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü* (2001), *Bir Yeniçerinin Hatıratı* (terc. 2003), *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği* (terc. 2003).

Bu alışmamı Osmanlı Dünyası'na
bir ömür hasreden değerli meslekdaşım,
müstesna insan Dr. Hedda Reindl-Kiel Hanımefendi'ye
saygıyla ithaf ederim.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
GİRİŞ	11

I

İBRAHİM MÜTEFERRİKA

1. Müteferrika'nın Ölüm Senesi: Yeniden Değerlendirme	19
2. Yabancı Elçilerin Haber Kaynağı İbrahim Müteferrika ve Müteferrika'nın Halefi	24
3. İbrahim Müteferrika'nın Ölüm Tarihi: Yeniden Değerlendirme	34
Ek 1. İstanbul'daki Avusturya Elçisi Penkler'in İbrahim Müteferrika'nın Kendisi Mahremâne Haberler İlettiğine Dâir Haziran 1746 Tarihli Raporu	45
Ek 2. Avusturya Elçisi Penkler'in İbrahim Müteferrika'nın Vefâtına ve Küçük İbrahim'in Kendisine Halef Olduğuna Dâir 5 Şubat 1747 Tarihli Raporu	46
Ek 3. Avusturya Elçisi Penkler'in Küçük İbrahim'in Aynı Zamanda Divân Tercümanı Kâtibi (Sekreteri) Olduğunu Beyân Eden Raporu	47

II

MÜTEFERRİKA'NIN HALEFİ KADI İBRAHİM EFENDİ

1. Kadı / Küçük / Basmacı İbrahim Efendi	51
2. Kadı İbrahim'in Kadılıkları	56
3. Kadı/Küçük/Basmacı İbrahim Efendi'nin Terekesi	59

III

KADI İBRAHİM'İN TEREKESİNİN GENEL DÖKÜMÜ VE DEĞERLENDİRMESİ

1. Kadı İbrahim'in Terekesinde Mevcut Olan Kitapların Dökümü	65
2. Basmahâne Alet ve Edevâtı	71
3. Giyim-Kuşam ve Sâir Eşyaları	72
4. Sahip Olduğu Kürklerin Dökümü	80
5. Müteferrika Bakiyyesi Basmahâne Takımı, Alet ve Edevâtı	81

IV

BELGELER

İBRAHİM MÜTEFERRİKA TEREKESİYLE İLGİLİ EN ESKİ KAYITLAR - HANIMI HATİCE'NİN KADI İBRAHİM İLE MAHKEMELİK OLMASI - KADI İBRAHİM'İN VASIYETİ VE TEREKESİNİN AYRINTILI DÖKÜMÜ

1. Müteferrika Terekesiyle İlgili En Eski Kayıtlar	93
--	----

2. Hatice ve Kadı İbrahim'in Mahkemeye Düşmeleri	95
3. Kadı İbrahim Efendi'nin Vasiyeti ve Mirasının Paylaşımı: Tenfiz-i Vasiyet Talebi	100
4. Müteferrika'nın En Eski Tereke Kaydı	102
5. Hatice Hanım'ın Başvurusunun Mahkemece Tahkiki	104
6. Kadı İbrahim'in Basma Alet ve Edevâtını Müteferrika'nın Hanımı Hatice'den Satın Almış Olduğuna Dâir Hüccet Sûreti	105
7. Müteferrika'nın Hanımı Hatice'nin Kadı İbrahim İle Mahkemelik Olmasının Kadı Sicil Kaydı	106
8. Kadı İbrahim Efendi'nin Vasiyetnâmesi	108
9. Hüseyin Efendi'nin Basmacı İbrahim Efendi Adına Hac Etme Taahhüdü	110
10. Mirasçıların Tenfiz-Vasiyet Talebi	111
11. Basmacı Kadı İbrahim Efendi'nin İkametgâhının Ayrıntılı Tarifi /1	113
12. Basmacı Kadı İbrahim Efendi'nin İkametgâhının Ayrıntılı Tarifi /2	114
13. Müteferrika ve Kadı İbrahim Matbaalarının Yerine Dâir	115
14. Müteferrika Basımı Kitapların Toptan Satışı: İstefanaki Veled-i Dimyaki'nin Kendisinden Müteferrika Baskısı 767 Parça Kitap Satın Alan ve Ödeme Vâdesini Geciktiren Panayot Veled-i Kırako'dan Şikâyetçi Olması	119

V

EKLER

KULLANILAN BELGELERİN GÖRÜNTÜLERİ

1. Basmacı Kadı İbrahim'in Terekesi / 1, 1777	125
2. Basmacı Kadı İbrahim'in Terekesi / 2	126
3. Basmacı Kadı İbrahim'in Terekesi / 3	127
4. Râşid Efendi' in Sahip Olduğu Basmahâne Takımı Dökümü /1	128
5. Râşid Efendi'nin Sahip Olduğu Basmahâne Takımı Dökümü /2	129
6. Tercüman Kâtibi Basmacı İbrahim Efendi, 1741	130
7. Kadı İbrahim Zihne Kadısı, 1773	131
8. Kadı İbrahim Zihne Kadısı, 1775	132
9. Müteferrika'nın En Eski Tereke Kaydı	133
10. Müteferrika İbrahim Efendi'nin Vasiyeti ve Mirasının Paylaşımı	134
11. Müteferrika Bakiyyesi Alet ve Edevâtın Kadı İbrahim ve Kardeşleri Tarafından Satın Alınması	135
12. Müteferrika'nın Hanımı Hatice'nin Kadı İbrahim ile Mahkemelik Olması	136
13. Basmacı Kadı İbrahim Efendi'nin Terekesinin Mirasçılar Arasında Taksimi /1	137
14. Basmacı Kadı İbrahim Efendi' in Terekesinin Mirasçılar Arasında Taksimi /2	138
15. Hüseyin Efendi'nin Basmacı İbrahim Efendi Adına Hac Etme Taahhüdü	139
16. Basmacı Kadı İbrahim'in İkamet Ettiği Evin Tarifi /1	140
17. Basmacı Kadı İbrahim'in İkamet Ettiği Evin Tarifi /2	141
18. Kadı İbrahim Efendi'nin Mirasçıların Tenfiz-i Vasiyet Talebi	142
19. Müteferrika Kitaplarının Toptan Satışı	143

KAYNAKLAR

145

SUNUŞ

Türk basım tarihinin unutulmaz isimlerinden olan İbrahim Müteferrika ile ilgili zaman içinde geniş bir yayın birikiminin oluştuğu malûmdur. İlk matbaanın kuruluş hikâyesi, basılan kitaplar, basım adetleri, bunların satılan veya elde kalanları, matbaanın yeri, deposu, Müteferrika'nın ikamet ettiği evi, ailesi, terekesi sebebiyle ev eşyaları, giysileri, özel kitapları, karısı, tek kızı, mal birikimi gibi önemli bilgiler özellikle Orlin Sabev'in Müteferrika ile ilgili etraflı çalışmasıyla ve onun Müteferrika'nın terekesini bulması, değerlendirmesi ve aynen yayımlamasıyla had safhada giderilmiş ve bilinmeyen ayrıntılar gözler önüne serilmiştir.¹ Bu anlamda Sabev'in çalışması, büyük birikime rağmen genelde aynı şeyleri tekrarlayan ve yeni bir şey söylemeyen Müteferrika araştırmalarında gerçek bir dönüm noktası teşkil eder ve daha önce yazılanları âdeta hükümsüz kılar.

Takdim etmekte olduğumuz bu çalışmanın da sahanın önemli dönemeçlerinden birini teşkil edeceği kanaatindeyiz. Çalışmamızın birinci kısmında Müteferrika'nın yeni bulgular doğrultusunda özellikle ölüm tarihi ile ilgili son tesbitin sorgulanması yapılmış ve hayatının gözden kaçan ve Avrupa devletleriyle Osmanlı arasındaki dış politika yumağı içindeki rolüne işaret edilerek, bu bağlamda yakın dostu Bonneval ile evlatlığı Süleyman ve Avusturya elçilik raporlarında şifre rakamlarıyla anılan bizzat kendisiyle beraber halefi Kadı ve aynı zamanda Divân Tercümanı Kâtipi olan "Küçük İbrahim" in de yer aldığı ekip arasındaki karanlık işlere ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ikinci kısmında ise, ilk bölümde Divân Tercümanı Kâtipliği'ne değindiğimiz Müteferrika'nın halefi Kadı İbrahim'in kadılık hizmetlerine, Temmuz 1777'deki ölümü üzerine zabt edilen emvâline,

1 Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, İstanbul 2006.

vâsiyetnâmesine, mirâsının vârisleri arasındaki paylaşımına, terekisinin döküm ve tahliline yer verilmiş, ayrıca Müteferrika bakiyyesi (1747) matbaa alet ve edevâtı mevcûdâtının belirlenmesine çalışılmıştır. Kadı İbrahim'in ortaklarıyla beraber bastığı tek kitap olan iki cilt halindeki *Vankulu Lügatı*'nın ikinci baskısı (Aralık 1756 - Mayıs 1757) sebebiyle Müteferrika'nın dul eşi Hatice ile mahkemelik olması belgelenmiş, matbaa işletmesi kendilerine müştereken havale edilenlerden biri olan Anadolu Kadılarından Ahmed'in kimliğine açıklık getirilmiştir. Çalışmanın nihayetinde ise matbaanın yeri hakkında bir mütalaada bulunulmuş ve Müteferrika bakiyyesi kitaplardan oluşan 767 parçalık bir paketin toptan satışına dâir kadı sicil kaydı takdim edilerek değerlendirilmiştir. Bütün bunlarla ilgili olarak kullandığımız belgelerin görüntülerine ise çalışmamızın sonundaki ekler kısmında ayrıca aynen yer verilmiştir.

Çalışmamız esnasında yardımlarını gördüğüm ve bilgilerinden istifade ettiğim meslekdaşlarıma nitelikli teşekkürlerimi metin içinde yerleri geldikçe edâ ettim. Çalışmamın basımını üslenen ve kısa zamanda iyi bir şekilde basılmasını gerçekleştiren Kronik Kitap idarecilerine, özellikle sayın Adem Koçal'a, metin okumasını büyük bir dikkat ve ehliyetle yerine getiren sayın Fatih Yücel'e ve sâir emeği geçenlere teşekkür ederim.

Kemal Beydilli

GİRİŞ

Matbaa tarihimiz, daha önce yazılanları tekrarlama ve yerleşmiş bütün yanlışlıkları göz ardı ederek, ortalıkta dolaşan bilgileri yeni araştırmalara yönelmeden ve de usanmadan tekrarlama tarihidir.² Çalışmamızın bu kısmında aynı yanlışlığa biz de düşmek istemediğimizden, konuyu takdim bâbında başkaca yerlerde mebzûlen dile getirilmekte olan malûmelerin tebliğinden uzak durmaya çalışıp, yalnızca genel bir değerlendirmede bulunacak ve matbaanın geç geldiği hakkındaki abes tartışmaya, din adamlarının mesele çıkartmadıkları ancak müstensihlerin karşı çıktıkları söylemine, 1730 Patrona Ayaklanması esnâsındaki malûm tahribâtın matbaanın zarar görmeden kurtulduğuna ve hattâ isyancılar tarafından esirgenmiş olduğuna ilişkin lâkırdılara değinmekle yetineceğiz.

Genelde *Müteferrika* sıfatıyla marûf olan, ancak arşiv belgeleri dışında özellikle Kadı Sicil veya Askerî Kassâm defterlerinde geçen tanımlamasıyla *Basmacı*³ olarak takdim edilen İbrahim Efendi'nin matbaa tarihimizin baş aktörü olduğu tartışma kabul etmez. Her şey onunla başladı, onun Osmanlı toplumu içinde kendine bir yer edinmesiyle gelişti ve gözlerini kapattığı zaman arkasında ölümsüz bir isim ve kurduğu matbaada basılmış bir dizi eser bıraktı.

- 2 Tashihe muhtaç pek çok yerleri dışında konuya herhangi bir katkıda bulunmayan, ma'lûmu i'lâm eden yeni bir tekrarlama için bk. Mehmet Ali Akkaya, *Türk Beşikdevri Basmalarından Yazma Kitap Geleneginin Etkileri ve İçkapağın Gelişimi*, İstanbul 2015. İstisnâî olarak Müteferrika'nın hayat hikâyesine arşiv belgelerinden hareketle yaklaşan ve konuyu yeni ve özgün bilgiler getirmiş olarak takviye eden meslekdaşım Erhan Afyoncu'nun mesâisine aşağıda değinilecektir.
- 3 *Basmacı* tabiri, hele "Basmacı İbrahim Efendi" kalıbı ile karşımıza çıktığında daha da yanıltıcı olabilir. Atmeydanı Firûzağa Mahallesi'nde oturan Basmacı İbrahim (Ağa b. Mehmed, *Kismet-i Askeriyye Defterleri*, nr. 300, vr. 18a, 24 C. sene 1181) veya bestekâr Basmacı Abdî Ağa (1787-1851) örneklerinde olduğu gibi. Abdî Ağa Kapalı Çarşı'da faaliyet gösteren yemeni basmacıları esnafından idi. Dolayısıyla her basmacı matbaacı değildir!

Müteferrika'dan önce Türk matbaasının işletmeye açılması için yabancıların çeşitli girişimlerde bulunduğuna değinen kayıtlar mevcut olmakla beraber bunların sıhhatini tam olarak tahkik etmek mümkün değildir. Öncelikle Venedik'ten güzel hurûfâtlı bir matbaa takımının getirilmiş olduğu, aynı şekildeki başka bir denemeye bir İngiliz girişimci tarafından teşebbüs edildiği, her ikisinin de malzemelerinin müsâdere edilerek denize atıldığı, matbaa alet ve edevâtı getirmek isteyen bir muhtedinin ise idâm edildiği ve IV. Mehmed zamanında da yapılan girişimin ulemânın müstensihlerin geçim sıkıntısına düşecekleri uyarısı üzerine akîm kaldığı, başka bir teşebbüsün ise sadrazam tarafından önlendiği gibi bilgiler bu anlamda olup,⁴ bunların pek fazla inanırılığı ve geçerliliği yoktur. Nihâyet 1727'de açılan ilk Türk matbaasının genelde vahîm bir gecikme olarak gösterilmiş olması da, tutarsız bir değerlendirmeden başka bir şey değildir. Geç gelme tezi giderek tekrarlanmaktan haz alınan ve geri kalmışlığın ve çağı yakalayamamanın vebâlinin yüklendiği bir "*günah keçisi*" haline sokulmuştur.⁵ Bu tür iddiâlar, 18. yüzyıl Osmanlı toplumu içindeki okur-yazar kitlenin gayet kısıtlı ve ulemâ dâhil medrese talebelerinin elle çoğaltılan gerekli kitaplarla yeterince donatılmış olduğu gerçeği karşısında her türlü dayanaktan yoksun kalmaktadır. Hülâsa, matbaa konusunda toplumun ne böyle bir ihtiyâcı ne de beklentisi vardır. Bekleyeni olmayan durağa otobüsün geç veya erken gelmesini tartışmanın ise bir anlamı yoktur!

Basım adetleri yanında künye itibârıyla de az sayılarda olan son kitapların basıldıkları tarihlerden itibaren ilgili matbaaların [Müteferrika Matbaası (1742), Kadı İbrahim ve Birâderleri Matbaası (1757), Râşid Efendi Matbaası (1794)] faaliyetlerine son vermiş olmalarının etkisiyle, insanların bunun evveliyâtını unutmüş olarak, matbaanın ilk defa III. Selim zamanında açıldığına inandıklarına dâir kayıtlar⁶ işin gerçeğine yeterince işaret etmektedir. Öte yandan matbaanın açılmasından sonra basılan eserlerin ve bunların satış miktarlarının sayısal verileri durumu daha açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Dik-kati çeken diğer bir husus, basma kitapların matbaanın kuruluş gerekçesinde ifâde edildiğinin aksine en az elle çoğaltılanlar kadar pahalı olduğudur.⁷ Talep kıtlığı ve basılan eserlerin genelde elde kalması,

4 Babinger, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*, Leipzig 1919, s. 8.

5 Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basımın Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul 1987.

6 Bu hususa aşağıda tekrar değinilecektir.

7 Cilt ve tezhipden ârî yalnızca sahifeye dökülmüş bir forma kitabın maliyetinin 15-20 kuruş olduğunun belirtilmekte olmasından ötürü (Dallaway, *Reise*, s. 63),

dolayısıyla yatırılan sermayenin geri gelmemesi halinin, piyasanın ihtiyacına da cevap verme ruhsatıyla donatılan Üsküdar Matbaası için de söz konusu olduğu bilinmektedir.⁸

Matbaanın geç gelmesinde, hayatlarını eser çoğaltmakla kazanan müstensihlerin karşı çıkmalarının etken olduğu savı, matbaaya karşı Avrupa'da da aynı kaygılardan hareketle belirli tepkilerin olduğu göz önüne alındığında ağırlığını kaybeder. Nitekim, Paris'te 6.000 müstensih ve kitap ressamı, matbaaya şeytânî bir sanat olarak karşı çıktıklarında, aslında işlerini kaybetme endişesinden hareket etmekteydiler. 18. yüzyılda Osmanlı topraklarında 80.000 müstensihin bulunduğu⁹ ve bunların 6.000 kadarının İstanbul'da çalıştıklarına dâir verilen rakamlar, eserlerin yeterli sayılarda çoğaltılabileceğini göstermesi yanında, matbaaya ekonomik kaygılardan hareketle karşı çıkacak önemli bir kitlenin mevcûdiyetine de işaret eder. Bu sorun, bilindiği gibi yalnızca dinî konular, dolayısıyla talebe ve hocaların ders kitapları dışında kalan eserlerin basılmasına izin verilmesiyle çözülür. Ancak Mühendishâne Matbaası'nın Üsküdar'a (Harem/Selimiyye) naklinde (1802) böyle bir kısıtlamadan artık söz edilemez. Yine de "tefsîr ve hadîs-i şerîf" basımları bunların dışında tutulmuştur.¹⁰ Bu durumda, aradan geçen 75 sene içinde bu konudaki hassasiyetin giderek zâil olduğunu kabul edebiliriz. Bilindiği gibi *Birgivi Risâlesi* (1803) ve *Amentü Şerhi* (1804) Üsküdar Matbaası'nda basılan ilk dinî kitaplardandır.¹¹ Müteferrika'nın Avrupa'da olduğu gibi *Tevrat*, İncil ve benzeri din kitapları basmış olması halinde kurduğu matbaanın çok daha parlak bir gelişme arz edebileceğine dâir varsayıma dayalı görüşlerin¹² geçerliliği tartışılacak mahiyettedir. Kut-sal kitabın satış patlaması yapma hali vârid olmuş olsaydı, ilk *Mushaf*

elle çoğaltılan kitapların da belirli bir maliyeti olduğu ve bunların da ucuza mâl olamadığı açıktır.

- 8 Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi* (1770-1826), İstanbul 1995, s. 143-144.
- 9 Marsigli'den naklen Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, s. 362. Keza, Marsigli'yi kaynak göstererek sayıyı 90.000 olarak veren Danişmend, *Kronoloji*, IV, s. 16. Jale Baysal ise bunu yalnızca İstanbul'da çalışan müstensihlerin sayısı olarak verirken hataya düşer. *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, s. 9. Keza aynı şekilde, *EI*, 2, 795.
- 10 Beydilli, *Mühendishâne*, s. 137.
- 11 Beydilli, *Mühendishâne*, s. 129, s. 255.
- 12 Metin Kunt, "Reading Elite, Elite Reading", *Printing and Publishing in the Middle East: Papers from the Second Symposium on the History of Printing and Publishing in the Languages and Countries of the Middle East*, Bibliothèque Nationale de France, Paris, 2-4 November 2005 = contributions au deuxième, vol 24, 2008, s. 98.

basımı¹³ böyle bir heyelânı beraberinde getirirdi ki bunun böyle olmadığı bilinmektedir. Batı'da İncil'in milyonlarca basılmış ve satılmakta olması dindârlık yanında herhalde okur-yazarlıkla da yakından alakalı olmalıdır. Hattâ okur-yazar olmayan geniş kitlelerin dinî ihtiyaçlarına görsel vasıtalarla cevap verebilmek maksadıyla hazırlanan ve çok sayılarda basılan ve kutsal kitabı resimlerle ifade eden varaklar (*Fukara İncili / Armenbibel / Biblia Pauperum*)¹⁴ matbaanın işlevini arttıran ve yaygınlaşmasına katkıda bulunan bir diğer unsur olmuştur.¹⁵ Osmanlı dünyasında dinin öngördüğü resim yasağı sebebiyle böyle bir alternatif okuma da söz konusu olamazdı. Müteferrika matbaasında yaklaşık 12.500 adet olmak üzere 23 cilt halinde 17 kalem eser basılmış olduğu göz önüne alındığında, basılan eser sayısının azlığı ve bunun karşısında gayrimüslim matbaalarında daha çok sayıda ve daha fazla eser basılmış olması gerçeği izâha muhtâc bir keyfiyettir. Bunun sebebini, her iki kesim arasındaki okur-yazarlık oranındaki ve matbu eserlere olan taleplerindeki farklılıkta görmek yanlıcıdır. Türkçe basımlı kitaplar imparatorluk sınırları içindeki bu dili anlayan daha kısıtlı bir kesime hitap etmekteyken, Yunanca, İbranice ve Ermenice kitapların bu sınırlar dışında yaşayan çok daha geniş bir kesimin istifâdesine sunulabildiği ve burada basılan eserlerin yurt dışına da sevk edilmekte olduğu, dolayısıyla çok daha geniş bir pazara sahip oldukları dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla Müteferrika ve sonrası matbaalarındaki eser adeti ve satışlarına kıyâs kabul edilemezler. Bütün bu zafiyetin genelin okur-yazar fukarası olmasıyla ilgili olduğu açıktır. Hülâsa, seçkinler yazıyor, seçkinler okuyor!

Müteferrika matbaasının 1730 Ayaklanması'ndan yara almadan kurtulduğu ve matbaaya karşı kasıtlı bir tepkinin mevcut olmadığı bilinmektedir. Bu ayaklanmaya İstanbul'daki 6.000 müstensihin de katıldığı ve matbaa ile birlikte Kâğıthâne'deki kâğıt imalâthânesinin de tahrip

13 1871 Hâfız Osman hattıyla fotoğraf baskısıyla Matbaa-i Osmaniyye'de, 1874'de yine aynı teknik ile Cevdet Paşa'nın riyâsetinde Matbaa-i Âmire'de sadece 70 adet basıldı ve önde gelen zevâta hediye olarak dağıtıldı. 1888'de İstanbul'a gelerek Osman Bey Matbaası'nı ziyaret eden ve fotoğraf baskısı ile basılan *Kur'an* nüshalarının titizlikle hazırlandığına şahid olan bir Rum gazetecisinin beyânına göre o sırada 6000 adet *Mushaf* basılmış bulunmaktaydı. (Nedret Kuran-Burçoğlu, "Matbaacı Osman Bey: Saray'dan İlk Defa Kur'an-ı Kerim Basma İznini Alan Osmanlı Hattat'ı", *Journal of Turkish Studies*, XXVI, II, *Essays in Honour of Barbara Flemming*, Cambridge, 2002, s. 101). Belirtilen bu sayının itiyad ile karşılanması icap ettiği açıktır.

14 Fakir lafı, okur-yazar olmama haline işâret etmektedir, eğitim fukarası anlamındadır.

15 Reformasyon ve de Türk Tehdidi bilindiği gibi Avrupa'da matbaanın yaygınlık kazanmasının en önemli etkenlerindendir.

edildiği iddiâları gerçekleri yansıtmadığı gibi, burada kâğıt imalâtının uzun zamandır yapılmadığı ve yerini çoktandır bir bez imalâthânesine bırakmış olduğu 1679'de İstanbul'a gelen Marsigli'nin gözlemleriyle sabittir.¹⁶ Öte yandan, matbaanın bu ayaklanma sebebiyle kapandığı¹⁷ ve bu kargaşadan etkilenerak 1731 senesinde faaliyet göstermediğine dâir beyânlar, hemen ertesi sene *Usûlü'l-Hikem*'in yayımlanmasından ötürü pek isabetli görülmüyor. Ayaklanma esnasında herhalde kitabın baskıya hazırlanması için uğraşılmaktaydı.¹⁸ Matbaanın bu hadisenin infîâl noktalarının dışında kaldığı kesindir. Hattâ isyancıların, böyle bir kurumdan muhtemelen haberleri bile yoktu! Oysa 1807'de Nizâm-ı Cedîd'in sona ermesiyle başlayan darbe ve karşı darbeler döneminde matbaa, başta çağdaş teknik eğitimle ilgili ve içlerinde Fransızca da dâhil olmak üzere pek çok kitabın basıldığı yeni sistemin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmiş olarak, Nizâm-ı Cedîd'e karşı duyulan tepkinin hedefleri arasına girmiştir. Hasköy'deki yeni (1795) Kara Mühendishânesi'nin zemin katında işletmeye açılan matbaa (1797), reform döneminin önemli göstergelerinden olan Levent Çiftliği, Üsküdar ve Selimiye kışlaları gibi askerî kuruluşlarla aynı akıbeti paylaşmış, yakılarak tahrip ve yağma edilmiştir (17 Kasım 1808).¹⁹

Ulemanın matbaaya karşı çıkarak gecikmenin bir etkeni olduğu savının da kabul edilir bir tarafı yoktur. Basılan eserlerde matbaaya meşrûiyet kazandırmak amacıyla şeyhülislamın fetvâ vermesi ve önde gelen ulemânın takrîzler yazarak bu işi desteklediklerini göstermeleri dışında, Müteferrika'dan sonra matbaanın işletmesini üstlenenlerin kadılıklarda bulunmuş ilmiye mensûplarından olmaları ve kitapların basıma hazırlanması yanında tashihlerinin de önemli isimler tarafından temsil edilen ulemeden oluşan heyetler²⁰ tarafından yerine getirildiği gerçeği göz ardı edilmiş görünmektedir. 1814-1817 arasında Üsküdar Matbaası'nda basılan *Kamûs Tercümesi*'nin mukabelesinin aynı zamanda bu eserin sahibi olan devrin önde gelen âlimlerinden Âsım Efendi'ye havale edilmiş olması, Hasköy'deki Mühendishâne Matbaası'nın

16 Marsigli'den naklen Giambattista Toderi i, *Litteratur der Türken*, I, II. Theil, Königsberg 1790, s. 290.

17 Osman Keskinoglu, "Türkiye'de Matbaa Tesisi ve Mushaf basımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1967, 15, s. 128.

18 Sabev, *Müteferrika*, s. 204.

19 bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 139-140, s. 150.

20 Nitekim matbaada basılacak ilk eserlerin denetim ve tashih işlerine sabık İstanbul kadısı İshak Efendi, sabık Selânik kadısı Sahib Efendi, sabık Galata kadısı Esad Efendi, Kasımpaşa Mevlevihânesi şeyhi Musa Efendi vazifelendirilmişlerdir.

Üsküdar'a nakledilmesi ve Selimiye Kışlası'na mücâvir mahallede, üstelik bu sefer müstakil bir binada faaliyete geçmesi aşamasından sonraki dönemde (1808) matbaa sorumluluğunu üstlenen iki kişiden birinin -diğeri Hâcegândan Maraşlı Ali Efendi'dir- Doğancılar Câmii imâmı Hâfız Mehmed Efendi olması uygulamanın aynen devam ettiğine işâret eder.²¹ Ancak bu tür tashîh heyetlerinin ulemâdan teşkil edilmiş olmasından hareketle -genelde hep yapıla geldiği üzere- din adamlarının bu işe karşı olmadıkları iddiâsında bulunmak da herhalde hatalı bir değerlendirmedir olurdu.²² Zira, devrin eğitilmiş kadrolarını oluşturmuş olarak, bu tür işlerin üstesinden ancak bu kesimin gelebileceği açıktır. Hülâsa, din adamı kimlikleri değil böyle bir işin üstesinden gelebilecek donanımına sahip olmaları tercih edilmelerinin başlıca sebebini teşkil etmiştir. Nitekim gayrimüslim matbaalarında basılan eserler de aynı sebepten ötürü din adamları tarafından tashîh edilmekteydiler! Bütün bu gereksinim arz etmeyen şartlara rağmen, matbaanın, diğer bir tabir ile hem de bekleyeni yokken gelmiş olmasını, Nevşehirli İbrahim Paşa döneminde (1718-1730) öne çıkan ve hemen yanı başındaki Avrupa'da hüküm süren ve gittikçe daha da aydınlanacak olan havanın esintilerinden nasip lenmiş olan bir mûhitin önyak olduğu bir dizi yenilikler hamlesi olarak değerlendirmek muhakkak ki isâbetli bir yaklaşım olurdu. Tek başına yalnızca bu husus, dönemi "Lâle devrinin zevk u sefâ eyyâmı" olarak algılatmaya yönelik söylemleri tekzip eder mahiyettedir.²³

Nisan 1824'de Üsküdar / Selimiyye'den tekrar İstanbul tarafına taşınan matbaa, ancak 1826'dan sonra başlayan yeni dönemde etkin bir faaliyet içine girer ve asrın sonlarına doğru vilâyetlerdeki toplam sayısının yüzleri bulduğu ve yalnızca İstanbul'da 54 büyük matbaanın işlemesiyle beraber önemli bir gelişme gösterir. Bu dönemde matbaa, imparatorlukta temsil edilen ulusların yalnızca fikrî uyanışını temsil etmek ve çağdaş eğitim sahalarında büyük hizmet vermekle kalmaz; aynı zamanda, imparatorluğun sonunda cereyan eden siyâsî mücâdelelerin de en etkili silahı olarak kullanılır.

21 bk. Kemal Beydilli, *Mühendishâne*, s. 144 vd.

22 Feridun Emecen, "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve 'Lale Devri' Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, 52, İstanbul 2018, s. 91.

23 Bk. Feridun Emecen, *aynı makale*, s. 88-90.

I

İBRAHİM MÜTEFERRİKA

İBRAHİM MÜTEFERRİKA

1. Müteferrika'nın Ölüm Senesi: Yeniden Değerlendirme

Mezartaşı üzerindeki 1160/1747 tarihi ölüm senesini açıkça ifade etmekte olmasına rağmen, şâhîde üzerindeki Abdürrezzak Nevres (ö. 1762) elinden çıkma tarih mısra'ının²⁴ ebced hesabıyla 1158/1745 senesini vermesi, konu üzerinde uzun zamanlar devam eden abes bir sorgulama ve tartışma yaratmıştır. Tarih mısra'ının başlangıcında yer alan “*basdı*” kelimesinin yazılımında *elif* harfinin noksan olduğu ve bunun ilavesiyle ancak hesaplamaların 1158 senesini verdiği (aksi halde 1157) gibi nâfile uğraşlar,²⁵ ölümüyle mezartaşının dikilmesi arasındaki iki seneye yakın zamanı açıklamaya yetmemiş ve bu durumda taşın daha sonraları yapıldığı söylemi genel bir yaygınlık kazanmıştır.²⁶ Gerçekten de Nevres'in düşürdüğü tarihin çözümü 1160 senesini vermemektedir.²⁷

Öte yandan Müteferrika'nın üstlendiği bazı vazifelerle ilgili ortaya çıkartılan yeni belgeler,²⁸ onun ifâ ettiği hizmetlerin çeşitliliğine açıklık getirmekle beraber, Müteferrika'nın ölüm tarihi *ay ve gün* hesabıyla henüz tam olarak belirlenememiştir. Sabev'in zikredilen çalışmasında

24 “Basdı İbrahim Efendi sahn-ı firdevse kadem” (=1158/1745).

25 Konu tafsilâtı için bk. Sabev, *Müteferrika*, s. 94, n. 255. Ayrıca konunun pek çok tekrarına bir örnek olarak bk. H. Necatioğlu, *Risâle-i İslâmiye*, Ankara 1982, s. 21-22.

26 Yazma Nevres divânlarında yapılan yoklamalar “*basdı*” kelimesinin elifle yazılmış olduğunu göstermektedir. Selim Nüzhet Gerçek, bu durumu daha 1928'deki yayınında tesbit ve ihbâr etmiş idi. (*Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1928, s. 75-76). Epey zedelenmiş olmasına rağmen mezar taşı üzerindeki yazılışın da elifle olduğu hâlâ görülebilmektedir. Dolayısıyla artık bu saçma konunun bir daha gündeme gelmemek üzere kapatılmasının vakti gelmiştir.

27 Hesaplamayı yeniden kontrol eden ve yine 1158 (3 Şubat 1745- 22 Ocak 1746) olduğunu teyid eden, aynı zamanda *DîÂ*'daki “Ebced” maddesinin de (10, 1994, s. 68-70) yazarı olan Sayın Mustafa Uzun'a teşekkür ederim.

28 Erhan Afyoncu - Ahmet Önal, “İbrahim Müteferrika'nın Lehistan Elçiliği ve Bilinmeyen Sefaretnâmesi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 48, İstanbul 2016, s. 105-142.

ortaya çıkardığı terekəsi²⁹ ve vefatı sebebiyle müteferrikalık tahsisatı-nın başkalarına havale edilmesiyle ilgili yayınlanan arşiv kaydı,³⁰ ölüm senesinin 1160 (1747) olduğuna kesinlik kazandırmıştır. Vefatı üzerine matbaa idaresini üstlenmek üzere haleflerinin tayinlerine dâir *Mühimme Defteri* kaydı³¹ yeri belirtilmemiş olarak vaktiyle Ahmed Refik³² ve daha sonraları da Cevdet Türkay³³ tarafından yayınlanmış ve bu konuya eğilen hemen herkes tarafından tekrarlanmış olmakla beraber, buradaki tarih kaydının ayın ilk on günü hesabıyla (evâhir-i Muharrem 1160 / 1-10 Şubat 1747) gösterilmiş olması sebebiyle, bu kayıt Müteferrika'nın haleflerinin tayin tarihinin gün hesabıyla gösterilmesine imkân vermemektedir.

Müteferrika'nın vefatı sebebiyle tarih düşüren bir diğer kişi Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'dir (ö. 1787).³⁴ Müstakimzade'nin tarih mısra'ı şimdiye kadar gözden kaçtığı için konunun mevcut literatüründe yer almamıştır. Nevres gibi Müteferrika ile tanışıklığı olması icap eden Müstakimzade'nin düşürdüğü tarih şöyledir: *Hıfzu'l-lisân* (حفظ اللسان) = 1160 / 1747.³⁵ Dolayısıyla mezartaşı üzerindeki tarihi şüpheye düşürecek bir ebced hatası burada söz konusu değildir. Şimdiye kadar kullanılmamış diğer bir kaynak olan Hasib-i Üskü-dârî'nin *Vefeyât-ı Ekâbir-i İslâmiyye* isimli eserinde yer alan şu kayıt Müteferrika'nın ölüm senesinin 1747 olduğunu bildirmektedir: "Vefât-ı Basmacı İbrahim Efendi, mûcid-i san'at-ı basma, sene 1160."³⁶ Bütün

- 29 Terekenin tanzim tarihi: 20 RA. 1160 / 1 Nisan 1747'dir. Tereke bakiyyesi bazı kitapların daha sonra (1 Şaban 1160 / 8 Ağustos 1747) ilave olarak yapılan zabtı için bk. Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Matbaasının başarısını/başarısızlığını yeniden gözden geçirmek ya da İbrahim Müteferrika'nın terekесinin tespitine katkı", *Cem Dilçin Armağanı, Journal of Turkish Studies*, 33 / I, Harvard Üni. Yay. 2009, s. 319-328.
- 30 Erhan Afyoncu, "İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler", *Belle-ten*, LXV / 243 (Ankara, Ağustos 2001), s. 607-623; amlf. "İbrahim Müteferrika'nın Yeni Yayınlanan Terekesi ve Ölümü Hakkında", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15 (İstanbul, Bahar 2004), s. 349-362.
- 31 BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 152, s. 294, hüküm nr. 1601. Mevcut çalışmalarda belirtilmemiş olan *Mühimme Defteri*'nin numarası ve sayfası bilgisi için değerli meslekdaşım Feridun Emecen'e teşekkür ederim.
- 32 Ahmed Refik, *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*. İstanbul 1932, s. 168.
- 33 Cevdet Türkay, "İbrahim Müteferrika'dan sonra matbaayı idare edenler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (10, 1994, s. 68-70). Burada metnin tıpkıbasımı yer almaktadır.
- 34 Hakkında bk. Ahmet Yılmaz, *DİA*, 32, 2006, s. 113-115.
- 35 Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*. Haz. F. Çetin Derin-Vâhid Çabuk, İstanbul 1985, s. 164.
- 36 *Vefeyât-ı Ekâbir-i İslâmiyye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler, TY. Nr. 3193. Bu kaynaklar için Sayın Selman Soydemir'e teşekkür ederim.

bu yeni kaynaklar yalnızca Nevres'e sapanıp kalanların zafiyetini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Müteferrika'nın ölüm senesinin 1160/1747 olduğunu artık kesin olarak bilmekteyiz. Ancak uzun zamanlar Avrupa'da erken tarihli olarak intişar eden gazetelerde ve yayınlanan çeşitli kitaplarda farklı ölüm tarihleri ifade edilegelmiştir. Dolayısıyla bu konudaki karışıklık yalnız bize mahsus değildir. Bunlardan bazıları, 1742,³⁷ 1743,³⁸ 1745,³⁹ 1755⁴⁰ senelerini ölüm tarihi olarak gösterir. 1744-1752 senelerini, dolayısıyla Müteferrika'nın yaşadığı dönemi içermekte olması itibariyle ölümüyle ilgili bilgi vermesi beklenen Süleyman İzzî Efendi'nin (ö. 1755)⁴¹ tarihinde Müteferrika'ya dâir bir değinme bulunmaması şaşırtıcıdır. Öte yandan 1158/1755 senesi, Osmanlı kaynaklarından *Vâsıf Tarihi*'nde ve ondan aynen aktarma suretiyle *Cevdet Tarihi*'nde de ölüm tarihi olarak gösterilmiştir.⁴² Ahmed Vâsıf Efendi'nin Beğlikci Râşid Efendi ile birlikte matbaanın tekrar canlanmasını üstlenen bir kişi olarak (1782-83),⁴³ kendinden önceki matbaa yöneticisine dâir birtakım bilgiler vermesi beklenirdi.⁴⁴ Öyle görünüyor ki, İbrahim Müteferrika ve matbaası âdeta unutulmuş gibidir. Bunda Müteferrika'nın son kitabını Ekim 1742'de basmış olmasının⁴⁵ ve halefinin de

37 *Göttingerische Anzeigen von Gelehrten Sachen*, Göttingen 1788, I/ 41, 280; Christoph Wilhelm Lüdeke, *Beschreibung des Türkischen Reiches nach seiner Religions- und Staatsverfassung in der letzten Hälfte des achtzehnten Jahrhundert*, Leipzig 1789, III, 50; Johann Gottfried Eichorn- Carl Friedrich Ständin, *Geschichte der Literatur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten*, Göttingen 1807, V, s. 376.

38 Charles White, *Drei Jahre in Constantinopel*, Stuttgart 1851, II, s. 173.

39 *Der neue Deutsche Merkur vom Jahre 1790*, Hrsg. C. M. Wieland, Weimar 1790, I, s. 295.

40 James Dallaway, *Reise nach Constantinopel und die umliegende Gegend*, Chemnitz 1800, s. 443.

41 İzzî Süleyman Efendi, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1784. Hakkında bk. Feridun Emecen, *DİA*, 23 (2001), s. 565-566. Eserin mevcut yazma nüshalarından hareketle yeni tertibi ve baskısı Prof. Dr. Ziya Yılmaz tarafından hazırlanmaktadır.

42 *Vâsıf Tarihi*, yay. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, s. 132-134; *Cevdet Tarihi*, İstanbul 1309, I, 75. Orlin Sabev'i kullanır görüldüğü halde ölüm tarihini hâlâ 1745 olarak gösteren yeni bir çalışma için bk. M. Fatih Çalışır, *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)*, Washington 2016 (basılmamış doktora tezi), s. 128, n. 39.

43 Ayrıntı için bk. Kemal Beydilli, *Mühendishâne*, s. 104.

44 Konuya yakın olması düşünülen Vâsıf sıradan ve önemsiz bilgiler verir. Subhî, İzzî ve Vâsıf tarihlerinde yer alan matbaa ile ilgili açıklamaları: Müteferrika'nın "halifesi diğer İbrahim" (*Vâsıf Tarihi*, Mücteba İlgürel yayını, s. 132; *Subhî Tarihi*, İstanbul 2007, yay. Mesut Aydıner, s. CXLVII) veya Müteferrika'nın "Şâkirdi Kadı İbrahim", (*İzzî Tarihi*, 1199/1785-86 baskısı ilk sahife. Görüntüsü için bk. *Vâsıf Tarihi*, Haz. Hüseyin Sarıkaya, İstanbul 2017, s. 1017, Resim 6).

45 Bastığı son kitap Farsça-Türkçe bir sözlük olan *Ferheng-i Şu'ûrî*'dir. Krş. Sabev, *Müteferrika*, s. 230.

Vankulu Lügati'nın ikinci baskısını (1756-57) yaptıktan sonra bu işi bırakmasının etkisi olduğu açıktır. Nitekim 1795'de III. Selim tarafından kurulan Hasköy'deki Kara Mühendishânesi bünyesinde bir matbaa ihdâs edildiğinde (1797),⁴⁶ bunun açılan ilk matbaa olduğu hakkında bir kanaat taşındığına dâir Robert Walsh'ın nakletmiş olduğu bilgi bu anlamda önemlidir.⁴⁷

1746 senesi ise Müteferrika'nın ölüm tarihi olarak genel bir yaygınlık arz eder. Bu tarihi savunan bazı önemli isimlerin 1746 senesini ortaya atmalarının dayanağını kestirmek güçtür,⁴⁸ zira ölüm tarihinin 1746 senesi olduğu beyanları ancak Joseph von Hammer'in Osmanlı tarihinin basımıyla beraber genel bir kaynak bulmuştur. Hammer 1832 basım tarihli *Osmanlı Tarihi* ünvanlı eserinin VIII. cildinde (s. 87) İstanbul'daki Avusturya elçisi Penkler'in⁴⁹ bir raporunu kaynak göstererek Müteferrika'nın ölüm senesini 1746 olarak bildirir.⁵⁰ Burada Hammer 23 Mart⁵¹ 1747'de ölen Bonneval'den bahsederken, Bonneval'in öz oğlu olarak da addedilen o sıralarda 45 yaşındaki evlatlığı Milanolu mühtedi Süleyman'ın babalığından boşalan humbaracı ocağının başına getirildiğini, aynı şekilde *evveli sene ölen Macar mühtedisi Büyük İbrahim*'in oğlu Küçük İbrahim'in de babasının yerini almış olarak matbaanın riyasetine geçtiğini kaydetmektedir.⁵² Hammer, Müteferrika ile ilgili satırlara kaynak olarak 87. sayfadaki dipnotlarının (b) şıkında yer alan Penkler'in

46 Bk. Kemal Beydilli, *Mühendishâne*, s. 99 vd.

47 Robert Walsh, "Man hat sogar behauptet Selim [III.] habe zuerst den Bücherdruck in der Türkei eingeführt...", *Reise von Konstantinopel durch Rumelien, das Balkangebirge, Bulgarien, Walachei, Siebenbürgen und Ungarn. Ein Beitrag zur neuesten Kunde des türkischen Reiches*. Aus dem Englischen übersetzt von Wilhelm Adolf Lindau, Dresden-Leipzig 1828, I, 24.

48 Mouradgea D'Ohsson, *Allgemeine Schilderung des Othomanischen Reichs*. Fransızca'dan çeviren: Christian Daniel Beck, Leipzig 1788, I, 500; Toderini, *Litteratur der Türken*, Königsberg 1790, I, 316; José Moreno, *Viage á Constantinopla en la año de 1784*, Madrid 1790, s. 129.

49 Heinrich Christoph Freiherr von Pen[c]kler (1699/1700-1774). İstanbul'da iki defa elçilik görevini üslendi: 4. V. 1741- 3. III. 1754 ve 16. I. 1762 - 5. VI. 1766. Bk. Erwin Matsch, *Der Auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720-1920*. Wien 1986, s. 109 vd.

50 Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (GOR), Pesth 1832, VIII, 87.

51 Muhtemelen basım hatası olarak yanlışlıkla Mayıs olarak gösterilmekte, bk. s. 86.

52 "Sein [Bonneval] angenommenen Sohn, der auch für seinen natürlichen galt, der mailändische Renegate Suleiman, fünf und vierzig Jahre alt, folgte ihm als Vorstand der Bombardiere nach, so wie der junge İbrahim, der Sohn des voriges Jahr verstorbenen ungarischen Renegaten, des alten İbrahim, demselben als Director der Druckerey gefolgt war" GOR, VIII, s. 87.

Haziran 1746 tarihli raporunu göstermekte, ayrıca metinde ölümüne atıfta bulunan satır hizasındaki derkenar notuna da “Junius 1746” kaydını düşmektedir.⁵³ Yukarıdaki kritik bilginin yer aldığı Hellert⁵⁴ tarafından yapılan Fransızca çeviri, bu anlamda Almanca metinden ayrılmış, derkenardaki önemli tarih göndermelerinden yalnızca Bonneval’in ölüm tarihi kaydı (23 Mai 1747) ilgili cümle içine alınmış, Müteferrika’nın vefat tarihi olarak verilen (Junius 1746) derkenar notu ise atlanmıştır. Almanca metnin dipnotunda gösterilen kaynaklar ise tamamen ihmal edilmiş ve bunlara yer verilmemiştir.⁵⁵ Aynı şekilde GOR’un dört ciltlik ikinci baskısından hareketle Dochez tarafından yapılan diğer Fransızca çevirisinde⁵⁶ de Bonneval’in ölümüne işaret eden derkenardaki tarih (23 Mai 1747) ilgili cümlelerin içinde gösterilmiş, ancak Müteferrika’nın vefatına işaret eden derkenardaki (Junius 1746) notu Küçük İbrahim’in humbaracı ocağına halef olması cümlesi yanına oturtulmuştur. Burada da Almanca metindeki kaynaklara işaret eden dipnotlarına yer verilmemiştir.⁵⁷ Bu durumda hassas araştırmalar söz konusu olduğunda bu her iki Fransızca tercümeden tamamen uzak durulması icap edeceği açıktır. Sâde okumalar için de Fransızca çevirilerin güvenilir olmadığı yapılan yeni bir çalışmada özellikle vurgulanmıştır.⁵⁸ Hammer’in dipnotunda gösterdiği Haziran 1746 tarihli olarak Penkler tarafından Viyana’ya gönderilen rapor, Müteferrika’nın ölümüyle ilgili yapılan beyanı denetleme adına araştırmamıza dâhil edilmiştir. Aşağıda görüntüsünü sunmakta olduğumuz (bk. Ek-1) bu raporun incelenmesi neticesinde Müteferrika’nın ölüm haberinin mesnetsiz olduğu ve kendisinin o tarihte hayatta olduğu açık bir şekilde görülmüştür.⁵⁹ Burada ilgi çekici olan diğer bir husus,

53 Hammer’in *Osmanlı Tarihi*’nin dört büyük ciltlik ikinci baskısındaki (Pesth 1835) bu bilgilerin yer aldığı sayfa düzeni, dipnotları ve derkenarda yer alan Bonneval’in (23 May 1747) ve Müteferrika’nın (Junius 1746) ölüm tarihleri dâhil olmak üzere hemen aynıdır. Krş. GOR², IV, 423.

54 *Histoire de l’Empire Ottoman depuis son origine jusqu’à nos jours*, Par J. de Hammer, traduit de l’allemand par J. J. Hellert, Paris 1839, XV, s. 514.

55 Hellert, *aynı yer*. GOR’un Hellert tarafından yapılan Fransızca tercümesi Hammer’i de derin infiale sevk edecek derecelerde şahsî tasarruflar, ilave ve iptâller ve haliyle pek çok hatalarla mazûrdur. [*Hammer Tarihi*’nin Türkçe çevirisi ve bu gibi problemlerine dâir bk. Tuğba Kaçır, “Hammer Tarihi’nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine”, *Vakanüvis*, I, nr. 1 (Mart 2016), s. 262-279].

56 [Louis] Dochez, *Histoire de l’Empire Ottoman depuis son origine jusqu’à nos jours*. Par J. de Hammer, traduit de l’allemand sur la deuxième édition, par m. Dochez, Paris 1844, III, s. 129.

57 Dochez, *aynı yer*.

58 Bk. Tuğba Kaçır, “Hammer Tarihi’nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri”, s. 268 vd.

59 Avusturya Devlet Arşivi (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), Türkei, II/10 (1746),

Müteferrika'nın isminin şifre koduyla (*rakamlı hurûfât*) verilmiş olmasıdır. Raporun görüntüsünü verdiğimiz sayfada şifre kodu üzerine "İbrahim Effendi" kaydı düşülmüştür. Burada Müteferrika'nın Penkler'e "mahremâne olarak" şöyle bir bilgi ilettiği ifade edilmektedir: "Ef-lak'tan Divân'a gelen havadise göre imparatorluk kuvvetleri Ciacenza ve Valenza'yı ele geçirmişlerdir" ("hingegen hat mir 601.801.1.564 (= İbrahim Effendi) in geheim sagen lassen, daß wenige Tage darnach die Pforten über Wallachei Nachricht empfangen habe, wie Euer Kais. und Köngl: May. Troupen Ciacenza und Valenza eingenommen hätten"). Dolayısıyla Penkler'in raporlarında Müteferrika'nın şifre kodu şöyledir: İbrahim Müteferrika: 601.801 veya Büyük İbrahim Müteferrika (Der alte İbrahim): 601.104.801.

Bu belge ışığında Hammer'in yanıldığı ve kendisini kaynak olarak gösterenleri de yanılttığı açıkça ortaya çıkmakta, Haziran 1746 tarihi itibarıyla Müteferrika'nın yalnızca hayatta olduğuna değil, aynı zamanda Penkler'e *mahremâne* birtakım bilgiler verdiğine de şahit olmaktayız ki bu husus, Müteferrika ve Küçük İbrahim, Bonneval ve evlatlığı Süleyman'ın içinde bulunduğu, genelde Fransa yanlısı ve Avusturya karşıtı olarak faaliyet gösteren bir ekip ile karşı karşıya olmak gibi ilginç bir durum da ortaya çıkartmaktadır. Bunların başını çeken Bonneval'ın "*casusluk*" faaliyetlerinde bulunduğu farklı kaynaklarda açıkça dile getirilmektedir.⁶⁰ Diğerlerinin de ondan aşağı kalmadıkları, hep birlikte Penkler raporlarında şifre kodu ile anılan bir ekip (*clique*) oluşturdıkları görülmektedir.⁶¹

2. Yabancı Elçilerin Haber Kaynağı İbrahim Müteferrika ve Halefi

"Matbaanın riyasetinde bulunan Macar mühtedisi İbrahim ve onun aynı ismi taşıyan oğlu, Bonneval ile beraber Fransız elçisinin

sayfa nr. 122. Penkler'in İstanbul Pera'dan yazdığı Haziran 1746 tarihli raporu. Avusturya Devlet Arşivi'nden kullandığım belgeler ve bunlarla ilgili açıklamalar Viyana'da master çalışmasını sürdüren, akademik disiplin ve becerisini takdir ettiğim Sayın Şeyma Bıçakçı tarafından temin edilmiştir. Kendisine çok teşekkür ederim.

- 60 Baptistin Poujoulat, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Leipzig 1853, s. 202. Zamanın Fransız elçisi Castellane evrâkına dayanarak hazırlanan biyografik çalışmada Bonneval ve İbrahim'in bu hali açıkça dile getirilmektedir. François Rousseau, "L'ambassade de Comte de Castellane à Constantinople, 1741-1747", *Revue des Questions Historiques*, LXX, 1901, s. 406-437.
- 61 Avusturya elçisi Penkler'in raporlarında Bonneval'a 506.40.29.610 şifre koduyla işaret edilir.

[Castellane]⁶² ana kanallarından idi ve bunlar vasıtasıyla Divân'ı İsveç'in hayrına Rusya'ya karşı harekete geçirmeye yönlendirmekte ve bu devletin tekrar malen ikdâr edilmesinin pazarlığını yapmaktaydı".⁶³ Penkler'in 1743 tarihli bu beyanı Müteferrika ve Küçük İbrahim ile birlikte Bonneval'in de içinde bulunduğu ekibin Fransız yanlısı faaliyetlerine ışık tutmaktadır.⁶⁴ Burada zikredilmemekle beraber Bonneval'in evlat-

62 Michel-Ange Comte de Castellane (1703-1782), Fransa'nın İstanbul elçisi (1741-1747). İstanbul'a Ekim 1742'de gelmiştir. Rousseau, bk. "L'ambassade de Comte de Castellane", s. 425.

63 "...Der Director derselben der ungarische Renegat Ibrahim, und das Sohn desselben, ebenfals Ibrahim genannt, nebst Bonneval, waren die Hauptcanäle des französischen Botschafters, durch welche er die Pforte zu Gunsten Schweden's wider Russland bearbeitete, und dass selbe neue Lieferung von Subsidiengeldern unterhandelte", Hammer, GOR, VIII, 43.

64 Burada etraflıca ele almayı uygun görmediğimiz Avrupa devletleri elçilerinin İstanbul'daki faaliyetleri ve başta Bonneval olmak üzere yukarıda adı geçen diğerlerinin Avusturya karşıtı siyasî etkinlikleri için bk. Heinrich Benedikt, *Der Pascha Graf Alexander von Bonneval 1675-1747*. Graz-Köln 1959; amlf, "Die europäische Politik der Pforte vor Beginn und während des österreichischen Erbfolgekrieges", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs: Ergänzungsband*, 1, 1948, s. 137-192. Bonneval-Müteferrika ekibinin hararetli bir bilgi akışı kaynağı oldukları gelişmelerin başında, Osmanlı-İran savaşının safhaları ve nihayet barışla sonuçlanması ve 1739'da yapılmış olan Belgrad Antlaşması'nın tecdidi konuları gelmiş; bunların yanında Fransa önderliğinde Prusya, İsveç ve Osmanlı Devleti'ni içine alacak Avusturya-Rusya karşıtı bir cephenin oluşumunun gerçekleşmesi de üzerinde uzun zamandır çalışılan bir iş olmuştur. Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748), bu esnada Fransa ile sürdürülen savaş ve Avusturya-Rus ittifakı, muhakkak ki Osmanlı devletinin de yakından takip ettiği bir gelişmeydi. 4 Eylül 1746'da Nadir Şah ile barış akdi, Doğu cephesindeki askerî tazyikin azalması sebebiyle buradan -Viyana'da endişeyle izlenen- 50 bin askerin Avusturya-Macar sınırlarına kaydırılacağı havadisleri (*Wienerisches Diarium*, Nr. 13, 15 Şubat 1747, *Relationis Historicae Semestralis Vernalis Continuatio. Jacobi Franci Historische Geschrei*. Frankfurt 1747, s. 85); İran'la yapılan barış anlaşmasının şartlarının öğrenilmesi ve bütün bunlarla ilgili olarak gazetelere intikal eden bilgiler ve Osmanlı-İran barış antlaşmasının tam metninin ele geçirilip yayımlanmış olması (*Mercure Francais*, tam metin: Mayıs 1747. s. 185-196. *Base de Traité*: s. 191-196) gelişmelerin ne kadar yakından takip edilmekte olduğunun göstergesi olmalıdır, zira antlaşma metninin ancak daha sonraları basılan (1784) Osmanlı kroniklerinde (İzzî Tarihi, s. 101 vd; 103a-b, 105a) görülüyor olması ve *Mühimme Defterleri*'nde (Nr. 152) mevcut olan kayıtların (bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, 307-310) ise yakın zamanlara kadar okurların bilgisi dışında kaldığı hatırlandığında, Osmanlı ve İran halklarına kıyasen Avrupa okuyucu kitlesinin gelişmelerden en kısa zaman içinde haberdar olduğu gerçeği açıkça gözler önüne serilmektedir (bk. *Relationis*, s. 82-83; *Wienerisches Diarium*, Nr. 71, 23 Aug. 1747; Nr. 72, 9 Sept. 1747. Barış antlaşmasının metinleri ve hadiselerin seyriyle ilgili bilgilerin (İran'dan gelen ve gönderilen elçiler: *Mercure de France*, März, 1746, s. 189; Mai, 1746, s. 178; Juni 1746, s. 177; Febr. 1747, s. 182-183) ele geçirilmesi ve meraklı alıcısına pazarlanması o zamanlar da oldukça getirisi olan bir

lığı Süleyman'ın da bunların arasında yer aldığı bilinmektedir. Hammer'de Küçük İbrahim, Müteferrika'nın oğlu olarak takdim edilmekle beraber, burada kesin bir yanılma olduğu açıktır ve bunun da aşağıda görüleceği üzere Penkler raporlarına dayanmadığı anlaşılıyor. Müteferrika'nın terekesinde de yalnızca hanımı (Hatice) ve bir kızı (Ayşe) zikredilmekte olup, bir oğlunun olmadığı görülmektedir.⁶⁵ Baba ile oğlun aynı ismi taşıması oldukça nadir olmakla beraber, yine Rebiülevvel 1160 / Nisan 1747 tarihinde İstanbul Unkapanı dâhilinde Salih Paşa mahallesinde ikamet eden İbrahim b. İbrahim örneği, bunun olabilirliğini teyit etmektedir.⁶⁶ Ancak mesele aynı ismin iki kişi tarafından paylaşılması

iş olsa gerektir. Divân tercümanı ve de kâtibi için birtakım tehlikeleri beraberinde getirmiş olsa da bunun pek de zor bir şey olamayacağını varsayabiliriz. Nitekim 1740'de bu tür bilgileri ve hükümet kararlarını Fransız elçisi Villeneuve'e aktaran Divân tercümanı Alexander Ghika idam edilmiş idi. (Benedikt, "Die europäische Politik der Pforte", s. 180). Öte yandan Fransa ile Avusturya arasındaki savaş 1747 senesinde de devam edecek gibi görünmekte, Belgrad Barış'ının vâdesi ise 1748'de sona ermekteydi. Fransız elçisi Castellane'ın beceriksizliği sebebiyle bizzat elçi kendisiymiş gibi davranan (Benedikt, "Die europäische Politik der Pforte", s. 185) Bonneval ve cephesinin Avusturya aleyhtarı faaliyetleri İran barışının akdinden sonra yoğunluk kazandıysa da Divân'ı akılcı siyaset yolundan koparamadı. Belgrad Antlaşması'nın "*musalaha-ı mü'ebbede*" (İzzî Tarihi, s. 92) olarak tecdidine karar verilmiş olması (Ekim 1746) Bonneval-Müteferrika ekibine ağır ve yaralayıcı bir darbe vurdu. Özellikle barışı tercih eden bu karar, her ikisini de derin üzüntülere sevk etti. *Europäische Zeitung*'un 11 Ağustos 1747 tarihli nüshası İstanbul'dan gelen 3 Temmuz tarihli havadisi nakleder, Belgrad Barış'ının tecdidine değinir ve "*bazı kötü niyetlilerin engelleme çalışmalarının akim kaldığından*" bahseder (Einige Uebelgesinnete haben alle Mühe angewandt gehabt, diese grosse Sache zu hintertreiben, aber vergebens). Bk. Maria Baramova, "Pax Belgradensis - Pax Perpetua? Deutungen und Missdeutungen in den deutschen Medien der 1740er Jahre", *Unwissen und Missverständnisse im Vormodernen Friedensprozess*. Hrsg. Martin Espenhorst, Göttingen 2013, s. 123. Sözü edilen bu "*kötü niyetlilerle*" kimlerin kastedildiği açıktır! Karşı cephenin Avusturya aleyhindeki faaliyetlerinin akim kalmasında Penkler'in önemli katkısı olmuş, para gücüyle haber kaynaklarının yekdiğerine hıyanet eden değişken akışından istifade ederek gelişmeleri yakından izlemiş ve rapor etmiştir. Özellikle Bonneval'in gözlenmesi önem arz etmekteydi ve bunun için hiçbir masraftan kaçınılmamaktaydı. Bonneval'in layihaları, mektupları, kabulleri ve ziyaretleri yakın takip altında tutuluyordu. Layihalarının ise daha sahiplerine ulaşmadan muhtevası öğrenilmekte, ziyaretçileriyle yaptığı görüşmelerin içeriği bilinmekteydi. Bonneval'in yakın çevresi bu haber kaynaklarının elde edilmesindeki başlıca unsurdu. (Benedikt, "Die europäische Politik der Pforte", s. 137). Süleyman gibi Küçük İbrahim de Bonneval çevresinde casusluk yapmakta ve elde ettiği bilgileri Penkler'e iletmekteydi. (Hammer, GOR, VIII, 596). Hülasa, Hammer'in "*oğullar da babalarına hıyanet ediyor*" dediği şey! (bk. dipnot 69).

65 Sabev, *Müteferrika*, s. 350.

66 İstanbul Havâss-i Refia (Eyüp) Kadı Sicil Defteri, 15/180, s. 56. Es-seyyid İbrahim bin es-seyyid İbrahim" örneği için bk. İstanbul Kısmet-i Askeriyye, no. 425, vr. 82a.

değil, Küçük İbrahim'in kimliğinin belirlenmesinde yatmaktadır. Penkler'in raporlarından bu şahsın Müteferrika'nın ölümünden sonra matbaa idaresinin kendisine havale edildiği belirtilen halefi "*Küçük İbrahim*" olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ *Mühimme Defteri* kaydına dayanan bilgimizden de hareketle matbaa idaresini devralanlardan biri Rumeli kadılarından İbrahim Efendi'dir (Diğeri Anadolu kadılarından Ahmed Efendi). Penkler'in beyanı doğrultusunda bu zatın, aşağıda da bahsedileceği üzere aynı zamanda uzun yıllar Divân tercümanı kâtipliği hizmetinde bulunan Küçük İbrahim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan bu hususa açıklık getiren önemli bir beyan şimdiye kadar gözden kaçmıştır. Bu beyanın sahibi matbaayı tekrar ihya ederek 1783'de işletmeye açan Beğlikçi Râşid Efendi'dir. Râşid Efendi bu iş için edindiği matbaa tezgâhlarının ve hurûfâtının elden geçirilmesi ve tamiri münasebetiyle çekilen sıkıntıları ve yapılan masrafları dile getirdiği ve Humbaracı ve Lağımçı Ocağı Nazırı Memiş Efendi'ye takdim ettiği taktirinde (1797), elinde mevcut olan alet ve edevatın daha önce, "*tibâ'ata me'mûr tercüman kâtibi müteveffa İbrahim Efendi*"-nin hanımından satın aldığını ifade etmektedir.⁶⁸ Râşid Efendi burada Müteferrika'nın halefini Kadı İbrahim olarak değil, "tercüman kâtibi" İbrahim olarak tanıtmaktadır ki, bu zat Penkler'in "*Küçük İbrahim*" dediği ve raporlarında aynı zamanda "*Divân Tercümanı Kâtibi*" olduğunu da belirttiği ve genelde bizim Kadı İbrahim diye geçiştirdiğimiz kişidir.⁶⁹ Bu İbrahim'in tercüman kâtipliği ve sâir marifetleri aşağıda tekrar ele alınacaktır. Kadı İbrahim, Müteferrika ailesinin çok yakını olmalıdır.⁷⁰ Zira Müteferrika'nın ölümüyle tanzim edilen terekede ifa-

67 Bk. aşağıda II. Kısım.

68 BOA, *Maliyeden Müdevver Defter*, nr. 7917, s. 280, bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 104. Belgenin görüntüsü için bk. Ekler. Kadı İbrahim'in erken tarihli bir *Teşrifât Defteri* kaydında ilk defa olarak bu sıfatla tanıtılmasına aşağıda değinilecektir.

69 Divân-ı Hümayûn Tercümanları'nın maiyetinde sayıları sekizi bulabilen "*dilöğlanları*" yanında yer alan Tercüman Kâtibi hakkında herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Böyle bir hizmetin mevcûdiyeti bilinmekte ve Kadı İbrahim şahsında daha da yakın tesbitlerde bulunulması mümkün olmakla beraber, bunlara dâir başka örnekler verilmesinde sıkıntı çekilmektedir. 1797 senesinde Mühimme Odası'nın ihdâsı sebebiyle bu hizmete işaret eden bilgi konunun nâdir ayrıntılarından birini oluşturur. Buna göre bu sıralarda Divân Tercümanı Yazıcısı olan Sâmî Efendi, yazısının güzel olması sebebiyle yeni kurulan bu odaya alınmıştır. Tevfik Temelkuran, "*Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî*" *İÜFTED*, 6, s. 149.

70 Kadı İbrahim'in Müteferrika'nın şâkirdi, *halifesi*, *kalfası* hattâ nihayet oğlu olduğuna dâir kayıtlar yanlış da olsalar nihayetinde böyle bir yakınlığın işaretini taşırlar. Bu tanımlama örneklemesi için ayrıca bk. Sabev, *Müteferrika*, s. 155-156.

desini bulduğu üzere hanımı Hatice, yaşının küçük olması sebebiyle (*sulbiye-i sagîre*) kızı Ayşe'nin vâsiyesi olmuş ve işlerin takibini vekili Halil ile "nâzır-ı muhtârı fahru'l-kuzât" Kadı İbrahim Efendi'ye bırakmıştır. Bu kayıttan Kadı İbrahim'in babasının isminin "*el-Hâcc Ali*" olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹ Bu husus aşağıda ayrıca ele alacağımız, ölümlü akabinde tanzim edilen 1777 tarihli kendi terekesinde de aynen teyit edilmektedir. Küçük İbrahim hakkında, Müteferrika gibi Macar mühtedisi olduğuna dâir bir kayıt⁷² baba adının bilinmesi sebebiyle de geçersiz kalmaktadır. Kadı İbrahim'in Halil ve Ahmed isminde iki kardeşi olduğuna aşağıda ayrıca değinilecektir. Müteferrika'nın ölümü üzerine halefi olarak Kadı İbrahim'in matbaa idaresini üstlendiği, zamanında düzenlenen tayin kaydında ve eski tarihli mevcut literatürde zikredile gelen ve genel kabul gören bir husus olmakla beraber, Râşid Efendi'nin onu *Tercüman Kâtibi* olarak tanımlaması, farklı sıfatlı bu iki kişinin aynı şahıs olduğunun belirlenmesi bakımından fevkalade önemlidir. D'Ohsson da, Penkler ve Râşid Efendi gibi bu ikisini aynı şahıs olarak takdim eder ve Küçük İbrahim'i Müteferrika'nın yetiştirmesi olarak tanıtır. D'Ohsson, Küçük İbrahim'in matbaayı devraldığını, *Vankulu Lügatı*'nı bastıktan sonra (1757) daha saygın ve iyi gelirli bir iş olan kadılığa geçme ümidi içinde baskı işlerinden çekildiğini ve matbaanın böylece muattal kaldığını kaydeder ve bunu yaparken bu ikisinin aynı şahıs olduğuna da işaret etmiş olur.⁷³

Şubat 1756'da İstanbul'a gelerek Mayıs 1761'e kadar Divân nezdinde İngiltere'yi temsil eden Sir James Porter'in Avusturya elçisi Penkler ile aynı doğrultuda beyanda bulunması ise ayrı bir önem taşımaktadır. Porter'in verdiği bilgi, Penkler yanında en erken tarihli bir tesbit olarak konuya açıklık getirir. Buna göre Müteferrika ile aynı ismi paylaşan evlatlığı (Küçük) İbrahim, Divân Tercümanı Sekreteri vazifesini

71 Sabev, *Müteferrika*, s. 351, 360.

72 "...der Junge Ibrahim, ein Ungar, im Solde des Residenten Penckler stand..." (para gücüyle Elçi Penckler'in hizmetinde olan Macar asıllı Küçük İbrahim), bk. F. W. Barthold, *Die Geschichtlichen Persönlichkeiten in Jacob Casanova's Memoiren. Beiträge zur Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts*, Berlin 1846, I, 95.

73 D'Ohsson, *Allgemeine Schilderung des Othomanischen Reichs*. I, 501: "Unter Osman III. ertheilte das Ministerium das Privilegium der Druckerey dem Kütschük İbrahim, einem zögling des Basmadschy Ibrahim. Allein dieser neue Director beschäftigte sich bloß mit einer neuen Ausgabe des Wann-Couly, die er im J. 1757 bekannt machte. Da er sich dem Richteramte gewidmet und Hoffnung hatte, unter die Cadys zu kommen, so gab er die Druckerey auf, um jene ehrenvollere und einträglichere Laufbahn zu betreten."

sürdürmektedir ve babasının ölümünden sonra matbaanın alet ve edevatına sahip olmuştur; ancak basım işlerini sürdürecektir parayı bir araya getirememiştir.⁷⁴ Porter'in bu ifadesinden, Küçük İbrahim'in basım işlerini mâlî sıkıntılar sebebiyle terk ettiğine dâir kabul görmüş bilgi tekrar ortaya çıkıyor. Küçük İbrahim'in, D'Ohsson'un sözünü ettiği kadılığa geçme niyeti ise burada söz konusu edilmemektedir.

Penkler 1739'da Belgrad'da akdedilen barış antlaşmasının uzatılmasından iki ay sonra Sadrazam, Reis Efendi ve Kâhya Bey yanında Divân Tercümanı ve onun yardımcısı/kâtibi Küçük İbrahim'i de para ile ödüllendirir (Temmuz 1747).⁷⁵ Mart 1764 tarihli bir kaydında ise Küçük İbrahim'in Divân ve Avrupa elçileri arasında hâlâ irtibat adamı olduğuna vurgu yapar.⁷⁶ Avusturya elçisi Franz Anton von Brognard'ın⁷⁷ raporlarında Divân tercümanı ile Avrupa elçileri arasındaki irtibatın Küçük İbrahim tarafından kurulduğu ifade edilir (29 Mart 1764).⁷⁸ Penkler raporlarında -ve de Porter'in kayıtlarında- Müteferrika'nın halefi olarak "Kadı" İbrahim ismi geçmez. Müteferrika'nın yetiştirmesi Küçük İbrahim ile Divân Tercümanı Kâtibi Küçük İbrahim'in aynı şahıs olduğu, Penkler raporlarında bunlar için verilen şifre kodlarının da aynı olması sebebiyle kesinlik kazanmaktadır: Bu şifre: 114.574.801'dir.⁷⁹ Avusturya elçisi Brognard'ın Divân Tercümanı kâtipliğini 25 sene sürdürmüş olduğunu bildirdiği Küçük İbrahim, 1768'de Rusya'ya savaş ilan edildiği gün Rus elçisi Obreşkov⁸⁰ ile işbirliği için-

74 Porter'in ilettiği bilgiler (*James Porter Remarks on Constantinople*) Türkiye ile ilgili marûf eserlerinde yer almamaktadır. Bunlar 1756 tarihli Fransızca ve aynı bilgiyi tekrarlayan 1809 tarihli İngilizce bir kaynakta yer almaktadır: "The adoptive son of this Ibrahim Effendi, who bears the same name, is secretary under the interpreter of the Porte; he has all the materials for printing, but never could find, since his father's death, and during Sultan Mahmud's reign, Money to carry in on", bk. *The Philosophical Transactions of the Royal Society of London From their Commencement in 1665 to the Year 1800. Vol. X from 1750 to 1755.* London 1809, s. 583; "Mr. Porter nous append que le fils adoptif de ce Hongrois, qui est actuellement Sécritaire de l'Interprète de la Porte, en possède tous le matériaux, mais qu'il n'a jamais pu trouver...", bk. *Journal des Sçavans, Combiné avec les Mémoires de Trévoux Suite de CLXX Volumes du Journal des Sçavans. November 1756, Tome XXIII.* Amsterdam 1756, s. 283.

75 Penkler raporundan hareketle, Hammer, GOR, VIII, 105.

76 Hammer, GOR, VIII, 283.

77 5 Haziran 1766 - 22 Haziran 1769 arası İstanbul elçisi.

78 Brognard'ın raporlarından hareketle Hammer, GOR, VIII, 283.

79 Bk. Ek-2. Ayrıca, "aynı zamanda Divân tercümanının sekreteri olan Küçük İbrahim" kaydı ve altındaki aynı şifre için bk. Ek. 3.

80 Aleksei Mihaloviç Obreşkov (1719-1787). İstanbul'daki Rus elçisi, 1758'den beri temsil vazifesini sürdürmekte, 8 Ekim 1768'de savaş ilanı üzerine Yedikule'ye

de olması sebebiyle vazifesinden azledilmiştir.⁸¹ Bu sırada Divân tercümanı olan Nikolaus Drako'nun da vazifeden alındığı bildirilmektedir.⁸²

Yukarıda değindiğimiz Râşid Efendi'den sonra Kadı İbrahim'in *Basmacı ve Tercüman Kâtibi* sıfatıyla anıldığını belirten diğer önemli bir kayıt 1775 tarihlidir. Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası gönderilen ve 13 Ekim 1775'te (17 Şaban 1189) İstanbul'a dâhil olmak üzere Büyükçekmece'ye⁸³ gelen Rus elçisi Prens Nikolay Repnin,⁸⁴ galip bir devletin temsilcisi havasıyla kendisi için tertip edilecek teşrifâtın ayrıntılarını görüşmek üzere tercümanını Reisülküttâb Râif İsmail Beyefendi'ye (Riyâseti: Ağustos 1774-1776) yollamış ve vaktiyle, 28 Mart 1741'de merasimle İstanbul'a duhûl eden Rus elçisi Kont Aleksander İvanoviç Romanzof'a⁸⁵ uygulanan teşrifâtta olduğu gibi karşılanması istemiştir. Bu bağlamda Repnin, 14 Ekim'de Ayastefanos'ta ikamet edeceği mahalle varmak üzere Küçük Çekmece'ye geldiğinde kendisine de, *hoş-âmedi ve istifsâr-ı hâtır* için Divân tercümanı yanında *mu'teber* birinin gönderilmesini talep etmekte ve bu meyânda vaktiyle Romanzof'a Divân Tercümanı yanında *mu'teberândan İbrahim Efendi*'nin izam

nakledildi ve Mayıs 1771'de tahliye ile Fokşani (1772) ve Bükreş'te (1773) yapılacak olan mütareke görüşmelerine katıldı.

- 81 “Am Tage der russischen Kreigserklärung ward auch Ibrahim Efendi, der Sohn des ungarischen Renegaten, Direktor der Buchdruckerey, welcher nun schon fünf und zwanzig Jahre lang das Amt eines türkischen Secretärs des jeweiligen Pfortendolmetsches versehen, wegen angeschuldigten Einverständnisses mit Obreskof, seiner Stelle entsetzt“, Hammer, GOR, VIII, 317. (kezâ GOR², IV, 577).
- 82 W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, Gotha 1859, VI, 922. Drako, Rus yanlısı davranıp, Sadrazam Emin Paşa'yı aldattı suçlamasıyla, mazûl Boğdan voyvodası Ligor da (Gligori Callimachi) Ruslara casusluk yaptığı töhmetiyle idam edildiler. (16 Eylül 1769). Hammer, GOR, IV, 593; Şemdanîzâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'it-tevârih*, İstanbul 1980, II-B, s. 10, 23. Ayrıca ayrıntılı olarak bk. “Ahmed Vâsîf Efendi ve *Mehâsinü'l-âsâr*....” MÜSBE, (basılmamış doktora tezi). Haz. Nevzat Sağlam, İstanbul 2014, (Sağlam), s. 347, “İdâm-ı Tercemân-ı Divân”: 3 Rebîülâhır 1183 = 6 Ağustos 1769 Pazar.
- 83 Çekmece-i kebîr. Konuya, uygulanan teşrifât açısından değinmekte olan Hakan Karateke'de sehven Küçükçekmece, bk. *Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devleti'nin Son Yüz Yılında Merasimler*, İstanbul 2004, s. 129. Yapmakta olduğumuz bu anlatımın kaynağı Avusturya Millî Kütüphanesi'nde (Viyana) bulunan (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, no. HO, 153, s. 36 / vr.14) ve Hakan Karateke'nin de kendi konusu açısından kullanmış olduğu *Teşrifât Defteridir*. Bu defterden istifade etmekte olduğumuz sayfeleri Viyana'dan pdf halinde gönderme zahmetine katlanan Sayın Şeyma Bıçakçı'ya tekrar teşekkür ederim.
- 84 Bk. *Mubadele. An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*. Annotated and Translated by Norman Itzkowitz and Max Mote, s. 154.
- 85 Bk, *Subhi Tarihi*, s. 679, 685 (burada elçinin ismi verilmemekte); Hammer, GOR², IV, 381

edildiği hususunu dile getirmektedir. Bu istek Reisülküttâb tarafından teşrifât defterlerinden kontrol edilmek üzere Teşrifâtî Seyyid Numan Beyefendi'ye havale edilmiş, ancak defterlerde böyle bir kayda rastlanmamıştır. Bunun üzerine durum 1741 senesinde Divân Tercümanı olarak Kont Romanzof'un mihmândârlığını yapan ve halen ber-hayat olup Kuruçesme'deki [Boğaziçi] sâhilhânesinde ikamet eden eski Boğdan Voyvodası *ihtiyar Yanaki*'ye [Grigore Ghika]⁸⁶ sorulmuştur. İhtiyar Yanaki verdiği cevapta o zaman, Rus elçisi Küçük Çekmece'ye vâsıl olduğunda hoş geldin merâsimi icrâsı için *Divân tercümanı kâtibi olan Basmacı İbrahim Efendi*'yi de *ma'iyetine* alarak gitmiş olduğunu, ancak bunun -yani İbrahim'in terfik edilmesinin- *me'mûren* yapılmış bir iş olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Prens Repnin'in bu talebi reddedilerek, kendisini selâmlamak üzere yalnızca Divân Tercümanı Kostaki Muzurus gönderilmiştir.⁸⁷

Yukarıdaki bu önemli ayrıntı Kadı İbrahim'in 1741 raddelerinde tercüman kâtipliği vazifesini ifâ ettiğine dâir resmî bir belgede mukayyed olan en eski tarihli kayıt olması bakımında önemlidir ve 25 senedir bu işi sürdürdüğü beyanında bulunan Avusturya elçisi Brognard'ı haklı çıkartmaktadır. İhtiyar Yanaki 1741 tarihi itibarıyla İbrahim'den Basmacı olarak bahsederken, devri idrâk eden biri olarak haliyle kendisini 1747 senesi sonrası Müteferrika'nın halefi sıfatıyla edinmiş olduğu yeni lakabı ile anmaktaydı. *Basmacı ve Divân Tercümanı Kâtibi* sıfatları Yanaki ve Râşid Efendilerin ortak tanımlamalarıdır.

Müteferrika ve halefi Divân Tercümanı Kâtibi Küçük İbrahim'in yakın çevresinde yer alan Bonneval'in Milano mühtedisi evlatlığı Süleyman'ın,⁸⁸ babalığının ölüm senesi olan 1747'de 45 yaşında olduğu belirtilmektedir. 18 sene önce onunla beraber gelmiş olup, Venedik asıllı bir mühtedi kız ile evli olarak, Bonneval'in Galata'daki evine mücavir

86 1739-1741 arası, halefi Constantin Mavrocordato, (1741-1743).

87 Sahife görüntüsü için bk. Ekler. Yukarıdaki kayıtları haliyle kendi konusu açısından kullanan Hakan Karateke, bizim için önemli olan *Basmacı* kaydına yer vermemiştir. Bk. *Padişahım Çok Yaşa*, 129.

88 Müslüman olmadan önce "Graf de la Tour" olarak bilinmekteymiş. J. S. Ersch - J. G. Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*. XI. Theil, Bleiberg-Bonzen 1823, s. 410. Dönemin İngiliz Elçisi Porter'in raporlarında kendisinin "Valet de Chambre" olduğu ifade edilir. Burada yer alan kayıtlara göre Süleyman fazla yeteneği olmayan önemsiz (*very few talents, and little importance*) bir şahsiyettir. (The National Archives, SP 97/33, 48/b. Bu belge için genç meslekdaşım Can. Dr. Cengiz Yolcu'ya teşekkür ederim). Zamanın Fransız elçisi Castellane da raporlarında bu yargıyı paylaşmaktadır. Bk. Rousseau, "L'ambassade du Comte de Castellane", s. 437.

bir yerde ikamet etmektedir.⁸⁹ Bonneval'ın hastalığında ve ölümüne takaddüm eden günlerde her zaman olduğu gibi daima yanında bulunur, son nefesini verdiğiğinde önce babalığının özel evrâkına, harita ve önemli yazışmalarına el koyar ve bunların Penkler adına çalışanların⁹⁰ eline geçme tehlikesini bertaraf eder. Daha sonra mahalle imamını getirterek defin işlerini yürütür, cenazesi ertesi gün Tophâne Câmii'nden kalkar ve "Pera'daki kabristana" defnedilir.⁹¹

Süleyman'ın Küçük İbrahim ile yakın dostluğu ve iş birliği vardır. "Süleyman ve Küçük İbrahim Bonneval'e dâir haberleri Penkler'e iletilir"⁹² kaydı bu yakınlığın ve faaliyetlerinin boyutunu aksettirir. 1756 tarihli başka bir kayıta Hammer İstanbul elçisi Schwachheim'in⁹³ raporundan hareketle, Anadolu Kazaskeri ve İmâm-ı Şehriyârî ve dönemin nâfiz ricâlinden Bekir Kâhya'nın damadı olan Pîrîzâde Osman Mol-la'nın⁹⁴ verdiği bir ziyafette Küçük İbrahim ve Süleyman'ın da hazır

89 H. Benedikt, *Der Pascha Graf Alexander von Bonneval*, s. 196.

90 Diğerleri yanında özellikle Bonneval etrafında dolaşanlardan Cenevreli François-Antoine Chevrier, bk. F. W. Barthold, *Die Geschichtlichen Persönlichkeiten in Jacob Casanova's Memoiren*, I, 104.

91 "...in der Moschee von Topana ausgestellt und auf begräbnisstätte bei Pera begraben", bk. F. W. Barthold, *Die Geschichtlichen Persönlichkeiten in Jacob Casanova's Memoiren*. I, 105; Hammer, GOR, VIII, 45. Alman ve Fransız gazetelerinde Müteferrika'nın aksine Bonneval'ın ölümü akis bulur. *Mercure de France*, Nr. 41, 24 Mayıs 1747 tarihli nüshasında İstanbul'dan 29 Mart tarihli olarak gelen havadisi aksettirir. Buna göre, ölüm haberi ardından Sadrazam, hanesini mühürletir, evlatlığı humbaracılık işindeki ehliyeti sebebiyle babasının yerini alır. *Mercure de France*'ın Mayıs 1747 sayısında ölümüyle ilgili yeniden kısa bir haber çıkar, burada Süleyman öz oğlu olarak takdim edilir. Bonneval'ın 75 yaşında olduğu (14 Temmuz 1675 doğumlu olduğuna göre 72 yaşında olmalı) belirtilir. (s. 122). Haziran 1747 sayısında okuyucular daha ayrıntılı bilgilendirilir (s. 205-206). *Geneologisch-Historische Nachrichten...*, (112. Theil, Leipzig 1747), gazetesinde ise Bonneval'ın etrafı bir hayat hikâyesine yer verilir, s. 299-335. İngiliz Elçisi Porter de ölümünü tarih vererek ihbâr eder ve ölüm sebebini "*Gout in his Stomach*" olarak kaydeder (The National Archives, SP 97/33 48/b). Genelde uzun zamandır muzdarib olduğu gut/ nikris hastalığı sebeb-i helâki olarak gösterilir. Bu gelişmeden bir sene kadar önce Fransız kraliyet ordusu kumandanlarından (Brigadier) olan kardeşi Caesar Phobus Marquis von Bonneval da 76 yaşında Paris'te ölmüştür (*Neue europäische Fama*, 133. Theil, 1746, s. 215).

92 Hammer, GOR, VIII, 596. Keza Hammer'den naklen, F. W. Barthold, *Die Geschichtlichen Persönlichkeiten in Jacob Casanova's Memoiren*, I, 95.

93 Josef Peter von Schwachheim, 1755-1757 arası Avusturya elçisi.

94 Penkler'in raporundaki şifre kodu: 44.803. Başta kendisi olmak üzere hane halkı da "nâ-mazbut ve mürteşî" olup, halkın diline düşmüş olmasından ötürü nihayet azli kaçınılmaz olmuş ve Gelibolu'ya sürülmüştür (24 Kasım 1754), bk. "Hâkim Tarihi", haz. Tahir Güngör, MÜSBE, (basılmamış doktora tezi), İstanbul 2014, s. 405.

bulunduğundan bahseder ve Bonneval'ın ölümü üzerine geçen 12 sene zarfında bunların hâlâ Avrupa elçileriyle Divân arasındaki ittibâtın temininde rol aldıklarına dikkat çeker.⁹⁵ Osman Molla da bir ticaret antlaşması peşinde koşan Danimarka elçisi Gähler⁹⁶ tarafından para gücü ile kullanılmaktaydı.⁹⁷ Osmanlı, Fransız ve Sicilyateyn olmak üzere “üç mutfaktan karın doyuran”⁹⁸ Bonneval ve Penkler’e *mahremâne* haberler sızdıran Müteferrika gibi bunların yakınları olarak Küçük İbrahim ve Süleyman da muhbirlik hizmetlerinden maddî manada istifade etmekteydiler.⁹⁹ Bu ikisi ayrıca, Bonneval ve Müteferrika'nın yaptıklarını ve yazdıklarını da Penkler'e bildirmekteydiler.¹⁰⁰ Hammer şu sözleriyle bu hususa vurgu yapar: “So wurden die Renegaten, welche den

- 95 Hammer, GOR, VIII, 203. Josef von Schwachheim Nisan 1754 - Ocak 1762 arası Avusturya'nın İstanbul elçisidir.
- 96 Sigismund Wilmo de Gähler, 1757-1766 arasında İstanbul elçisi. Osmanlı-Danimarka ilişkilerinin başlaması ve yapılan ilk dostluk ve ticaret antlaşması (ahid-name) için bk. Mehmet Temel, “18-20. Yüzyıllarda Türkiye-Danimarka İlişkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XXII/1, Temmuz 2007, s. 117-172) s. 119-122.
- 97 Gähler, Osman Molla'ya 100 kese vermiş (O günün râyiciyle 150 Hollanda altını), Hammer, GOR, VIII, 203.
- 98 “Le Reis Efendi dit de lui (Bonneval) qu'il mangeoit avec trois bouches, comme pensionnaire du Sultan, de la France, et des Siciles”, F. W. Barthold, F. W. Barthold, *Die Geschichtlichen Persönlichkeiten in Jacob Casanova's Memoiren*, I, 100, keza Hammer, GOR, VIII, 86, dipnot, (c). Sicilyateyn krallığının Osmanlı'ya karşı samimi dostluk beslediği ve bu devletin sıkı ilişkiler içinde olmasının desteklenmesi gerektiği ve bu hususların devlet ricâli nezdinde terviç edilmesi ve Müteferrika'nın bu anlamda kayırcı girişimlerde bulunmasına dâir Bonneval tarafından Müteferrika'ya yazılan mektup için bk. Uğur Demir, *Humbaracı Ahmed Paşa*, İstanbul 2015, s. 188-189. Tarihsiz olan bu mektupta İbrahim'den “Tarihçi” (*Divân-ı Hümayûn Târîhçisi*) olarak bahsedilmesi sebebiyle bunun bu hizmette bulunduğu Kasım 1744-1745 arasında yazılmış olması gerekecektir.
- 99 H. Benedikt, “Die europäische Politik der Pforte”, s. 187-188.
- 100 Müteferrika'nın haritalarını elde eden Venedik elçisinin bu haritaları ya bizzat Müteferrika'dan veya onun izniyle Küçük İbrahim'dan satın aldığı kabul edilmektedir. (Haritalar daha sonra Viyana'ya getirilmiştir). Hammer, GOR, VIII, 596. Çağdaş bir kaynak, İran, Boğaziçi ve Karadeniz haritalarının Küçük İbrahim tarafından satıldığını ve bunların artık yabancı ellerde olduğuna işaret eder. (“...Quant aux Cartes de Géographie, qu'ils n'en ont fait tout au plus que trois ou quatre une de la Perse, une du Bosphore, et une de la Mer Noire: Encore ces cartes ne sont-elles qu'entre les mains de quelques particulières”). Bk. *Journal des Sçavans*,... Now. 1756, Tome XXIII, s. 283. Haritalarla ilgili olarak ayrıca bk. Mehmet Yılmaz Akbulut, *The Scramble for Iran: Ottoman Military Diplomatic Engagements During the Afghan Occupation of Iran, 1722-1729*, İstanbul 2017, s. 83. Büyük bir özgünlük ve değer taşıyan sözü edilen Karadeniz Haritası için bk. Fikret Sarıcaoğlu, “Karadeniz'in İlk Osmanlı Basma Haritası”, *Pîri Reis'den Örfî Paşa'ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri*, İstanbul 2015, s. 189-195.

Glauben und Kaiser verraten hatten, wieder verraten von ihren Söhnen!" (Dinlerine ve hükümdarlarına hıyanet edenlere işte böyle oğulları da hıyanet eder!)"¹⁰¹

3. İbrahim Müteferrika'nın Ölüm Tarihi:

Yeniden Değerlendirme

Müteferrika'nın ölümü sonrası yapılan üç işlem önem kazanmaktadır. Bunlardan ilki matbaa riyâsetinin halefine devri; ikincisi, üzerindeki müteferrikalık tahsisâtının başkalarına tevcihi ve üçüncüsü ise terekesinin zabtıdır.

Terekesinin tanzim belgesinin 1 Nisan 1747 tarihini taşıdığına ve özgün kayıtlarının Orlin Sabev tarafından bulunmuş ve yayınlanmış olduğuna yukarıda değinilmiştir. İlk işlem olan matbaa işletme imtiyâzının Müteferrika'nın halefleri Kadı İbrahim ve Kadı Ahmed'e devri Osmanlı Arşivi'ndeki *Mühimme Defteri* kaydından hareketle vaktiyle Ahmed Refik ve Cevdet Türkay tarafından yayınlanmış olup, bunlar ve dolayısıyla Müteferrika ile bilinen ve yayımlanan tüm belgeler özenle hazırlanmış büyük boy bir kitapta ayrıca bir araya getirilerek değerlendirilmiş ve görüntülenmiştir.¹⁰² Matbaa işletme imtiyâzının devri Evâhir-i Muharrem 1160 (1-10 Şubat 1747) tarihini taşıdığından bunun tam günü (1-10 Şubat arası herhangi bir gün) belirsizdir. Erhan Afyoncu tarafından bulunan müteferrikalık tahsisâtının başkalarına devrinin işlem tarihi ise 25 Muharrem 1160'tır (6 Şubat 1747). Afyoncu, belge üzerindeki bu tarihin Müteferrika'nın ölüm tarihi olarak da gösterildiği iddiâsında bulunmaktadır. Ancak bu, kayıt işlemi esnasında ölüm tarihinin bilinmemesine veya ilgili kalemdeki uygulama usûlü doğrultusunda ölüm tarihinin tam olarak zikredilme ihtiyacının duyulmamasına dayanan bürokratik bir tasarruftur ve asla bağlayıcı olmamalıdır. Kesin olan, bunun Müteferrika'nın ölüm tarihi değil de müteferrikalık tahsisâtının devir tarihi olduğudur. 6 Şubat 1747 tarihli bulgusuna rağmen Erhan Afyoncu ısrarla bu tarihi aynı zamanda Müteferrika'nın ölüm tarihi olarak da takdim etmekte, ancak aynı anda bunun ölüm tarihi olamayacağı ve müteferrikalık hizmetinin devir tarihi olduğunu da ifade etmektedir. Afyoncu, Müteferrika ile ilgili iki çalışmasında¹⁰³ ve

101 Hammer, *GOR*, VIII, 61.

102 Fikret Sarıcaoglu - Coşkun Yılmaz, *Müteferrika, Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası*, İstanbul 2008.

103 "İbrahim Müteferrika'nın yeni yayınlanan terekesi" ve "İlk Türk matbaasının kurucusu hakkına yeni bilgiler"

ayrıca *DİA*'daki "Müteferrika" maddesinde¹⁰⁴ bu konuda istikrarsız ve birbirini tekzip eden beyânlarda bulunmakta ve gerçekten de konuyu muğlaklaştırmaktadır. Bunu örnekleyecek olursak:

"Ölüm tarihi net olarak verilmesine rağmen bu tarihin tam doğru olmamasını da bir ihtimal olarak değerlendiriyoruz. Mevâcib işlemini yapan kâtib, Müteferrika'nın ölüm tarihini doğru olarak yazmış olabileceği gibi, mevâcib tevcihini yaptıktan sonra aynı tarihi vefat günü olarak da kaydetmiş olabilir. Bunu net olarak çözmek mümkün değildir."¹⁰⁵

"Bizim tesbit ettiğimiz arşiv kayıtlarında ise Müteferrika'nın ölüm tarihi açıkça 6 Şubat 1747 (25 M. 1160) olarak görülmektedir."¹⁰⁶

"Bizim yeni tesbit ettiğimiz arşiv kayıtlarında ölüm tarihi 25 Muharrem 1160 (6 Şubat 1747) olarak görülmektedir... Yalnız bu tarih gün olarak tam ölüm tarihini değil de ulûfesinin mahlûlden başkalarına verildiği tarihi gösteriyor olabilir. Eğer böyle ise onun bu tarihten birkaç gün önce ölmüş olabileceğini tahmin edebiliriz."¹⁰⁷

"...Zira ulûfe kaydının üzerine yazılan 'müteveffa' ibaresinin yanında 25 Muharrem (6 Şubat 1747) tarihi yer aldığı gibi aynı tarihte yevmiyesi 'mahlûl'den başkalarına verilmiştir. Bunun, gün olarak tam ölüm tarihi yerine ulûfesinin mahlûlden verildiği tarihi gösterme ihtimali vardır. Bu ihtimal dikkate alınır sa söz konusu tarihten birkaç gün önce ölmüş olabileceği sonucuna varılabilir."¹⁰⁸

Yukarıdaki alıntılar Erhan Afyoncu'nun değerlendirmelerindeki tutarsızlığını açıkça gözler önüne sermektedir. Bulunan tarih, ölüm tarihi mi, tevcih tarihi mi veya ikisi birden mi? Afyoncu buna karar verememiş görünüyor! Hülâsa, "eserinde Müteferrika'nın ölüm tarihinin 1746 yılının sonu veya 1747'nin başı olacağını söyleyerek meseleyi muğlaklaştırmakla"¹⁰⁹ itham ettiği Orlin Sabev'e yönelttiği tenkit bu durumda kendisi için de geçerli olmaktadır.

Kısaca toparlayacak olursak: Sözü edilen belgedeki bu tarih (6 Şubat 1747) müteferrikalık tahsisâtının adı anılan sâir iki kişiye devir tarihidir ve ilgili belge de buna dâir yapılan işlemi göstermektedir. Müteferrika'nın hemen ölüm gününde bu tevcihâtın yapılmasının mümkün olamayacağı açıktır ve bu durumda belge üzerinde *mütefevvâ* kaydının

104 Cilt 21, s. 324-327.

105 "İbrahim Müteferrika'nın yeni yayınlanan terekresi", s. 361.

106 "İbrahim Müteferrika'nın yeni yayınlanan terekresi", s. 360.

107 "İlk Türk matbaasının kurucusu hakkına yeni bilgiler", s. 616.

108 *DİA*, "Müteferrika" maddesi, c. 21, s. 325-326.

109 Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika'nın yeni yayınlanan terekresi", s. 360.

bürokratik bir ihtiyacı karşılamaktan başka bir değeri yoktur. Afyoncu'nun bu kararsız ifadeleri içinde en isabetlisi, muhakkak ki ölüm tarihinin zikredilen 6 Şubat tarihinden "birkaç gün" gerilerde aranması icap edeceğine dâir beyânıdır. Bunun böyle olması gerekeceği, hattâ daha gerilere gidilmesi icap edeceği hususuna ise aşağıda değinilecektir.

Görüntüsünü de takdim ettiğimiz¹¹⁰ dönemin İstanbul'daki Avusturya elçisi olan Penkler'in Viyana'ya yollamış olduğu 5 Şubat 1747 tarihli raporu bu anlamda konuya başka bir boyut katmaktadır.

Pera bey Constantinopel den 5: Februarii 1747.

"Der alte Ibrahim Effendi ist vor etwelchen Tāgen gestorben, wordurch dannen der abgeneigten Parthey eine grosse Hülft abgāngig ist. Die Porten hat dem Jungen Ibrahim Effendi die Buchdruckerey überlassen."¹¹¹

"Birkaç gün önce Büyük (alte) İbrahim Efendi vefat etti, böylece muarız cephe önemli bir desteğini yitirmiş oldu. Saray, matbaayı Küçük (junge) İbrahim Efendi'ye havale etmiştir."¹¹²

Belgenin görüntüsünde de görüleceği üzere, belgede İbrahim Müteferrika şifre koduyla kaydedilmekte ve bunun hemen üzerine künyesi yazılarak ismen açıklaması yapılmaktadır: "Der alte Ibrahim Effendi" Biz bunu "Büyük İbrahim" olarak çeviriyoruz. Bu açıklama önemlidir; zira, Penkler'in takdim ettiğimiz ilk raporunda (bk. Ek-1), kendisine "mahremâne bilgi ileten İbrahim Efendi" kaydında böyle bir tasrih sözü konusu edilmemiş ve bu sebepten ötürü bir an için bunun "Küçük İbrahim" de olabileceği tereddüdü uyanmış idi. Her ikisinin aynı şahıs olduğu ortaya çıkmakta ve aynı şifre kodunu (601. 801. 1. 564) paylaşımları da bu hususa kesinlik kazandırmaktadır. Küçük İbrahim'in şifre kodu ise 114. 574. 801'dir.¹¹³

Penkler'in bu raporu doğrultusunda iki önemli konu ortaya çıkmaktadır. 1) Viyana'ya 5 Şubat tarihinde Müteferrika'nın ölümünü bildirilmesi, 2) Matbaa riyâsetinin Küçük İbrahim'e havale edilmiş olduğunun ihbârı. Penkler'in bu raporu, her iki İbrahim'in de yukarıda dile getirilen muhbirlik dâhil olmak üzere bazı "karanlık" siyasî faaliyetlerinden ötürü Viyana tarafından bilinen kişiler olduğunu açıkça

110 Bk. EK-2.

111 Avusturya Devlet Arşivi, Türkiye II, Karton nr. 11, sayfa nr. 88.

112 Bk. Belge görüntüleri için bk. EK. 2, 3.

113 Müteferrika'nın ölümünden sonra Küçük İbrahim için yalnızca 801 kodu kullanılır. Böylece bunun İbrahim karşılığı olduğu anlaşılıyor. Kâtip/Sekreter kodu ise 225'tir, dolayısıyla 225.801 kodunun çözümü: Divân tercümanı kâtibi İbrahim'dir.

ortaya çıkarmaktadır. Aksi takdirde, sıradan birinin ölümü, bir diğerrinin matbaanın başına getirilmiş olması gibi önemsiz gelişmelerin bir elçinin raporunda hem de şifreli olarak yer alması söz konusu olmazdı. Ancak Penkler'in raporlarında diğer şahısların yanında, bu ikisinden de sıkça söz edilmektedir.

Matbaanın Küçük İbrahim'e havale edilmesi kaydı yine iki hususu ortaya çıkartmaktadır: 1) Küçük İbrahim ile Müteferrika'nın ölümünden sonra matbaa idaresine getirilenlerden biri olan Kadı İbrahim'in aynı kişi olduğu. 2) Bunun havadisinin 5 Şubat tarihinde kaleme alınmasından hareketle atamanın daha önce vâki olmuş olması gerektiği. Bununla ilgili yukarıda sözünü ettiğimiz *Mühimme* kaydı üzerindeki tarih Evâhir-i Muharrem 1160 (1-10 Şubat 1747) olduğundan, bu rapor tarihiyle bunun hangi gün olduğunu daha yakından tahmin edebiliriz: 1 ila 5 Şubat arasındaki bir gün! Penkler'in raporlarında daima *Küçük* sıfatıyla bahsettiği İbrahim, Müteferrika'nın oğlu olarak tanıtılmamaktadır. Dolayısıyla Penkler'in raporu bu konudaki yanlışlığı da ortadan kaldırmaktadır. 1 ila 5 Şubat arasındaki bir gün ise sadece matbaa riyasetinin atama tarihidir ve Müteferrika'nın ölüm tarihine doğrudan açıklık getirmez.

İbrahim Müteferrika'nın ölüm tarihine gelince, maalesef Penkler bunun tam gününü belirtmemiştir. Ancak raporlarındaki beyanlarının analizinden bunun hangi günler içinde olabileceğine dâir önemli ipuçları edinebilmekteyiz. Yine de bu tahmini tarihleme için, Erhan Afyoncu'nun müteferrikalık hizmetinin devri münasebetiyle belirlenen 6 Şubat'tan hareketle ifade ettiği, bu tarihten "birkaç gün öncesine" inilmesi gerektiğinden çok daha evvele gitmek icap edecektir.

5 Şubat tarihli raporda Müteferrika'nın "vor etwelchen Tâgen" vefat ettiği belirtiliyor. Burada anahtar kelime *etwelche*'dir. Artık eskimiş olan bu kelime belirli bir zaman dilimi bildirir, ama kesin bir şey söylemez: 1) *einige, einiger* = *birkaç* anlamını verdiği gibi *etliche* = *epey, hayli* anlamını da içerir. Yani kelime hem kısa hem de daha uzun bir zaman dilimine işaret edebilmektedir. Ben şahsen en uygun tercümenin "geçenlerde" ölen şeklinde olacağı kanaatindeyim. Bu anlamda kelime "bundan akdem" ibaresiyle (Osmanlı kayıtlarında geçen "bundan akdem vefat eden" tanımlamasıyla) örtüşmektedir. Ölüm haberinin Viyana'ya ihbar edildiği raporun üzerindeki tarih 5 Şubat Pazar olduğundan, Penkler'in, vefat haberini en erken bir evvelki gün olan Cumartesi gününü aldığını ve ertesi gün yazdığı raporunda buna yer verdiğini düşünebiliriz. Ancak bu durumda halefinin tayin işleminin de anında yapılmış

olması gibi muhtemel olmayan garip bir durum ortaya çıkacaktır. Daha önceki günlerin (Perşembe, Cuma...) birinde de bu haber kendisine ulaşmış olabilir. Buna rağmen raporun yazılış tarihinden evvelki ve bir evvelki günleri olan 4 ve 3 Şubat günleri herhalde devre dışı bırakılmamıştır, zira Penkler aynı raporun son sayfasında (F 88) bahsettiği bir olay için *"bundan iki gün önce"* demektedir; dolayısıyla böyle demediğine göre bu iki gün değerlendirme dışı kalacaktır. Bu hesaba göre geriye Şubat'ın 2. ve 1. günüyle, Ocak ayının son haftası içindeki günler kalmaktadır. Müteferrika'nın ölüm günü bunların içinde aranmalıdır.

1160 Hicrî senesi 13 Ocak 1747'de başlamakta ve 1 Ocak 1748'de sona ermektedir. 5 Şubat tarihli sözü edilen raporun başlarında 11 Ocak tarihli anlatımlara yer verilmektedir. Penkler, kronolojik bir biçimde bir önceki ay vuku bulan hadiseler hakkında rapor vermektedir. İlk sayfada belirttikleri 11 ve 18 Ocak tarihlidir (Folium 68). Sayfa 69'da ise 21 ve 29 Ocak'ta vuku bulan hadiselerle değinmektedir. Sayfa 70 ve 71'de İbrahim Efendi'nin Penkler'e ilettiği bilgilere not düşülmüştür. Sayfa 71'de yine İbrahim Efendi'nin (702 kodlu) "Mufti"¹¹⁴ ile olan yakınlığından bahsedilmektedir. Sayfa 72'de yine İbrahim Efendi'nin Belgrad Ahidnâmesi'nin tecdidi ve sarayın neler düşündüğü hakkında ilettiği bilgilere yer verilmiştir. Buralarda özellikle 29 Ocak'ta İbrahim'den gelmiş olan bilgileri naklederken ölümünden bahsetmemiş olmasından hareketle, sözü edilen tarihlerde hayatta olduğunu düşünebiliriz. Ancak daha önceki tarihlerde edindiği bilgileri bilahare nakletmekte olması sebebiyle, bunu yaparken ölüm haberinin kendisine henüz erişmemiş olma ihtimali de göz önünde tutulmalıdır.

Ölüm akabinde gerekli işlemlerin, özellikle İbrahim'in müteferrikalık hizmeti örneğinde olduğu gibi açığa çıkan maaşın veya vazifenin bir başkasına devri gibi işlemlerin tekemmül etme süresi için ne kadar zamana ihtiyaç olduğu sorusu burada önem kazanmaktadır. Osmanlı arşivini ve kalem mevzuâtını iyi bilen kıdemli meslekdaşlar bunun için en az bir hafta ilâ on gün gibi bir süreyi öngörmektedirler. Hesaplamaya bunu da katacak olursak Müteferrika'nın ölüm tarihinin 1747 senesinin Ocak ayının son on günü (Evâsıt-ı Muharrem 1160) içinde aranması gerekeceği ortaya çıkar.

Son birkaç ayını hastalık içinde geçirdiği bilinen, Avusturya karşısı girdiği bunca faaliyetin başarısız kalmasının ve 1739 Belgrad Antlaşması'nın temdidine engel olamamasının yol açtığı derin üzüntünün

114 1746-1748 arası Şeyhülislâmlık yapan Mehmed Zeyni Efendi.

sebeb-i mevti olduğu ileri sürülen¹¹⁵ Bonneval'ın aksine herhangi bir rahatsızlık haberi söz konusu edilmemiş olan Müteferrika'nın ani sayılan ölümünün kalp sektesinde kaynaklandığını söyleyebiliriz. 1730'da sefaretle Viyana'ya gitmiş olan Reisülküttab (Tavukçubaşı-dâmâdı) Mustafa Efendi'nin,¹¹⁶ ikinci riyâseti esnasında ısrarla daima Bonneval'ın cephesinde yer almış olduğuna işaret ettiği Müteferrika'nın ölümüyle ilgili Fransız elçilik tercümanı Fonton'a söylediklerini tekrarlayacak olursak: Avusturya karşıtı geniş plânlarının akamete uğraması ve en son Prusya'yı da bir ittifak dâhiline çekmek için gösterdiği çabalarda uğradığı büyük hayal kırıklığı ve yanlış hesaplarının boşa çıkmasının yol açtığı derin üzüntü ve utanç İbrahim'in ölümüne yol açmıştır.¹¹⁷ Bu anlatıma göre İbrahim *kahrından* ölmüş görünüyor!

Sultan Selim Camii yakınında Mismârî Şücâ Mahallesi'ndeki evinde vefat ettiğini bildiğimiz Müteferrika'nın çevredeki bir mezarlığa veya yakınlardaki Eyüp Sultan Mezarlığı'na değil de, neden Haliç'in karşı tarafında epey uzak bir mahal olan Okmeydanı Mezarlığı'nın Tersane'ye sarkan müntehasında yer alan Zindanarkası Mezarlığı'na defnedilmiş olduğu merak uyandırmaktadır.

Aynı soruyu, Müteferrika ile beraberce giriştikleri Avusturya aleyhtarı planlardaki başarısızlık sebebiyle sağlık sorunları had safha-ya varan Bonneval için de dile getirmek mümkündür. Galata Mevlevihânesi'ne mücavir bir yerde ikamet eden Bonneval'ın normalde yakınlardaki "*Küçük Mezarlık*" olarak da bilinen Kasımpaşa Mezarlığı'na gömülmesi beklenirken, Mevlevihâne Kabristanı'nda defnedilmiş olması, bir ömür boyu bî-namaz olan birine Hünkâr Mahfilî'nde seccâde

115 "Treaty of Belgrade was such a blow to Bonneval that he died from the news", Karl A. Roeder, *Austria's Eastern Question 1700-1790*. Princeton University Press, 1982, s. 102. Bonneval'ın Habsburg aleyhtarı faaliyetlerine belgesel bir kesit olmak üzere ayrıca bk. Fatih Yeşil, "Bir Fransız Maceraperestinin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont Alexander Bonneval) Lâyhaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, Güz (15), s. 205-228.

116 İkinci riyâseti: Nisan 1744 - Kasım 1747. Yüksek eğitimli devrin bu önemli şahsiyeti için bk. Virginia H. Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi: 1700-1783*, çev. Özden Arıkan (İstanbul 1997).

117 İbrahim sei aus Kränkung und Schande über die faschen Hoffnungen gestorben, die er der Pforte auf den Erfolg der Verhandlungen gemacht hätte", 23 Mart 1747 tarihli Fransa Elçisi Castellane'ın raporundan naklen, Benedikt, "*Die europäische Politik der Pforte*", s. 178. Konumuza ışık saçı bu önemli ve etraflı raporun tamamı için bk. Hammer, GOR, VIII, 488-496. Burada yer alan yukarıdaki alıntının Fransızcası şöyledir: " Le Reis Efendi a parlé au Sr. Fonton, il a avancé qu'Ibrahim étoit mort de regret et de honte des espérances qu'il avoit données à la Porte sur les succès de cette négociation", Hammer, GOR, VIII, 496.

sermeye benzemektedir!¹¹⁸ Mevlevihâne karşısında geniş bir sahaya yayılan ve vakfen Mevlevihâne'ye ait olan "Tekke Kabristanı" Tünel inşaatı esnasında istimlâke ve ağır bir tahribata uğramış (1872) olup, bu gelişme üzerinde çalışılmamış bir konu olarak kalmıştır.¹¹⁹ Bu olay hakkında bilgi veren Lütü Efendi, anlatımına "te'essüf" başlığı atarak nâhoş bir tatbikat ile karşı karşıya olduğumuza işaret etmektedir: "Beyoğlu ile Galata arasında yapılan Tünel Kumpanyası'na lüzumu olmasıyla, Galata Mevlevihânesi karşısında birtakım ma'rûf ve meşhûr zevâtın medfûn oldukları ve her birinin üzerlerinde müzeyyen ve san'atlı mezar taşları bulunan mekâbir-i müslimîn" devlet tarafından Tünel şirketine dokuz bin lira karşılığında satılmış, "mezkûr kumpanya orada medfûn emvât-ı müslimenin kemiklerini kaldırıp, moloz döker gibi civarda bulunan mezarlıklara naklettirmiş..."¹²⁰ Tünel yapımıyla ilgili olarak yayımlanan Fransız belgeleri bölgedeki mezarlıkların tanımı ve sınırlarının tesbiti hakkında bilgi veren en sıhhatli kaynaktır ve burada Mevlevihâne Kabristanı'nın Kasımpaşa Mezarlığı olarak da bilinen Pera'daki "Küçük Mezarlık"¹²¹ ile -aralarında küçük bir yol var- sınırdaş

- 118 Ölümü akabinde hakkında yazılanlar arasında, onun çevre halkı tarafından sevildiği, bunda da mahalle fukarasına yaptığı yardımların rolü olduğu, içki içmekle beraber Ramazan ayına riâyet ettiği (Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich*, Zweiten Theil, Wien 1857, s. 57), hattâ vefat gününün (12 Rebiülevvel) Hz. Peygamber'in doğum gününe müsadif olması sebebiyle kendisine mistik bir hava dahi üfürüldüğü ve de Mevlevîliğe muhabbet duyduğu ve bu tarıkata girdiği, sâde mezartaşının bir Mevlevî külahıyla süslü olduğu (*Das Ausland. Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*, Nr. 176, 25 Junius 1835, s. 704; Max Braubach, *Geschichte und Abenteuer. Gestalten um den Prinzen Eugen*, München 1950, s. 352), Müslümanların bu marûf Frenk serdârının kendilerinden biri haline geldiğini ve hep böyle kaldığını söyledikleri, Peygamber'in doğum gününde ("la nuit de la naissance - du plus glorieux des prophètes") ölmesini Hakk'ın rahmetine işaret olarak kabul ettikleri (J. S. Ersch - J. G. Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*. XI. Theil, s. 410) ve bunun mezar kitabesinde yer aldığı (F. W. Barthold, *Die Geschichtlichen Persönlichkeiten in Jacob Casanova's Memoiren*. I, s. 105; Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich*, s. 57) gibi değerlendirmeler göze çarpar. Kimi doğru kimi hayalî bütün bu yazılanlar Bonneval'in içinde yaşadığı toplum ve mahalle halkı tarafından nasıl algılandığına kesin bir açıklık getirmezler. Ancak bunların bir kısmının genel hissiyâtı aksettirmesi Mevlevihâne Kabristanı kapısının kendisine açılmasındaki garabete ışık saçabilir!
- 119 Mevlevihâne Kabristanı'nın istimlâki meselesi için bk. Vahdettin Engin, *Tünel'den Füniküler'e*, İstanbul 2007, s. 35, s.65.
- 120 *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, yay. M. Aktepe, Ankara 1991, XIV, s. 61.
- 121 Kuzey'de Pera'yı sınırlayan *Piccolo Campo* veya *Petits Champs des Mort* bütün Taksim çevresini işgal etmiş olarak Gümüşsuyu'na doğru uzanan, Ayaspaşa'dan aşağı sahile kadar sarkan Büyük Mezarlık (*Grand Champs des Mort*) sebebiyle Küçük / Petit / Piccolo olarak anılır.

olduğu belirtilir.¹²² “Mevlevihâne karşısında” yer aldığı tasrih edilen söz konusu Tekke Kabristanı’nın büyük bir kısmının terk edilmesi dönemin şeyhi¹²³ tarafından muhalefetle karşılanmıştır.¹²⁴

Bonneval’in mezarının Tekke Kabristanı’nın elde kalan son bölüm arazisi üzerine inşa edilen Evlendirme Dâiresi’nin¹²⁵ bulunduğu kısımda yer aldığı ve böylece Tünel yapımı esnasında o zamanlar yapılan istimlâk ve tahribattan kurtulduğu anlaşıyor. 1942’de Mevlevihâne’nin müze haline getirilmesiyle ilgili karar dâhilinde Tekke Kabristanı’nın Şahkulu Bostan Sokağı üzerindeki doğu kesiminde yer alan mütebaki kısmı da istimlâke uğramış ve burada Beyoğlu Evlendirme Dâiresi ve sâir binaların yapımına başlanmıştır. Buradaki mevcut mezartaşları Mevlevihâne bahçesine nakledilmiştir. Bunlar arasında Bonneval’in mezar lâhdi ve taşı da yer almakta olup, Müteferrika’nın Zindanarkası Kabristanı’nda bulunan mezartaşı¹²⁶ da bunlara dâhil edilmiş olarak toplanan bu bedensiz taşlar, Semâhâne girişinin sağ ve sol kısımlarında yer alan ahşap türbeler, harem bölümü, mutfak ve sâir bazı mekânların yıkılmasıyla açılan yerlere -bugün ziyaretçilere Hâmûşân (!) diye takdim edilen mahal- nakledilmişlerdir.

Pek çok seyyah ve ziyaretçilerin İstanbul’u anlatan 1872 tarihinden önceki eserlerinde Bonneval’in Mevlevihâne’ye ait mezarlıkta yani Tekke Kabristanı’nda medfûn olduğunu belirterek, onun bu nakilden önce gömülü olduğu yere açıklık getirirler. Ahmed Refik Bonneval’in “Galata Mevlevihânesi’nin sol tarafındaki kabristanda” medfûn olduğunu kaydeder.¹²⁷ 1783 tarihli bir ziyaretçi mezarın “tekke mezarlığında” bulunduğunu bildirir.¹²⁸ Kullandığımız 1828 tarihli iki eserde

122 *Chemin de Fer Souterrain de Galata à Péra, Documents Divers, Constantinople 1873: “Le Cimetière de Kassım-Pacha, soit aux Petits-Champs de Péra”, s. 3; “Péra un terrain appelé les Petits-Champs, limité par les rues dervich, mezarlık et Dévé”, s. 4.*

123 Mehmed Ataullah Dede (1842-1910). Ataullah Dede, 13 Receb 1288/ 28 Eylül 1871’de vefat eden Galata Mevlevihânesi Post-nişini Kudretullah Dede Efendi’nin mahdûmu ve veledi reşîdi’dir. *Lütfi Tarihi*, XIII, Ankara 1990, s. 52.

124 *Chemin de Fer Souterrain de Galata à Péra*, s. 30.

125 1993’te Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi olarak kullanılmaya başlanmış, sonra tekrar nikâh salonu olarak eski işlevine döndürülmüştür (2013).

126 Müteferrika’nın mezartaşı 1942’de Reşid Saffet Atabinen’in girişimiyle Galata Mevlevihânesi’ne nakledilmiştir. Acaba çevresinde yakınlarından başka yatan var mıydı, galiba buna dikkat edilmemiş, zira bu hususta hiçbir bilgi yok! Oysa eski mezar yerinden vaktiyle alınan bir fotoğraf (bk. Fikret Sarıcaoglu - Coşkun Yılmaz, *Müteferrika, Basmacı İbrahim Efendi*, s. 55) yanında birilerinin -muhtemelen aile efradı- medfûn olduğunu göstermektedir.

127 Ahmed Refik, *Tesâvir-i Ricâl*, İstanbul 1331, s. 139.

128 “Am folgenden Tage wohnte ich dem Gottesdienste der tanzenden Derwische bey. ...Hier besah ich Graf Bonnevals Grab, das auf dem Kirchhofe dieser Derwische

de aynı ifadeler yer alır.¹²⁹ 1834 tarihli başka bir kaynak mezar yerinin “Pera’nın girişindeki Mevleviler’in küçük kabristanında” olduğunu söyler.¹³⁰ Bu tanımlamayla kastedilen yerin Mevlevî dervişleri ve yakınlarının medfûn oldukları mekân olduğu açıktır. 1835 tarihli bir kaynak mezarın “Pera’daki [Mevlevi] dervişlerinin mezarlığında” yer aldığı bildirerek, bu durumu teyid eder.¹³¹ 1860 gibi daha geç, dolayısıyla kabristanın ilk tahribatına yakın tarihli bir İstanbul rehberinde, “Tophâne’den Humbaracı Yokuşu nihayetinde Mevlevihâne karşısında küçük bir mezarlık” olduğunu¹³² bildirir ve “Bonneval’in mezarının Mevlevi tekkesinin hemen yanında” yer aldığına işaret eder.¹³³ Başka bir kaynak da mezarlığın Mevlevihâne karşısında yer aldığını belirtirken,¹³⁴ diğerlerinin ihmal ettiği bir bilgi olarak Bonneval’in mezarının demirden bir şebeke ile çevrili olduğunu bildirir.¹³⁵ Bonneval’in mezarının konumunun belirlenmesinde en aydınlatıcı bilgi D’Ohsson tarafından verilmektedir. Onun verdiği bilgiye göre mezar İsveç elçilik binasına bitişik bir mevkide yer alan Tekke Kabristanı’ndandır. Muhtemelen mezar üzerindeki şâhidenin yan tarafa bakacak şekilde yerleştirilmiş olmasından hareketle Müslüman mezarlarına kıyasen biraz farklılık arz ettiğini de ifade eden D’Ohsson eserinde bunun bir de gravürüne yer vermiş bulunmaktadır.¹³⁶ Zikrettiğimiz Tünel belgele-

ist” Jacob Jonas Björnstråhls, *Nachrichten von seinen ausländischen Reisen*, VI, Leipzig-Rostock 1783, s. 45.

129 “...ein Kloster, auf dessen Leichenacker das Grab des Renegaten Bonneval ist...” Maximilian Friedrich Thielen, *Die europäische Turkey. Ein Handwörterbuch für Zeitungsleser*. Wien 1828, s. 157; “...Das Kloster der Mevlevi, dessen Todenhof das Grab des Renegaten Bonneval enthält...” H. Hütz, *Beschreibung der europäischen Türkei, nebst einer allgemeiner Übersicht des ganzen Türkischen Reichs*, München 1828, s. 228.

130 *Morgenblatt für gebildete Stände*, 21 Jahrgang, Oktober 1834, Tübingen 1834, s. 1026.

131 *Erweiterungen, Neue Folge-eine Auswahl*, Stuttgart 1835, s. 308.

132 Georg Dempwolff, *Konstantinopel, Ein Führer für Reisende nach Stambul*, Leipzig 1860, s. 45.

133 “Nächst dem Teke befindet sich das Grab des Marquis Bonneval...”, Georg Dempwolff, *ayn eser*, s. 47.

134 *Das Ausland, Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*, Nr. 176, 25 Junius 1835, s. 704; Kezâ, *Militär-Zeitung*, Mittag, 10 Juni 1863, Nr. 44, XVI. Jahrgang, Wien, s. 532.

135 *Das Ausland, Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker*, Nr. 176, s. 704.

136 ...Et la planche 23, qui montre le tombeau de M. de Bonneval, inhumé dans le cimetière d’un couvent des Derwischs Mewlewys, attenant à l’hôtel des ministres de Suède dans le faubourg de Péra, donnent une idée de ces différens tombeaux et de la sépulture des Musulmans”, bk. Mouradgea D’Ohsson, *Tableau Général*

rinden ve D'Ohsson'un bu beyanından hareketle Mevlevihâne Mezarlığı'nın güneyde Kasımpaşa Mezarlığı'na kadar uzandığı, kuzeyde ise İsveç elçilik binasına dayandığı anlaşılmaktadır.

Bonneval'in son günlerini, iki ay kadar önce ölen Müteferrika'nın kaybindan ve bu eski dostunun artık yanında olmamasından ötürü teesür içinde geçirdiğini bilmekteyiz. Yalnızca mezar taşlarıyla dahi olsa iki yüzyıl sonra tekrar bir araya gelmeleri kaderin bir tertibi olsa gerektir!

Çalışmamızın bu kısmında şu üç husus ortaya çıkmıştır:

1) İbrahim Müteferrika'nın, Bonneval, evlatlığı Süleyman ve kendi yetiştirmesi olan Küçük İbrahim ile birlikte İstanbul'daki elçiler arasında bilinen, oldukça karanlık işlere erken tarihlerden itibaren karışan, edinilen bilgileri paraya tahvil eden bir ekip içinde yer alan ve bizzat kendisinin de elçilere "mahremâne" bilgiler ileten, şifre koduyla anılan bir istihbarât kaynağı olduğu.¹³⁷

de L'Empire Othoman, II, Paris 1788, s. 342. Eserin birinci cildinin (Paris 1787) 250. sayfasında (levha 23) mezarın etrafını genişçe bir sahadan -bir bahçe çiti- gibi çevreleyen ve içinde büyük boyda yedi adet selvi ağacının bulunduğu bir şebekenin mevcut olduğu görülüyor. Mezarın nakilden sonraki eski halini gösteren bir fotoğraf için bk. Uğur Demir, *Bonneval*, s. 206. Burada şahidenin doğru şekilde yerleştirilmiş olduğu ve lahdin kaidesine rabten etrafına demir bir şebeke oturtulduğu görülüyor. Daha sonraları yapılan yeni bir düzenlemede (mezarın bugünkü hali) bu demir şebekeye artık yer verilmediği gibi şahidesinin kitâbe kısmının da D'Ohsson'daki gravüre benzer bir tarzda, ama bu sefer birkaç metre ötede sol tarafta yer alan kör bir duvara bakacak şekilde monte edildiği görülmektedir (fotoğraf için bk. Uğur Demir, *Bonneval*, s. 207). Bu tasarrufun mezarı ilk haline benzetmek amacıyla yapıldığını varsayabiliriz. Bonneval'in mezar taşının daha yapıldığı ilk andan itibaren belirli bir hali telmih etmek üzere kasıtlı olarak yana dönük dikilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Bu, kendisinin eski dininden dönmüş olduğuna yapılan bir imâ olabileceği gibi, defnedildiği Tekke Mezarlığı'nın müdevver-sâkinlerinin devrânına mensûbiyetine de işaret ediyor olabilir.

137 Hakkında vermiş olduğumuz bütün bu bilgilerin, daha ziyade matbaa kurucusu ve kitap basımı işleriyle uğraşan bir kültür adamı olarak tanıdığımız Müteferrika'nın genel imajını bir ölçüde değiştirecek mahiyette olduğu açıktır. Bütün bunların yanında Müteferrika'nın ayrıca açıkça dile getirilmeyen başka bir siyasî kimliğe daha sahip olduğu vurgulanmalıdır: Müteferrika aynı zamanda koyu bir "Macar" milliyetçisidir ve son nefesine kadar sürdürdüğü Avusturya karşıtlığı buradan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, intikam duygusuyla hareket eden Bonneval'den farklı bir motivasyona sahip olduğu açıktır. Mevcut milliyetperverlik duygularının 1717'de Osmanlı Devleti'ne iltica eden Macar Prensi Rakoçi'nin (ö. 1735) hizmetinde bulunduğu yıllarda körüklendiğini tahmin edebiliriz. Pasarofça Barışı (1718) ile neticelenecek savaşta Osmanlı tarafında yer alan Macarlar'ın işlerine nezaret etmekle görevlendirmiş olan Müteferrika, 1736'da başlayan Osmanlı-Avusturya savaşlarının devam etmesini ve özellikle 1740'tan itibaren on seneye yakın

2) Halefi Küçük İbrahim'in aynı zamanda Divân Tercümanı Kâtibi vazifesini sürdürdüğü ve Kadı İbrahim ile aynı kişi olduğu.

3) İbrahim Müteferrika'nın ölüm tarihinin 1747 senesi Ocak ayının son on günü içinde aranması gerektiği.

bir süre Veraset Savaşları sebebiyle zor günler geçirecek olan Habsburglar'ın hezimete uğramasını, vatanının kurtarılmasında vazgeçilmez bir unsur olarak görür ve Osmanlı Devleti'nin yıpratıcı İran savaşlarına rağmen Avusturya ile asla barış yapmaması için çalışır. Müteferrika'nın ölümü üzerine Penkler'in, *"Karşı cephe en önemli destekçisini kaybetti"* demesi herhalde bu anlamdadır! Dönemin haber kaynakları savaş yanlısı bu cephe içinde yer aldığı bilinen Bonneval dışında özellikle Müteferrika İbrahim Efendi'ye işaret ederler ve ayrıca onun bir Macar mühtedisi olduğuna ısrarla vurgu yaparlar. Müteferrika'nın kökenine yapılan bu atıf, onun aynı zamanda bir Macar milliyetçisi olduğuna dikkati çekmek amacını taşır. Hakında iletilenler, onun siyaset sahnesinin önde gelen bir figürü ve son derece entrikacı bir tip olduğudur. Hizmetinde kendi gibi Macar mühtediler istihdam eder ve hep beraber Avusturya barışının önlenmesine çalışırlar. "...Einige haben zum Frieden gerathen, nachdem die Pforte durch den beschwerlichen Krieg in Persien so sehr mitgenommen worden. Andere hingegeben haben ohne Ausnahme Krieg haben wollen: wobey wir nicht unangemerckt lassen können, daß sich unter dieser Parthey nebst dem bekannten Bonneval, sonderlich eine Renegate, der sich itzo Ibrahim Effendi nennet, und als erster Secretarius bey dem Groß=Wesier in Diensten Stehet, eigentlich aber aus Ungarn gebürtig ist, hervorgethan haben soll. Man beschreibet ihn als einen gar ausnehmenden Statisten und Intriguen=Macher, der sich zu seinen Worhabe noch mehr anderer Renegaten bediene, welche insgesamt bey Fortsetzung des Kriegs ihr Glück besser als in Friedenszeiten zu machen hofften." Bk. *Die Neue Europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdecket*, Der 13 Theil, Wien 1736, s. 822.

Ek 1

İstanbul'daki Avusturya Elçisi Penkler'in İbrahim Müteferrika'nın kendisine mahremâne haberler ilettiğine dâir raporu. Haziran 1746.

entschiedlich einigen von ihnen Placirte zu erhalten. Fortwäh-
rungsbedürftig, welche in ihnen zu finden, da sich Charquis Castel
am nächsten in der Gegend befindet, und die Placirte, Gene-
ral Nadasdi, befolgt worden, wie gewöhnlich, und Nadasdi
mit einigen Truppen, die in der Gegend sind, und die Placirte
von General Gros zu befehlen, die Placirte, die Placirte
nachdem die Placirte von 1000 Mann zu einem der Placirte
und die Placirte von 1000 Mann zu einem der Placirte auf den

Was, nach goldenen mynen, jinggen sal mir dor. 301. 1. 564. 94.
zum laffen in dornigen tagen darmit in Honowider dachallen
nachschick omelangen saln, ein alter Rapp und Corige, Mayr.
trougen Placchia und Valerica ringenman salten.

Von Tripolis sah gleichfalls ein Nachschiff von dortigen Hollän-
dischen Consul Gerrens kommen, wonach er mich bekräftig-
te, daß das von der Ugarowitsch gestattete Verhältniß rich-
tig in Loca nicht in der That sey, wie es den anliegenden
Betracht meine Einrichtungsformen an den Ort. Der ist
unvergleichlich in Tripolis, und in der Ugarowitsch haben und
quadern geflohen, sondern, und in allen Hinsichten in den,
Häufigkeit in den.

Letter bij Constantijnopol
den 21 Junii 1746.

Iskariot hat seinen Namen bekommen
weil er den Herrn verraten hat

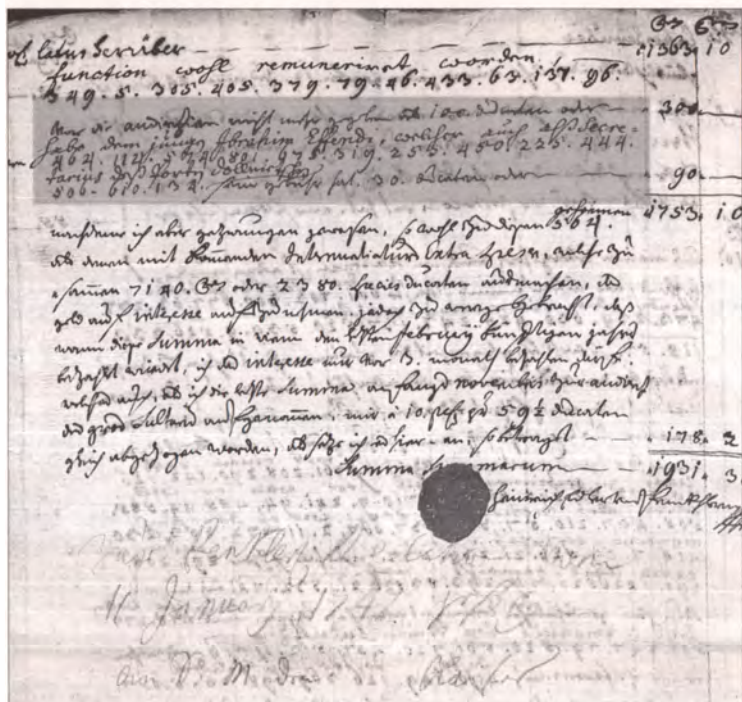
Ek 2

Avusturya Elçisi Penkler'in İbrahim Müteferrika'nın vefâtına ve Küçük İbrahim'in kendisine halef olduğuna dâir raporu. 5 Şubat 1747.

[illegible]

Ek 3

Avusturya Elçisi Penkler'in Küçük İbrahim'in aynı zamanda Divân Tercümanı Kâtibi (Sekreteri) olduğunu beyân eden raporu. 11 Ocak 1747.

II

MÜTEFERRİKA'NIN HALEFİ
KADI İBRAHİM EFENDİ

MÜTEFERRİKA'NIN HALEFİ KADI İBRAHİM EFENDİ

İbrahim Müteferrika'nın vefatından sonra (evâhir-i Ocak 1747) halefi olarak tarih sahnesine çıkan Kadı İbrahim Efendi, hak ettiği halde, şimdiye kadar müstakil bir çalışmanın konusu olmamış ve âdeta unutulmuştur. Takdim etmekte olduğumuz çalışma, bu durumu bir dereceye kadar telâfi etme amacını taşıyor. Yukarıdaki birinci kısımda uzun yıllar sürdürdüğü Divân-ı Hümayûn Tercümanı Kâtipliği'ne dâir verilen bilgiler dışında burada Kadı İbrahim'in kadılık hayatına ve Temmuz 1777 tarihindeki vefatı sebebiyle zabt edilen mal varlığına ve terekesinin mirasçıları arasında paylaşımına, özel eşyaları ve elindeki kitapların dökümüne yer verilecek, 1756-1757 tarihinde *Vankulu Lügatı*'nı basması sebebiyle Müteferrika'nın dul eşi Hatice ile mahkemelik olması konusuna değinilecek ve ayrıca İbrahim Müteferrika'nın terekesinde ayrıntısına girilmemiş olan basım alet ve edevât mevcûdunun tesbiti yapılarak, kendisine dâir kaleme alınan bunca çalışmalara rağmen ihmâl edilmiş olan bu husustaki boşluğun arşiv malzemelerinin yardımıyla giderilmesine çalışılacaktır.

1. Kadı/Küçük/Basmacı İbrahim Efendi

Yukarıda belirtildiği üzere Müteferrika İbrahim'den ayırmak amacıyla *Kadı* ve daha ziyade *Küçük* olarak tanımlanan Kadı İbrahim, 1777 senesi Temmuzunda ölmüş olup, bu sebepten ötürü kayda geçirilen ve bizim de burada ele alıp değerlendireceğimiz ve aynen yayımlayacağımız terekesinde sözü edilen Zihne kazası¹³⁸ dışında başka nerelerde kadılık yaptığı sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir. Levent Kuru tarafından yapılan "Kazasker Ruznamçelerine göre 18. yüzyılın

138 Paşa Sancağı'nda, çevresinde Siroz, Doyran ve Pravişte kazaları bulunur. Bk. M. Kemal Özergin, "Rumeli Kadılıkları'nda 1078 Düzenlemesi", *Uzunçarşılı Armağanı*, Ankara 1976, s. 292

ilk yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi” adlı başarılı çalışmada¹³⁹ yer alan listelerde Rumeli kadıları arasında çok sayıda İbrahim’e rastlanmaktadır.¹⁴⁰ “İncelediğimiz dönem olan XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli Kazaskerliğine bağlı olarak çalışan kadıların atama kayıtları, kadıları birbirinden ayırt etmemizi sağlayacak baba adı veya memleket gibi tanımlayıcı bilgiler içermez,”¹⁴¹ kaydından da açıkça anlaşılacağı üzere verilen kadı listelerindeki isimlerin yanında baba adı belirtilmemiştir. Bu durum İbrahimlerin tefrikinde belirli bir sıkıntı yaratmaktadır. Ancak listede yer alan İbrahimlerin kadılık vazifelerini hangi tarihler arasında sürdürdüklerinin belirtilmiş olması, bunların büyük bir kısmını tasfiye etmeye imkân vermektedir. Bunların hizmetleri genelde 1710-1740 gibi tarihler arasında gösterilmektedir. Dolayısıyla bu zaman aralığı, 1777 senesinde ölen Kadı İbrahim’in erken tarihli yaş eyyâmına (kadı olarak tayininde en az 30 yaşında olduğu varsayılacak olursa) denk gelmesi hasebiyle değerlendirme dışı kalmaktadır. Kadı İbrahim’in adının, Müteferrika’nın vefatı (Ocak 1747 / 1160) akabinde tanzim edilen terekesinde dul eşinin vekili olarak ve “*Rumeli kadılarından fahrü’l-kuzât*” vurgusuyla geçmesi ve akabinde matbaa idaresini (Anadolu kadılarından Ahmed Efendi ile beraber) üstlenmesi sebebiyle, Levent Kuru’nun değerlendirdiği Ruznamçe listelerinde adı geçmekte olan ve 1161 senesi içinde kadılıktan ayrılan üç İbrahim’den birinin muhtemelen Müteferrika’nın sözü edilen halefi olabileceğini varsayabiliriz. Matbaa işleriyle ilgilenmek üzere kadılıktan ayrıldığını öngördüğümüz bu İbrahimler şunlardır.

1) Çerniçe Kazası kadısı, ref’ kaydıyla infisâli: 29 Şaban 1161 / 24 Ağustos 1748.¹⁴² Hersek Sancağı’nda yer alan ve çevresinde Edren, Mılgalava ve Dimetoka kazalarının bulunduğu Çerniçe Kazası, *derece itibariyle 130-100 akçe arasındadır*.¹⁴³

2) Drama Kazası kadısı, 5 ay sonunda ref’ kaydıyla infisâli: 29 Şevval 1161 = 23 Eylül 1748.¹⁴⁴ Paşa Sancağı’nda bulunan ve çevresinde

139 Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, yayımlanmamış Doktora tezi, İstanbul 2006.

140 Tam Liste için bk. Levent Kuru, “Kazasker “Ruznamçelerine göre”, s. 353-873. Bu yüzyılda Rumeli Kazaskerleri Ruznamelerinde 390 kaza yer almaktadır, *aynı eser*, s. 57.

141 Levent Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine göre”, s. 169

142 Levent Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine göre”, Kadı Listeleri, s. 451. Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 268, 288.

143 Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, aynı yer.

144 Levent Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine göre”, Kadı Listeleri, s. 466. (5 ay öncesi 28 Nisan 1748).

Zihne ve Nevrokob kazalarının yer aldığı Drama Kazası *karîb ilâ'l-ulâ* derecesindedir.¹⁴⁵

3) İvranya kazası kadısı, ref' kaydıyla infisâli: 30 Ramazan 1161 = 23 Eylül 1748.¹⁴⁶ Köstendil Kazası'nda bulunan ve çevresinde Yanboli ve Zagra-i cedîd kazalarının yer aldığı İvranya *Sâlise* derecesindedir.¹⁴⁷

İbrahim'in, *beş ay sonra ref' kaydıyla infisâl* kaydından hareketle Drama Kazası'ndan¹⁴⁸ ayrılmış olarak matbaa riyasetini devralmış olabileceğini kuvvetli bir ihtimal olarak kabul edebiliriz. Zirâ Drama sözü edilen diğer iki kazadan daha üst mertebede ve *Sitte-i 'âliye ve Ulâ* derecelerinden sonra gelen¹⁴⁹ *Karîb ilâ'l-ulâ* derecesindedir ve İbrahim'in *fahrü'l-kuzât* olarak anılmasının sebebi de buradan kaynaklanmış olmalıdır. İbrahim'in son Zihne Kadılığı başta olmak üzere ikinci dönemdeki kadılıkları sebebiyle terekesinde yer alan sıfatı, en üst derecedeki (*Sitte-i 'âliye*) kazalarda kadılık yaptığının işaretini taşır ve bu yüzden *eşrâf-i kuzât* olarak nitelenir. Terekesinde yer alan "abâyî ve hâşe" ve "şeritlice hâşe" gibi at donanımına ait olan mevcûdât kayıtları ise bu durumu ayrıca teyid eder. Zira mevleviyete kadar yükselmiş olan bu tür kadıların bindikleri atların *gaşiye* (*hâşe*) denilen örtüsüne *rîşe* denilen saçak veya püskül konulurdu ve buna *saçaklı abayî* denilirdi.¹⁵⁰ Kulandığımız terekede buna şeritlice deniliyor.¹⁵¹ Bu tür kadıların birer *keçeli çukadârları* da bulunurdu.¹⁵² Kadı İbrahim'in terekesinde yer alan ve "Çukadâr Halîl'e seksen ve Çukadâr Mehmed'e altmış üç gurûş ödenmesi" kaydıyla geçen çukadârlar bu anlamda olmalıdır.¹⁵³

Sözü edilen listelerde 1119-1163 (1707-1749) tarihleri arasında yer alan 25 adet Zihne Kazası'yla ilgili dökümde ise İbrahim isimli bir kadı bulunmamaktadır.¹⁵⁴ Bu durum, 1777'de ölümü vesilesiyle kendisinden Zihne Kadısı olarak bahsedilmiş olan İbrahim'in bu vazifesinin 18. yüz yılın ikinci yarısında aranması gerekeceğinin işaretidir. D'Ohsson'un yukarıda zikredildiği üzere, Kadı İbrahim'in *Vankulu Lügatı*'nı tekrar bastıktan sonra basım işlerinden çekilmek ve kadılığa dönmek arzu-

145 Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 260, 289.

146 Levent Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine göre", Kadı Listeleri, s. 566.

147 Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 261, 272.

148 Drama Kazası için bk. Feridun Emecen, *DİA*, 9, (1994), 525-528.

149 Bk. Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 254.

150 Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 97.

151 Bk. Tereke 3. Kısım: Giyim-kuşam ve sair eşyalar.

152 Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 97.

153 Bk. Tereke.

154 Levent Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine göre", s. 869-871.

sunda olduğunu bildirmesinden hareketle, bunun 1757 senesi sonrası herhangi bir zaman içinde tahakkuk ettiğini öngörebiliriz. Bu amaçla Müteferrika'nın ölümünden itibaren on sene kadar ara verdikten sonra tekrar kadılığa dönme aşamasındaki ilk adım olan *mülâzım* olarak herhangi bir yere tayin edilmeyi beklemek üzere *mülâzemet*e kabulü girişiminde bulunmuş olmalıdır.¹⁵⁵ Öte yandan, aşağıdaki kayıt böyle bir girişimin ilk hamlesinin dönemin Rumeli Kazaskeri'nin *tezkireciliği* görevine tâlib olmak üzere atıldığına işaret edebilir.

"Mevlânâ İbrahim bin Ali el-İstanbulî

Mevlânâ-yı mezbûr erbâb-ı isti'dâddan olmağla sene ihda ve seb'in ve mi'ete ve elf Zilka'adetü'ş-şerîfesinin yirmi sekizinci günü sâniyen bu fakire Rumeli kazaskerliği inâyet ve ihsân buyurulmağla işbu sâl-i pür-şeref isneyn ve seb'in ve mi'e ve elf Cumâde'l-ulâsı gayetine gelince altı ay müddedde ber-kanûn-ı kadîm tezkirecilik hidmetimiz teşrîfinden olmak üzere bâ-işâret-i aliyye mülâzemet'e kabul buyurulduğu def'a-yı sâniyemiz defterinde mastûr ve mukayyedir."¹⁵⁶

Burada sözü edilen Rumeli Kazaskeri Tireli Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi'dir. Safer 1168 / Kasım-Aralık 1754 tarihinde ilk defa ve 28 Zilkaade 1171 / 3 Ağustos 1758 ikinci defa Rumeli Kazaskeri olmuştur.¹⁵⁷ Mülâzemet'e kabul, dönemin Şeyhülislâm Mehmed Sâlih Efendi'nin¹⁵⁸ işaretiyle gerçekleşmiş olmalıdır. Kadı İbrahim'in ulema takımıyla yakın ilişkilerde olduğunu belirlemiş olarak zikredilen bu tezkirecilik hizmetine kabulünü mümkün görmekteyiz. Bu ilişkileri örnekleyecek olursak: 1759 ve ölüm senesi olan 1760 arası 7 ay 16 gün meşihâti bulunan Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, vakanüvisliği ve kaleme aldığı 1722-1729 senelerini muhtevi *Tarih'i* ile marûf olup, bu telifâtı bilindiği üzere İbrahim Müteferrika Matbaası'nda 1153/1741'de basılmış ve burada üstelik matbaanın kuruluşuyla ilgili bilgiler de verilmiştir.¹⁵⁹ Kadı İbrahim ile bu zât arasında en azından müstesna bir ayrıcalık olan matbaa vesilesiyle bir tanışıklık olduğunu düşünebiliriz. Kadı/Küçük İbrahim'in, "Koca Râgıb Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Danimarka elçiliğiyle üç yıldan beri sür-

155 Kadıların *infisâl* ve *mülâzemet* dönemleri için bk. Levent Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine göre", s. 134 vd.

156 *Rumeli Kazaskerlik Ruznamçeleri*, no. 100, vr 13 (41). Bu hesaba göre İbrahim'in altı aylık tezkirecilik süresi ise şu tarihleri kapsamaktadır: 28 Zilka'de 1171 - 30 Cema-ziyelevvel 1172 / 3 Ağustos 1758 - 29 Ocak 1759.

157 6 Eylül 1761-29 Nisan 1762 arası Şeyhülislamlık yapmıştır. Bk. *Sicill-i Osmani*, I, 174; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, 491; Danişmend, *Kronoloji*, V, 143.

158 26 Ocak 1758-30 Haziran 1759.

159 Sabev, *Müteferrika*, s. 227.

dürülen ticaret antlaşmasının müzakerelerini Danimarka lehine sonuçlandırması üzerine Danimarka elçisinden 100 kese rüşvet aldığı yolundaki suçlamalarla karşı karşıya kalan Pîrîzâde Osman Efendi", ¹⁶⁰ ile aynı dâire-i irtişâda yer aldığına yukarıda ayrıca değinmiş bulunmaktayız. Bu durumda Kadı İbrahim'in terekesinde sözü edilen 1118,5 kuruşun *Sadr-ı Rum Kethüdası Mustafa Efendi odasında*, aynı zamanda mirasçısı olan yeğeni Fatma'nın vekili Mehmed Emin Efendi elinden teslim alınmış olması ayrı bir anlam kazanmaktadır. Bu zâtın ise 1775'de Rumeli Kazaskeri olan Esadefendizâde Mehmed Şerif Efendi'nin kethüdası olduğunu tesbit etmekteyiz.¹⁶¹ Takdim etmeye çalıştığımız bu irtibat ağının Kadı İbrahim'in çevresine ışık saçabilecek mahiyette olduğuna şüphe yoktur.

İstanbul'da olduğu vurgulanan Kadı İbrahim'in *Kazasker Ruznamçe Defterleri*'nde takip edebildiğimiz ikinci devre kadılık hizmetleri için terekesinde en son kadılık yeri olarak zikredilen Zihne kazasından başlayarak ve tarih itibarıyla geriye doğru hareketle aşağıdaki kazaları belirlemek mümkün olmaktadır: Bunlardan Babadağ *Karîb ilâ'l-ulâ*, Manastır ve Zihne mansıpları *Sitte-i 'aliye* derecelerindedir.¹⁶² Kandiyeye ise mahreç derecesinde olup, kadılarına *mahreç mevâlisi* denirdi.¹⁶³ Bunların süreleri bir yıl olabilirdi. Mevleviyetlerde fiilî hizmet zarûreti aranmaz ve yerlerine vekil olarak nâib yollayabilirlerdi.¹⁶⁴ Bu durum İbrahim'e, Kadı ve Tercüman Kâtibi sıfatıyla iki perdeli meslek hayatının sahnesinde yer alma imkânı vermiş olmalıdır.

Kadı atamalarında geçmekte olan *ref'*, teknik tabir olarak *sonlandırma*, *İnfisâl* kelimesi *görevsizlik dönemi* anlamındadır. Kadıların tekrar bir kazaya atanıncaya kadar geçirdikleri ve boşta oldukları, dolayısıyla işsiz kaldıkları zamanı ifade eden *infisâl* dönemleri oldukça sıkıntılı geçmiş olmalı. Bu sürenin İbrahim örneğinde olduğu gibi 40 ay sürebilmesi epey uzun bir zaman olmakla beraber, benzerlerini örneklemek mümkündür. Nitekim, Yenipazar Kadılığı'na atanan Ahmed, Ürgüp Kazası'ndan ayrılmış olarak 36 ay *infisâl* dönemi yaşamış, bunun 27 ayını İstanbul'da *mülâzemet-i müstemirre* geçirmiştir.¹⁶⁵

160 Tahsin Özcan, *DİA*, c. 34, 288-290; Sabev, *Müteferrika*, 227. Osman Molla Kasım 1756'da azledilerek, (*Hâkim Tarihi*'ne göre Gelibolu'ya, *DİA* maddede Bursa) sürgün edilir. Krş. n, 68, 71.

161 25 Cemaziyelahir 1192- 21 Temmuz 1778'de dört seneden fazla sürmek üzere şeyhülislâm olmuştur. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV / 2, 498.

162 Kemal Özergin, "Rumeli Kadılıkları'nda 1078 Düzenlemesi", s. 259, s 260.

163 Özergin, "Rumeli Kadılıkları'nda 1078 Düzenlemesi", s. 99, s 101.

164 *Cevdet Tarihi*, I, 133'den naklen Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 103.

165 Levent Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine göre", s. 28-29, s. 78.

Yine Fındızkâde Şeyh Mehmed, Depedelen Kazası'na tayin için 32 ay mülâzemette olmak üzere 38 ay *infisâl* hali yaşamıştır (1712). Foça'da görev süresini tamamlayan Osman'ın ise bir senesi İstanbul'da mülâzemet olmak üzere, *infisâli* 35 ay sürmüştür (1734). İbrail Kazası'ndan ayrılmış olarak 49 ay munfasıl kalmış olan Hindîzâde Hüseyin, bu sürenin 47 ayını İstanbul'da mülâzemette geçirmiş olarak, 40 ay *infisâl* yaşayan Kadı İbrahim'in bekleme süresini aşmıştır.

Kadı atamalarıyla ilgili aşağıda vereceğimiz kayıtlar muhteva itibariyle benzeşirler ve ortak değişmez tabir ve terimlere sahiptirler. Bu tür kayıtlarda genelde, “kazanın mevcut kadısının görevinin bitiş tarihi, kazaya yeni atanan kadının göreve başlama tarihi, yeni kadının ne kadar görevde kalacağı ve kazayı hangi statüde tasarruf edeceğine dâir bilgiler” yer alır.¹⁶⁶

2. Kadı İbrahim'in Kadılıkları:

- 1) Babadağ kadısı İbrahim, gâyet-i Receb 1172 / 29 Mart 1759 tarihi itibariyle altı ay bakiyye süresi halefi Ali Rüşdü tarafından tasarruf edilmek üzere kadılığı sonlanmıştır (*ref'*). Ali Rüşdü'nün örfî müddetini itmamından sonra yeri Şehirköy kazasından gelme Ya'kubzâde es-Seyyid Ahmed'e tevcih edilmiştir. 1 Cemaziyelahr 1172 / 30 Ocak 1759.¹⁶⁷
- 2) Babadağ kadısı İbrahim, (altı ay bakiyye hesabıyla) gâyet-i Safer 1173 / 23 Ekim 1759'da itibariyle kadılıktan ayrılarak, yeri Ali Rüşdü'ye verilmiş olup, bu da gurre-i Safer 1173 / 24 Eylül 1759 tarihi itibariyle örfî müddetinin itmamına kadar tasarruf etmek üzere arzuhal vermiştir. 1 Muharrem 1173 / 25 Ağustos 1759.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Levent Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine göre”, s. 29.

¹⁶⁷ *Kazasker Ruznamçe Defterleri*, no. 105, vr. 7: “Babadağ kadısı İbrahim gâyet-i şehri-âtfiden altı ay bakiyyesin ba'dehu muvakkıtı Laibezâde Ali Rüşdü müddet-i örfiyyesin ba'de't-tasarruf ref' ve yeri Şehirköyü kazasından iki ay kasr-ı mu'teberi ve yirmi bir ay hakiki *infisâli* olan eşref-i kuzâtın -ı kirâmdan sezâvâr-ı 'inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i cihândârî olan Mevlânâ Ya'kubzâde Esseyyid Ahmed dâ'ilerine yevmî dört yüz akçe ile tevcih olunub ba'de'l-hulûl vakt-i müddet-i örfiyye-i kâmile mutasarrıf olmak recâsına ba'de'l-arz sadaka buyuruldu.”

¹⁶⁸ *Kazasker Ruznamçe Defterleri*, no. 106, vr. 25: “Babadağ kadısı İbrahim gayet-i şehri-âtfiden ref' ve yeri muvakkıtı olduğu Kazasker-i esbâk Rûznâmçesi'den mukayyed eşref-i kuzât-ı kirâm-ı zevvü'l-ihritâmdan sezâvâr-ı 'inâyet-i şehriyârî Mevlânâ Laibezâde Rüşdü Ali dâ'ilerine ibkâ olunub sene-i mezbûre Saferü'l-hayrın guresinden ber-tevcih-i esbâk müddet-i örfiyye kâmile mutasarrıf olmak recâsına ba'de'l-arz sadaka buyuruldu.”

- 3) Manastır kadısı Halil'in bakiyye beş ayını (15 Haziran 1763) ve ardılı Feyzullah'ın da müddet-i örfisini itmam etmesi (Ocak 1765) üzerine yerinin Babadağ Kazası'ndan ayrıldıktan sonra, 40 ay görevsizlik (*infisâl*) dönemi geçirerek bekleyen İbrahim'e tevcihi.¹⁶⁹
- 4) Manastır kadısı Feyzullah Efendi yerine Mevlâna İbrahim'in Gurre-i Şaban 1178 / 24 Ocak 1765 başlamak üzere tayini.¹⁷⁰
- 5) İbrahim, kadılığa, Feyzullah'ın beş ay erken ayrılması üzerine 24 Ocak 1765 tarihinde başlamış, müddetini itmam etmesi üzere (Nisan 1768) yerini Kesriye kazasından otuz ay infisâli olan Mevlânâ Mustafa'ya bırakmıştır.¹⁷¹
- 6) Kandiye kadısı Handanzâde Abdullah, vâdesi itmam ve yerine 24 ay müddeti hitam eden Manastır Kazası'ndan Mevlâna İbrahim'in tayini. Zilhicce 1181 / Nisan 1768.¹⁷²

169 *Kazasker Ruznamçe Defterleri*, no. 114, vr. 4: "Manastır kadısı Halil gayet-i şehri-âtiden bakiyye beş ay zamanın ve muvakkıtı Feyzullah müddet-i örfiyyesin ba'de't-tasarruf ref' ve yeri Babadağ kazasından kırk ay hakiki infisâli olan eşref-i kuzât-ı kirâm-ı zevîü'l-ihtirâmdan sezâvâr-ı 'inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i cihândârî olan İbrahim dâ'ilerine yevmî dört yüz akçe ile tevcih olunub ba'de'l-hulûl vakt-i müddet-i örfiyye-i kâmile mutasarrıf olmak recâsına ba'de'l-arz sadaka buyuruldu."

170 *Kazasker Ruznamçe Defterleri*, no. 117, vr. 36: "Manastır kadısı Feyzullah gayet-i şehri-âtiden bir ay tevkitle ref' ve yeri muvakkıtı olduğu Kazasker-i esbâk Rûznâmçesi'nde mukayyed eşref-i kuzât-ı kirâm-ı zevîü'l-ihtirâmdan sezâvâr-ı 'inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i cihândârî olan Mevlânâ İbrahim dâ'ilerine ber-tevcih-i esbâk ibkâ olunub sene-i merkûme Şa'bânü'l-mu'azzamı guresinden müddet-i örfiyye-i kâmile mutasarrıf olmak recâsına ba'de'l-arz sadaka buyuruldu."

171 *Kazasker Ruznamçe Defterleri*, no. 116, vr. 11: "Manastır kadısı Feyzullah gayet-i şehri-âtiden bakiyye beş ay ve muvakkıtı İbrahim müddet-i örfiyyesin ba'de't-tasarruf ref' ve yeri Kesriye kazasından otuz ay hakiki infisâli olan eşref-i kuzât-ı kirâm-ı zevîü'l-ihtirâmdan sezâvâr-ı 'inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i cihândârî olan Mustafa dâ'ilerine yevmî dört yüz akçe ile tevcih olunub ba'de'l-hulûl vakt-i müddet-i örfiye-i kâmile mutasarrıf olmak recâsına ba'de'l-arz sadaka buyuruldu."

172 *Kazasker Ruznamçe Defterleri*, no. 122, vr. 19: "Kandiye kadısı Handanzâde Abdullah gayet-i şehri-âtiden bakiyye iki ay ve menâsıkı esseyyid Ahmed on ay ziyâdesiyle ve muvakkıtı Mahmud müddet-i örfiyyesin ba'de't-tasarruf ref' ve yeri Manastır kazasından yirmi dört ay hakiki infisâli olan eşref-i kuzât-ı kirâm-ı zevîü'l-ihtirâmdan sezâvâr-ı 'inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i cihândârî olan İbrahim dâ'ilerine bâ-terakki yevmî dört yüz doksan dokuz akçe ile tevcih olunub, ba'de'l-hulûl vakt-i müddet-i örfiyye-i kâmile mutasarrıf olmak recâsını ba'de'l-arz sadaka buyuruldu."

- 7) Kandiye kadısı İbrahim 11 ay hitamında yerini Mevlânâ Essey-yid Şeyh Mehmed'e terk eder. Şaban 1184/ Kasım-Aralık 1770.¹⁷³
- 8) Zihne Kazası'nın Kadısı es-Seyyid Ahmed'in yerine 24 ay infisâli vâki olarak Kandiye Kazası'ndan gelme eşrâf-ı kuzâtтан Mevlânâ İbrahim'e tevcih edilmesi. Ekim 1773.¹⁷⁴
- 9) Zihne Kadısı İbrahim 18 ay bakiyye zamanını tasarruf ve yerine Şumnu Kazası'ndan Mevlânâ el-hac Osman'ın tayini. Şaban 1189/ Eylül 1775.¹⁷⁵

Kadı İbrahim'in vefatında (Temmuz 1777) kendisini tanımlatan Zihne Kadılığı ile sonuçlanan kadılık macerası muhtemelen Eylül 1775'te vuku bulan bu son infisâliyle sona ermiştir. İstanbul'da bulunmasını gerektiren bir iş olan Divân tercümanlığı kâtipliği sebebiyle kendisine havale edilen kadılık hizmetlerinde nâib de kullanmış olmalıdır, ancak buna dâir bir kayda rastlanamamıştır. Mevleviyetlerde kaza hizmetini şahsen ifâ etmeme ve yerine nâib yollayabilme imtiyazına sahip olduğuna yukarıda işaret edilmiş bulunmaktadır.

Kadılık mesleğinin “müddet-i örfiyye” ile kısıtlı (genelde bir yıl, kaza kadıları 20 ay)¹⁷⁶ olduğu, azilden sonra işsiz kalan adayın uzun bir zaman başka bir tayini beklemek üzere bu ara edindiği birikimiyle

- 173 *Kazasker Ruznamçe Defterleri*, no. 125, vr. 22: “Kandiye kadısı İbrahim gayet-i şehri-âtiden bakiyye on bir ay zamanın ba'de't-tasarruf ref' ve yeri Hulumiç kazasından on üç ay hakiki infisâli olan eşref-i kuzât-ı kirâm-ı zevü'l-ihritâmdan sezâvâr-ı 'inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i tâc-idârî mevlânâ Esseyyid Şeyh Mehmed dâ'ilerine yevmî dört yüz doksan dokuz akçe ile tevcih olunub ba'de'l-hulûl vakt-i müddet-i örfiye-i kâmile mutasarrıf olmak recâsına ba'de'l-arz sadaka buyuruldu.”
- 174 *Kazasker Ruznamçe Defterleri*, no. 129, vr. 31: “Zihne kadısı Esseyyid Ahmed gâyet-i şehri-âtiden bakiyye on dört ay zamanın ve muvakkıtı Mustafa müddet-i örfiyyesin ba'de't-tasarruf ref' ve yeri Kandiye kazasından yirmi dört ay hakiki infisâli olan eşref-i kuzât-ı kirâm-ı zevü'l-ihritâmdan sezâvâr-ı 'inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i cihândârî olan İbrahim dâ'ilerine yevmî dört yüz doksan dokuz akçe ile tevcih olunub ba'de'l-hulûl vakt-i müddet-i örfiyye-i kâmile mutasarrıf olmak recâsına ba'de'l-arz sadaka buyuruldu.”
- 175 *Kazasker Ruznamçe Defterleri*, no. 132, vr. 8: “Zihne kadısı İbrahim gâyet-i şehri-âtiden bakiyye on sekiz ay zamanın ba'de't-tasarruf ref' ve yeri Şumnu kazasından otuz üç ay hakiki infisâli olan eşrâf-ı kuzât-ı kirâm-ı zevü'l-ihritâmdan sezâvâr-ı 'inâyet-i şehriyârî ve şâyeste-i re'fet-i tâc-dârî Mevlânâ el-hâcc Osmân dâ'ilerine yevmî dört yüz doksan dokuz akça ile tevcih olunub ba'de'l-hulûl vakt-i müddet-i örfiye-i kâmile mutasarrıf olmak recâsına ba'de'l-arz sadaka buyuruldu.” Görün-tüler için ekler kısmına bkz.
- 176 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 94.

geçinmek zorunda kaldığı ve de genelde borçlandığı hatırlanacak olursun, bu işin *parasal* bir câzibesi olduğunu ileri sürmek pek mümkün değildir. Zaten Kadı/Küçük İbrahim'in terekesindeki mevcûdât böyle bir birikimin başka yollarla edinildiğine yeterince işaret etmektedir.

3. Kadı/Küçük/Basmacı İbrahim Efendi'nin Terekesi¹⁷⁷

İstanbul Fatih'te, İbrahim Müteferrika'nın da hânesinin bulunduğu Sultan Selim Câmii civarında Mismârî Şüçâeddin Mahallesi yakınlarında yer alan Abdî Subaşı Mahallesi'nde oturmakta iken burada vefât eden Elhac Ali Ağa'nın oğlu sâbık Zihne Kadısı Basmacı İbrahim Efendi'nin¹⁷⁸ verâseti şer'ân hanımı Esmâ (baba adı Abdullah) ile öz erkek kardeşi merhûm Halil Efendi'nin kızı olan yeğeni Fatma Molla'ya intikal etmiştir. Bu beyân dâhilinde "Basmacı İbrahim Efendi"nin hanımı Esmâ'nın baba adına istidlâlen câriye kökenli bir mühtediye olduğunu varsayabiliriz. Anlaşıldığı kadarıyla İbrahim'in kendi evlâdı yoktur ve bu sebepten ötürü o sıralarda artık hayatta olmayan öz erkek kardeşi Halil'in kızı Fatma'yı mirâsına dâhil etmiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere İbrahim'in Ahmed isminde bir erkek kardeşi daha vardır.¹⁷⁹ Fatma'nın mirâsına dâhil edilme işinin ise ayrı bir vasiyet ile tahakkuk etmiş olması gerektiğini öngörebiliriz. Hanımı hissesine düşen üçte bir malın tereke zâbtına hüccet-i şeriyye ile Sultan Selim [Câmii] aşçıbaşı merhûm Ali Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi'yi vekil olarak göstermiştir. İkinci mirâscısı olan yeğeni Fatma ise kocası Selim Ağa'ya (baba adı Abdullah) vekâlet vermiştir. Mirâs, vekillerin marifetiyle kayıt altına alınmış, satılmış ve paylaşılmıştır. (9 Receb 1191 / 12 Ağustos 1777).

177 Değerlendirmekte olduğum bu tereke (İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, Defter no. 421, vr. 59a-60a) üstâdımız Prof. Dr. İsmail Erünsal tarafından bulunmuş ve yayımlanmak üzere cemiletan tarafıma verilmiştir. Kendisine teşekkür ederim. Tereke görüntüleri için bk. Ekler. Ayrıca yönlendirici katkılarından ötürü sayın Dr. Kenan Yıldız'a, terekenin zorluk arzeden bazı yerlerinin sıhhatli okunuşuna el atan değerli meslekdaşım Feridun Emecen'e, tereke metinleri in son kontrolünü yapan meslekdaşım Davut Erkan'a ve ehliyetli yardımlarını gördüğüm genç meslekdaşım Mehmed Akbulut'a teşekkür ederim. Tereke ile ilgili mütemmim bilgiler ve dökümler içeren İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, vr. 41, 42 ve 43'teki kayıtlar tarafımızdan ortaya çıkartılmış ve değerlendirilmiştir.

178 Nereye gömüldüğüne dâir şu anda elimizde bir bilgi yoktur.

179 Aynı babadan farklı anneden, dolayısıyla üvey kardeşi olan Ahmed Efendi aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

Kayıt metni şöyledir:

- 1) Mahmiyye-i İslâmbol'da Abdi Subaşı mahallesinde sâkin iken bundan akdem vedâ'-ı âlem-i fânî eden eşref-i kuzât-ı Rume-lî'nden sâbika Zihne kadısı
- 2) Basmacı İbrâhîm Efendi ibn Elhâc Ali Ağa'nın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Esmâ Hatun ibnetü Abdullah ile zât-ı rahm
- 3) cihetinden li-ebeveyn er karındaşı kızı Fatma Molla ibne-tü'l-merhûm Halil Efendi'ye münhasır olduğu şer'an zâhir ve mukarrer olduktan sonra merhûm-i mezbûrun
- 4) zevce-i menkûha-i metrûkesi ve sülüs malın vesâyasına ten-fîze ba-hüccet-i şer'iyye vasî-yi muhtaresi mezbûre Esmâ Hatun tarafından
- 5) vekîl-i sâbitü'l-vekâlesi Mehmed Emîn Efendi ibnü'l-merhûm Sultan Selîm aşçıbaşı Ali Efendi ve merhûm-ı mezbûrun li-e-beveyn er karındaşı
- 6) kızı mezbûr Fatma Molla'nın zevci ve tarafından vekîl-i müs-teceli Selîm Ağa ibn-i Abdullah taleb ü ma'rifetleriyle tahrîr ve bey' ü taksîm olunan
- 7) tereke-i merhûm-ı mezbûrdur ki ber-vech-i atî zikr olunur. Fi 8 Receb 1191 [12 Ağustos 1777].

Bunun ayrıntısı şöyledir:

Yeğen Fatma'nın hissesine 4588,5 kuruş düşmüştür. Vekili olan kocası Selim Ağa bu para içinden terekeden bazı eşya satın almıştır ki bunun 264 kuruşluk bir harcama olduğu hesaplanmaktadır. 3206 kuruş ise terekeden intikal eden nakit olarak ve 1118,5 kuruş da Sadr-ı Rum Kethüdası Mustafa Efendi odasında Esmâ Hanım'ın vekili Mehmed Emin Efendi elinden teslim alınmıştır. Bu ikisinin toplamı: 3206 + 1118,5 = 4324,5 kuruş tutmaktadır.

Hanımı Esmâ'nın terekeden hissesi ise 1524,5 kuruştur. Ayrıca 3059 kuruş sülüs vesâyâsı, 100 kuruş mihr-i mü'eccel, 100 kuruş cenaze teşhiz ve tekfin masrafı, 80 ve 63 kuruş çukadârlardan Halil ve Mehmed'in alacağı olarak ödenir. Bunların toplamı 4931 kuruştur. Bunun 523 kuruşuna terekeden bazı eşya satın alınır ve 500 kuruş sahiplenilen basma alet ve edevât için ödenir. 2500 kuruşa evin yarı hissesi satın alınır. Böylece toplam 3523 kuruş zimmet kaydedilmiş olur. Ayrıca 1300 kuruş nakid olarak alınır ve hac bedeli için es-seyyid el-hâcc Hüseyin Efendi'ye verilir.¹⁸⁰ 200 kuruş tutan vesâyet belgesi ve alım-satım işleri

180 Esmâ Hanım bu parayı kocası İbrahim adına hacca gitmesi için vermiştir. "Bin üç yüz gurûş nakden kabz ve bedel-i hac için bâ-hüccet-i şer'iyye mûmâ-ileyh

için yapılan harcamalara sarf edilmiş olup, bu masraf ikiye bölünmüş olarak paylaşılır.

Bunun dökümü şöyledir:

- 1) Merhûm-ı mezbûrun li-ebeveyn er karındaşı kerîmesi mezbûre Fatma Molla'nın hissesine isâbet eden dört bin
- 2) Beş yüz seksen sekiz buçuk gurûşunun iki yüz altmış dört gurûşuna zevci vekîli mezbûr Selîm Ağa yediyle
- 3) terekeden eşyâ iştirâ idüp ve üç bin iki yüz altı gurûşunu merhûm-ı mezbûrun menziline nukûd-ı tereke
- 4) resîdâtı semeninden vekîl-i mezbûr nakden ve bin yüz on sekiz buçuk gurûş dahi hâlâ Sadr-ı Rûmili devletlü semâhatlü
- 5) ref'etli efendi hazretlerinin kethudâları Mustafâ Efendi odasında zevce-i mezbûre vekîli Mehmed Emîn Efendi yedinden
- 6) kabz ve bu vechile hisse-i merkûmesin ahz u istifâ eylediği bu mahalle şerh ve zevce-i mezbûre yedine hüccet-i şer'iyyesin
- 7) i'tâ olunduğu kayd olundu.
- 8) Zevce-i vâsî-i mezbûre Esmâ Hâtûn'un terekeden hissesi bin beş yüz yirmi dokuz buçuk gurûş ve sülûs vesâyâsıçûn
- 9) Üç bin elli dokuz gurûş ve mihr-i mü'ecceli yüz gurûş ve techîz ve tekfîne masrûfu yüz gurûş ve Çukadâr Halîl'in iki senelik
- 10) yıllık bahâsı seksen gurûş ve Çukadâr Mehmed'in deyn-i müsbit ile yıllık bahâsı altmış üç gurûş havâlesi ki cem'an dört bin
- 11) dokuz yüz otuz bir gurûşun beş yüz yirmi üç gurûşuna terekeden eşyâ ve beş yüz gurûşa basma alâtı ve iki bin
- 12) beş yüz gurûşa nısf-ı mülk menzili iştirâ etmek ki cem'an üç bin beş yüz yirmi üç gurûş bu vechile zimmetine

es-seyyid el-hâc Hüseyin Efendi'ye verüp" kaydı, I. Ahmed'in annesi Handan Sultan Vakfı'ndaki "hac bedeli" olarak nitelenen bu anlamdaki ifade ile ("on altı bin akçesi dahi ber-muceb-i şart-ı vâkife ve hüccet-i şer'iyye bedel-i Hacc-ı şerif akçesiçûn edâ olmağın") örtüşmesi (bk. Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı*, s. 374-375), aradan yüz seneden fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen resmî kaydın selika-sının aynen kaldığını da gözler önüne sermektedir.). Vekâleten hacca gönderilme örneklerinden yola çıkarak sıradan insanlara bu işin kaç mal olduğu suâli genelde cevapsız kaldığından, zikredilmekte olan 1300 kuruşluk bu meblağ (aslında 1000+300 olarak değerlendirilmekte olup, 1000 hac bedeli olarak, 300 ise adı konulmamış olarak elden verilmiştir) önemlidir ve haccın herkesin haddi olamayacak derecelerde yüksek bir maddi zarûreti olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Sultan Abdülmecid adına hac farızasını yerine getiren ve karşılığında âdeti bir servete nâil olan Müftizâde Esseyyid Esad Efendi örneği için ayrıca bk. Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 57.

- 13) ta'alluk ve bin üç yüz gurûş nakden kabz ve bedel-i hac için bâ-hüccet-i şer'yye mûmâ-ileyh es-seyyid el-hâc Hüseyin Efendi'ye
- 14) verüp ve beşer kıt'a isbât-ı vesâyet ve mübâya'a ve kabz hüccetleri harclarına iktizâ eden iki yüz gurûşunun
- 15) yüz gurûşunu takâs edüp bu vechile meblağ-ı mecmû'-ı merkûm bi'l-verâse ve bi'l-vesâya ahz u istîfâ etmekle harc-ı hüccet-i merkûmdan
- 16) bâkî zevce-i mezbûreden iktizâ eden doksan iki gurûşunu vekîl-i mezbûr Selîm Ağa zevcesi ve müvekkilesi mersûme
- 17) Fâtıma Molla'nın mâlından teberru'an verüp tereke-i merhûm-ı mezbûrdan tarafeyn bi'l-verâse ve bi'l-vesâya hisselerini
- 18) tamâmen ahz u istîfâ eyledikleri bu mahalle şerh verildi.

III

KADI İBRAHİM'İN TEREKESİNİN GENEL DÖKÜMÜ VE DEĞERLENDİRMESİ

KADI İBRAHİM'İN TEREKESİNİN GENEL DÖKÜMÜ VE DEĞERLENDİRMESİ

1. Kadı İbrahim'in Terekesinde Mevcut Olan Kitapların Dökümü

Terekede yer alan kitaplar iki kısımdan oluşmakta. Meslek kitapları ve *Vankulu Lügatları*. Bunlar Kadı İbrahim tarafından 1169/1170 (Aralık 1756 ve Mayıs 1757) yıllarında basılmış olup, bu basım işinde iş ortağı diğer Anadolu kadılarından Kadı Ahmed'in ne derecede payı olduğu veya basma işlerinden ne zaman uzaklaştığına dâir şu anda elimizde herhangi bir bilgi yoktur.¹⁸¹ Yalnız tahta çıkması sebebiyle III. Osman tarafından tecdid edilen beratta (Evâ'il-i Rebî'ü'l-ahir 1168 / 15-25 Ocak 1755) matbaa işletme imtiyazı bunların her ikisi için verilmiş olduğu bilinmektedir.¹⁸²

Müteferrika Matbaası'nda beş yüzer adetten iki cilt halinde, dolaşısıyla 1000 adet basılmış olan *Vankulu*'ndan¹⁸³ ikinci baskı olarak kaç adet bastırılmış olduğu belirtilmemiş olmakla beraber, bunun 500 adet olduğu tahmin edilmektedir. 1802'de Üsküdar Matbaası'nda yapılan üçüncü baskısının ise 800 adet olduğu malûmdur.¹⁸⁴ Kadı İbrahim'in terekesinde toplam 100 adet *Vankulu* bulunuyor. Bunların belirtilmiş olan cilt fiyatı genelde 1700 ilâ 2300 akçe arasında değişmektedir, dolaşısıyla 11 ilâ 19 kuruş gibi bir değer ifade etmektedir. 1729'da 35 kuruş, 1747 tarihi itibarıyla 35-40 kuruş gibi fiyat biçilen *Vankulu*'nun ederinin terekede oldukça düşük gösterildiği anlaşıyor.¹⁸⁵ *Vankulu* dışında

181 Kadı Ahmed aşağıda ele alınacaktır.

182 "Fıkıh. Tefsîr ve Hadîs-i şerîf ve Kelâm" müstesna olmak üzere verilen Berat metni ve görüntüsü için bk. Osman Keskinoglu, "Türkiye'de Matbaa Tesisi ve Mushaf basımı", s. 128-130; 138-139.

183 Sabev, *Müteferrika*, s. 183.

184 Beydilli, *Mühendishâne*, s. 255.

185 Sabev, *Müteferrika*, s. 185, 187, 361. *Vankulu Lügatı*'nın fiyat dalgalanmaları örneklemeleri için bk. İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s. 185 vd.

kalan ve toplam 20 adet olarak kaydedilen kitaplar genelde meslek eserleridir. Ancak bunlar içinde yer alan *Atlas-Fenn-i Harb*, *Naimâ Tarihi*, *Necâtî Divânı*, *Cihânnümâ* ve *Hümâyûnâme* hariç tutulacak olursa geriye kadılık için ancak 15 kitap -kadıların hesaptan da behredâr olmaları zarûreti doğrultusunda *Hülâsa fî'l-hesâb*'ı da meslek kitabı dâhilinde tutmaktayız-kalmaktadır ki, dönemin *Mülteka*'nın eseriyle her işi halleden kuzâtı ve seyyâre kadıların elindeki müdevver kaza sistemi için bu pek de az sayılmamalıdır! Bunların toplam değerleri 22940 akçe, dolayısıyla 191 kuruştur. Elde kalan *Vankulu lügatlarının* toplamı ise 1376 kuruş (165165 akçe) tutmaktadır. Terekedeki kitapların genel toplamı ise 188105 akçe, dolayısıyla 1567,5 kuruştur.

Müteferrika'da olduğu gibi Kadı İbrahim'in de terekesinde *Mushaf-ı şerîf* bulunmaması göze çarpmaktadır. Müteferrika'nın terekesinde "*Tevrat ile İncil*", "*İncil tercümesi*" yanında İslâm'a dâir kitap olarak yalnızca *Hadis Mecmuası*, *Tebareke Suresi Tefsiri* ve *Amme-i şerîf* yer almaktadır.¹⁸⁶ Halefinin terekesinde ise *kadı* olması hasebiyle hiç olmazsa bir adet *Kur'an-ı kerîm* çıkması beklenirdi. Bu eksikliği muhtemelen her iki İbrahim'in de hanımlarının hayatta olmaları ve *Kur'an*'ı ev kitabı olarak kendilerinde mahfuz tuttuklarını varsayarak açıklamak mümkündür. Ancak *Kur'an* nüshasının her zaman geride kalan hanımlara bırakıldığı anlamında bir kaide yoktur. Nitekim Karaferye'de ikamet eden Müftü Sâlih Efendi çocuklarıyla beraber hanımını da geride bırakmış olarak -Müteferrika ile yaklaşık aynı eyyâmda- 1746'da vefat ettiğinde terekesinde iki adet *Kur'an* bulunuyordu.¹⁸⁷ Öte yandan İstanbul'da Hocapaşa'da ikamet eden Ayasofya Şeyhi/Vâizi İspîrîzâde Ahmed Efendi, geriye hanımı ve çocuklarını bırakmış olarak vefat ettiğinde (1730), meslek itibarıyla de göz dolduran zengin din ağırlıklı kitapları arasında bir *Kur'an*'ın yer almaması,¹⁸⁸ -Efendi hazretlerinin *Kur'an* sahibi olmadığı düşünölemeyeceğinden- bunun hanımı elinde kalmış olduğu neticesini verir ki, muhtemelen aynı durum Müteferrika ve halefi için de söz konusu olmalıdır. Gerçekten de böyle olduğu anlaşılmaktadır: Nitekim, İbrahim Müteferrika'nın terekesinde yer alan bir "*hüs-n-i hat Mushaf-ı şerîf*" mirasçılardan Müteferrika'nın hanımı Hatice tarafından

186 Sabev, *Müteferrika*, s. 349, 350, 351.

187 Vehbi Günay, "Karaferye Müftüsü Salih Efendi'nin Terekesinde Yer Alan Kitaplar", 50. Yıl Türkçülük Armağanı, İzmir 1996, s. 104.

188 Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspîrîzâde Ahmed Efendi ve Terekesi", OTAM, 24 (Ankara 2008), s. 113.

vekili Halil Efendi vasıtasıyla Kadı İbrahim Efendi'ye satılmış ve bedeli ikinci mirasçı kızı Ayşe hesabına kaydedilmiştir. Bunun için aynı anda satın alınan *Ali Efendi Feteva'sı*yla beraber 150 kuruş ödenmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁹ Kadı İbrahim'im terekesinde yer alan meslek kitapları arasında (aşağıdaki listede 18. numarada) gösterilen *Ali Efendi Fetevası* için 2200 akçe (18,3 kuruş) değer biçilmiş olmasından hareketle “Hüsn-i hat” olduğuna işaret edilen bu *Mushaf* için 132 kuruş ödendiği anlaşılır. Ancak bu *Mushaf*, Kadı İbrahim'in tereke dökümünde yer almamaktadır, yukarıda belirtildiği gibi muhtemelen ailesi elinde mahfûz tutulmuştur. Bazı vâsiyet zabıtların göze çarpmakta olan, “üç adet Kur'an alınmak ve talebelere hediye edilmek üzere 60 kuruş tahsisi” kayıtları sözü edilen *Mushaf*'ın değerine ışık tutmaktadır.¹⁹⁰

Kadı İbrahim'in terekesinde mevcut olan kitapların dökümü:

Numara	Kitabın Adı	Adet	Fiyatı / Akça
1	Şifâ-i Şerif ¹⁹¹	1	850
2	Dürerü Gürer ¹⁹²	1	3150
3	Câmi alâyi ¹⁹³	3	370
4	Ramazan Efendi ve Hey'et ¹⁹⁴	1	430

- 189 İstanbul Kassam Defteri, Kısmet-i Askeriyye Defteri, no. 97, vr. 73b. Kayıt tarihi 23 Rebülevvel 1160 / 4 Nisan 1747. Müteferrika'nın tereke kaydı olarak yalnızca ana dökümün yer aldığı 89 nolu defteri kullanan Sabev'in çalışmasında bu defterden aktaracağımız önemli kayıtlara yer verilmemiştir.
- 190 *Kur'an fiyatlarına dâir çeşitli örneklemeler için bk. İsmail Erünsal, Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s. 194-195.
- 191 Kadî İyâz'ın (ö. 1149) Hz. Peygamber'e duyulması iktiza eden sevgi ve riayeti konu alan eseri. Eş-Şifâ yazıldığı tarihten itibaren İslâm dünyasında büyük ilgi görmüştür. Üzerinde, şerh, hâşiye, ihtisar ve tercüme şeklinde pek çok çalışma yapılmış olan bu eser Osmanlılarda Şifâ-i Şerif adıyla tanınmış olup, medreselerde öğrencilere, camilerde ise halka okutulmuştur. Bk. M. Yaşar Kandemir, *DİA*, 39 (2010), 134-138. Vâlide Pertevniyâl Sultan'ın oğlu Sultan Abdülaziz için Şifâ-i şerif okutması (1862) örneklemesi için bk. Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Vâlide Sultan. Harem'de Hayat ve Teşkilat*. İstanbul 2017, s. 143.
- 192 Kitâbü'l Gürer ve'd-Dürer. Şerif el-Mürteza'nın (ö. 1044) birçok âyet ve hadisi Mu'tezilî bakış açısından tefsir eden kelâmî ve edebî sohbetleri muhtevî eseri. Bk. İsmail Cerrahoğlu, *DİA*, 14 (1999), 205-206. Burada Molla Hüsnü'nün bu esere yazdığı ve medreselerde okutulan Dürer şerhi söz konusudur. Bk. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 22.
- 193 Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin (ö. 870) Câmi'ü's-sahih adlı Hadis kitabı. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, 6 (1992), 368-272.
- 194 Bihiştî Ramazan Efendi (ö. 1571) Osmanlı âlim ve mutasavvıfıdır. Ömer Neseff'nin (ö. 1142) Akâ'id'ine yaptığı şerh ile marûf. Bk. Mustafa Uzun, *DİA*, 6 (1992), 145-146.

5	Tarikat-ı Muhammediyye ¹⁹⁵	1	340
6	Ravzatü'l-kuzât ¹⁹⁶	1	460
7	Behcetü'l-fetevâ ¹⁹⁷	1	2000
8	İslâhü'l-izâh alâyi ¹⁹⁸	3	200
9	Hülâsa fî'l- hesâb alâyi ¹⁹⁹	6	600
10	Hümâyûnnâme ²⁰⁰	1	500
11	Sadrüşşerîa ²⁰¹	1	1450
12	Halebî ²⁰²	1	360
13	Mülteka ²⁰³	1	620
14	Cihânnümâ ²⁰⁴	1	3220
15	Kudûrî alâyi ²⁰⁵	6	300
16	Divân-ı Necâtî alâyi ²⁰⁶	3	280

195 Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 1573) Kitâb ve Sünnet bağlamında ahlâkî konuları ele alan Arapça marûf eseri.

196 Mustafa b. Mehmed Rumî'nin (ö. 1685) Ravzatü'l-kuzât fî'l-mehâzır ve's-sicilât un-vânî eseri olmalı. Bk. Türkiye Yazmaları *Toplu Kataloğu*, İstanbul 1987, s. 135.

197 Müteferrika Matbaası için olumlu görüş bildiren Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1743) marûf eseri. Fetva Mecmuası 1266 ve 1289 tarihlerinde iki defa basıldı. Bk. Ahmet Özel, *DİA*, 5, (1992), 346.

198 Kemalpaşazâde'nin (ö. 1534), Hanefî fakîhi olup el-Hidâye'nin ilk şârihlerinden olan Ebû Abdillâh Tâcüşşerîa'nın (ö. 1309) *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserinin yanlışlarını düzeltmek üzere önce İslâhu'l-Vikâye adını verdiği eseri kaleme almış, ardından bunu el-İzâh (İzâhu'l-İslâh) adıyla şerh etmiştir. Burada sözü edilen eser bu olmalıdır. Bk. Mürteza, *DİA*, 39 (2010), 360-362; Şükrü Özen, 25, (2002), 240-242].

199 Behâeddin Âmilî (ö. 1622) tarafından telif edilen matematik ile ilgili eser (Risâle-i Behaiye). Bk. Ömer Okumuş, *DİA*, 3, 1991, s. 60-61; *Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı*, s. 20.

200 *Kelile ve Dimne*'nin Alâeddin Ali Çelebi'nin Kâşîfî'nin Farsça *Envâr-ı Süheylî*'sinden *Hümâyûnnâme* adıyla yaptığı tercüme. Birçok dillere çevrilen *Kelile ve Dimne* III. yüzyılda Hindli Beydeba tarafından yazıldığı kabul edilir. Hayvanlarla insanlar arasında geçen konuşmaların ahlâkî bir öğütle sonuçlanan on beş masal halinde anlatıldığı bu eser Osmanlı dünyasında da önemli bir yer tutar. Bk. Adnan Karais-mailoğlu, *DİA*, 25, 2002, 210-212.

201 Sadrüşşerîa es-Sânî diye tanınan Hanefî fakîhi ve kelâm âlimi Ubeydullah b. Mes'ûd'un (ö. 1346). *Tenkihü'l-usûl fıkıh usûlüne dâir* eseri. Bk. Şükrü Özen, *DİA*, 35 (2008), 427-431.

202 Şâfiî fıkıh âlimi Nûreddin el-Halebî'nin, (ö. 1635) es-Siretü'l-Halebiyye (*İnsânü'l-'uyûn fî sireti'l-emîni'l-me'mûn*) adlı eseri. Cevat İzgi, *DİA*, 15 (1997), 232-233.

203 İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 1549) Hanefî fıkıhına dâir *Mülteka'l-ebhur* adlı maruf eseri. Şükrü Selim Has, *DİA*, 31 (2006), 549-552.

204 Kâtib Çelebi'nin (ö. 1657) coğrafyaya dâir meşhur eseri. Bk. Orhan Şaik Gökyay, *DİA*, 7 (1993), 541-542; Özellikle krş. O. Sabev, *Müteferrika*, s. 209-222.

205 Ebû'l-Hüseyn Ahmed el-Kudûrî'nin (ö. 1037) Hanefî fıkıhının en güvenilir kaynaklarından Muhtasar unvanlı eseri Bk. Cengiz Kallek, *DİA*, 26 (2002), s. 321-322.

206 Divan şiirinin öncülerinden (ö. 1509). Bk. Bayram Ali Kaya, *DİA*, 32 (2006), s. 477-478.

17	Târîh-i Na'îmâ, cild ²⁰⁷	2	3600
18	Fetâvâ-yı Ali Efendi ²⁰⁸	1	2200
19	Çârberdî ve Telhîs alâyi ²⁰⁹	1	410
20	Târîh-i Atlas ve Fennü'l-harb ²¹⁰	1	7200
	Vankulu Lügatları		
21	Basma Eczâ-yı Vankulu Lügatı	1	1800
22	Defa Vankulu	1	1810
23	Defa Vankulu	1	1810
24	Defa Vankulu	1	1810
25	Defa Vankulu	1	1810
26	Defa Vankulu	1	1810
27	Defa Vankulu	2	3620
28	Defa Vankulu	1	1810
29	Defa Vankulu	1	1810
30	Defa Vankulu	1	1810
31	Defa Vankulu	1	1810
32	Defa Vankulu	1	1810
33	Defa Vankulu	1	1810
34	Defa Vankulu	1	1810
35	Defa Vankulu	1	1810
36	Defa Vankulu	1	1810
37	Defa Vankulu	2	3600
38	Defa Vankulu	1	1810
39	Defa Vankulu	1	1810
40	Defa Vankulu	1	1810
41	Defa Vankulu	1	1810
42	Defa Vankulu	1	1810
43	Defa Vankulu	2	3620
44	Defa Vankulu	1	1810
45	Defa Vankulu	1	1810

207 İlk resmî Osmanlı tarihçisi (ö. 1716). Bk. Mehmet İpşirli, DİA, 32 (2006), s. 316-318.

208 Marûf Osmanlı müftüsü ve âlimi (ö. 1526) Zenbilli Ali Efendi'nin Muhtârât mine'l-Fetâvâ adıyla anılan fetvaları. Hanefî fıkına dâir eserin İstanbul kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunmaktadır. Bk. Yusuf Küçükdağ, DİA, 44 (2013), s. 247-249.

209 Doğum yerine nispetle Çâr-perd/berd olarak anılan Şâfiî fakihî ve dil âlimi Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf'un (ö. 1346) eseri. Bk. Mehmet Şener, DİA, 8 (1993), s. 230-231.

210 Yüksek fiyatından da hareketle sözü edilen eser muhtemelen Târîhü'l-Hindî'l-Garbî el-Müsemmâ bî-Hâdis-i Nev olmalı. Bk. O. Sabev, Müteferrika, s. 192-196.

46	Defa Vankulu	1	1810
47	Defa Vankulu	1	1810
48	Vankulu	1	2090
49	Defa Vankulu	1	2070
50	Defa Vankulu	1	2100
51	Defa Vankulu	1	2100
52	Vankulu	1	2140
53	Vankulu	1	2100
54	Vankulu	1	2100
55	Vankulu	1	2180
56	Vankulu Defa	1	2250
57	Defa Vankulu	1	2250
58	Defa Vankulu	1	2260
59	Defa Vankulu	1	2305
60	Vankulu	1	2300
61	Vankulu	1	2300
62	Vankulu	1	2300
63	Vankulu	1	2300
64	Vankulu	1	2300
65	Vankulu	1	2300
66	Vankulu	1	2300
67	Vankulu	1	2300
68	Defa Vankulu	2	4600
69	Defa Vankulu	1	2300
70	Defa Vankulu	1	2300
71	Defa Vankulu	1	2300
72	Defa Vankulu	1	2300
73	Vankulu	1	2350
74	Vankulu	1	2300
75	Vankulu	1	2320
76	Vankulu	1	1800
77	Vankulu	1	2320
78	Noksan Vankulu	1	1700
79	Vankulu	1	1700
80	Vankulu	1	1620
81	Vankulu	1	1700
82	Vankulu	1	1700

83	Vankulu	1	1700
84	Vankulu	1	1700
85	Vankulu	1	1700
86	Vankulu	1	1700
87	Vankulu	1	1700
88	Vankulu	1	1700
89	Vankulu	1	1700
90	Vankulu	1	1700
91	Vankulu	1	1700
92	Vankulu	1	1700
93	Vankulu	1	1700
94	Vankulu	1	1700
95	Vankulu	1	1700
96	Vankulu	1	1700
97	Vankulu	1	1700
98	Vankulu	1	1700
99	Vankulu	1	1700
100	Vankulu	1	1700
101	Vankulu	1	1700
102	Vankulu	1	1700
103	Vankulu	1	1700
104	Vankulu	1	1800
105	Vankulu	1	1700
106	Vankulu	1	1700
107	Vankulu	1	1400
108	Vankulu	1	1340
109	Vankulu	1	1440
110	Vankulu	1	1440
111	Vankulu	1	660
112	Defa Vankulu	5	9000
	Toplam Vankulu Lügatı	100	188105 akçe

2. Basmahâne Alet ve Edevâtı²¹¹

Basmahâne Âlâtı ve Demir ve Kurşun Destigâh ve Coğrafiyye Sûveri	Akça	Kuruş
	60000	500

²¹¹ Aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

3. Giyim-Kuşam ve Sâir Eşyaları

Tereke dökümünden hareketle bunların günlük yaşamda kullanılmasıyla ilgili vaktiyle müstesna bir değerlendirme yapan Fekete'nin de dikkat çektiği üzere,²¹² bu tür kayıtlarda bazı gereç ve eşyaların kayıt dışı bırakılması söz konusu olabilmektedir ve Kadı İbrahim'in terekesinde de, -selefi Müteferrika'nın aksine- her evde olması gereken bazı ihtiyaç malzemeleri ve kullanım eşyaları yer almamaktadır. Kadı İbrahim'in aşağıda dökümü yapılacak olan eşyalarını Müteferrika ile karşılaştırmak da ilginç olabilirdi, ancak genelde tek düze ve aynı ihtiyaca cevap veren malzemeler (giyim-kuşam, yatak-yorgan, yastık-minder biraz mefrûşât) her iki terekede de gözlenen ortak verilerdir. Bu nevi temel malzemeler zaman içinde büyük bir değişim arz etmezler, günlük hayatın yeknesaklığı yaşam tedârikine de akseder gibidir. Mutfakındaki nohut, pirinç, soğan, çorbalık arpa, nişasta, sadeyağ, hattâ bir miktar sebze, haliyle odun-kömür gibi maddelere de yer verilmiş olan İspirizâde'nin tereke kayıtlarıyla kıyaslandığında²¹³ bu tür ayrıntıdan her ikisi de âzâdedir. Ancak Müteferrika terekesinde halefinde görünmeyen ayrıntılar içinde epey mutfak gerekçeleri ve çok sayıda yastık ve minder göze çarpıyor: 64 yastık, 37 minder, 5 şilte, 2 döşek; 7 tencere, 30 sahan, 2 kazan, 1 büyük sini, 2 tepsi, 7 ibrik, 4 güğüm, abdest leğeni.²¹⁴ Bütün bunların hanımı ve kızı dışında üç tane de cariyenin yaşadığı evin ana mefrûşâtını oluşturduğu ve de mutfak telâşesini rahatlıkla karşıladığı açıktır. Mutfak mevcûdâtının aynı zamanda işyeri olarak da kullanan Müteferrika'nın evinde yer alan basmahanede çalışanların yemek ihtiyaçları için de kullanılmış olabileceğini düşünmek mümkündür. Halefinin terekesinde mutfak malzemeleri yer almaz, öte yandan hanesinde bulunan 53 yastık 35 minder dönemin mefrûşâtının ana malzemesinin ne olduğuna yeterince işaret etmektedir. Minder, yastık, yatak-yorgan, bir-iki kilim, hepsini bir denk yapıp bir arabaya koyduğunda taşınmanın büyük bir külfet olmadığı eski zaman ev hayatının, 19. yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan dönem için Cevdet Paşa'nın "*ala-fıranga hâne tecemmülâtı ile tezyîn ve tefrîş*"²¹⁵ diyerek işaret ettiği, toplumun belirli tabakasında başlamak üzere aşağılara doğru sirâyet eden

212 Fekete Lajos, "XVI. Yüzyılda Taşralı bir Türk Efendi Evi", (çev. Tayyib Gökbilgin), *Belleten*, (Ankara 1979) XLIII / 170, s. 460.

213 Bk. Selim Karahasanoglu, "İspirizâde", s. 120.

214 Sabev, *Müteferrika*, s. 356-358.

215 Cevdet Paşa, *Marûzât*, yay. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s. 6-7.

masalı-sandalyeli, konsollu, karyolalı arabalara ve de odalara sığmaz mefrûşâtıyla kıyaslanabilmesi için aradan yüz yıl geçmesi icap etti.²¹⁶

Müteferrika terekesinde halefinin aksine 3 cariyeye, bir tane de at yer almakta. ²¹⁷ Muhtemelen yaşlılık eyyâmı sebebiyle halefinde artık at olmamakla beraber vaktiyle böyle bir şeye sahip olduğu terekesinde kaydedilen raht takımından ve evininin müştemilâtında bir ahır bulunmasından anlaşılmaktadır. Müteferrika'nın sarı çizimleri vardır; halefinde ayağına giyeceği herhangi biri şeye dâir beyân bulunmamakla beraber yalın ayak dolaşmadığını kabul etmek durumundayız. Evindeki aydınlatma gereçleriyle Müteferrika (pirinç şamdan iki adet fener) halefinden bir adım öndedir, ancak aynı hususu sahip olduğu kürkleri için söylemek mümkün değildir. Müteferrika'nın, biri 8700 akçe / 72,5 kuruş değerindeki samur kürk olmak üzere toplam sekiz parça kürkü var. Bunların toplam değerleri 23349 akçe / 194,5 kuruş tutmakta. ²¹⁸ Bu haliyle 33 adet kürkü olan halefinin 178381 akçe / 1403 kuruş tutan toplam ederiyle yarışacak halde olmadığı açıktır.

Kadı İbrahim'in terekesinde göze çarpan ve 18. asır Osmanlı şehir cemiyetinin kibâr takımının sahip oldukları arasında sâirlere fark atan eşyaların başında saat ve ayna gelmektedir. Evdeki iki saatten biri gümüştür (sîm), diğeri ise çalar saattir. Bunların terekede biçilen değeri; çalar saat için 3000 akçe (25 kuruş), gümüş saat için ise 3740 akçedir (31 kuruş). Müteferrika'nın ise 3006 akçe değerinde bir adet gümüş saati vardır.²¹⁹ Aynası yoktur! Kıyaslamak için kullandığımız Edirne Bostancıbaşılarından Hacı Veliyüddin Efendi'nin terekesindeki altın saati 4800 akça (40 Kuruş), gümüş saati ise 1800 akçe (15 ku-

216 Cevdet Paşa, *Marûzât*, s. 10. 18. yüzyıl boyunca masanın tanınmadığı ileri sürmek şaşırtıcı gelebilir. Nitekim İbrahim Müteferrika, *Lehistan Sefaretnâmesi*'nde (1736) yemek masasını tarif ederken, bunu "masa dedikleri büyük iskemle" olarak tanıtır. (Erhan Afyoncu - Ahmet Önal, "İbrahim Müteferrika'nın Lehistan Elçiliği ve Bilinmeyen Sefaretnâmesi", s. 111). Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken yapılan mütareke ve barış teşebbüslerinden olmak üzere 2 Ağustos 1772'de başlayan Fokşani görüşmelerinde Osmanlı temsilcisinin verdiği üç maddelik mütâreke teklifi Rus temsilcisi tarafından alınır, maddeleri içeren kağıd "tahrîrata mahsûs iskemle" üzerine konulur. (Görüşme Mazbatası, Atıf Efendi Kütüphanesi, M. Z. Pakalın Kitapları, 31/956, vr. 18a-b). Buradaki tahrîrata mahsûs iskemleden kasıt haliyle yazı masasıdır! Umûmun yer sofrasından masaya geçmesi için yüz yılı aşan bir zaman süresinin daha geçmesi icap ettiğini herhâlde belirtmeye gerek yoktur!

217 Sabev, *Müteferrika*, s. 359.

218 Sabev, *Müteferrika*, s. 354-355.

219 Sabev, *Müteferrika*, s. 355.

ruş) tutmaktadır ve onun da aynası yoktur.²²⁰ İspirizâde'nin terekesinde ise saat ve ayna mevcut değildir. Oysa Kadı İbrahim'in değeri 1210 akçe (10 kuruş) olarak gösterilmiş olan iki adet aynası vardır. Bir kâti-be göre ihtiyacı olan yazı malzemesi oldukça değerlidir. Sahip olduğu yazı takımı (*devât*) gümüşten mamûl olup 8400 akçe (70 Kuruş) takdir edilmiştir. Müteferrika'nın sahip olduğu gümüş divit için ise 6093 akçe / 50,7 kuruş değer biçilmiştir. Kadı İbrahim'in bunları çeşitli hizmetleri karşılığı olarak -mevcut çok sayıdaki kürkleri gibi- kendisine verilen hediyeler arasında yer almakta olduğunu düşünmekteyiz. Avrupa elçiliklerinin en çok dağıttıkları makbûl hediyelerin içinde Türklerin özellikle çok sevdiklerinin belirtildiği kürklerin yanında saatlerin de başköşede bir yer tuttuğu bilinmektedir. Öte yandan kadimden beri "Şark'ta hediye verilmeden iş yürütülmez" kanaati yerleşmiş, hattâ Osmanlıların bu alışkanlıklarını Bizans'tan aldıkları kayda geçirilmiştir.²²¹ Konuyu ele alan bir çalışmada İngiliz Levant Company verilerine dayanarak 1693-1803 arasında on bin üzerinde hediye dağıtıldığı ve bunlardan 457 tanesinin saat (269 gümüş, 111 altın) olduğu belirtilmektedir.²²² Saat sıradan bir evin mefrûşâtı içinde pek yer almaz. Sadrazam ve bizzat hükümdar yanında sâir yüksek derecelerdeki devlet ricâli de bu hediyelerden payını alırdı. Talbot'un örneklediği gibi Gümrük Eminî'nin yanındaki kâtibine böyle bir şey hediye edilebilirdi. Önemli bir hizmet ifâ eden Baş Tercüman'a verildiği gibi haliyle gerekli durumlarda onun kâtibine de saat ve de kürk hediye edildiğini varsayabiliriz.²²³

Halef-selef her ikisinin de silahlarının olduğu göze çarpmakta. Müteferrika bir kılıç (1200 akçe/10 kuruş) ve bir piştov (barut kabıyla (*kubur*) ile beraber 1320 akçe/11 kuruş) sahibidir. Halefinin filinte tüfenk (1020 akçe) ve şîşhâne tüfenk (2780 akçe/23 kuruş) olmak üzere iki silahı vardır. Kıyasladığımız sâir sivil terekelerde pek görülmeyen bir husus! Müteferrika'nın bu piştovu bir zamanlar hizmetinde bulunduğu Macar Prensi Rakoczi Ferenc'in (ö. 1735) oğlu Jozsef'in (ö.

220 Volkan Ertürk, "Orta Dereceli Bir Osmanlı Memurunun Mal Varlığı: Edirne Bostancıbaşı Hacı Veliyüddin b. Habib'in Terekesi", *Humanitas*, Sayı 2, Güz, Tekirdağ 2013, s. 94.

221 Michael Talbot, *British-Ottoman Relations, 1661-1807, Commerce and Diplomatic Practice in Eighteenth-Century Istanbul*, Woodbridge 2007, s. 111, 118 vd.

222 Michael Talbot, "Gifts of Time: Watches and Clocks in Ottoman-British Diplomacy, 1693-1803", *Material Culture in Modern Diplomacy from the 15th to the 20th Century*, Volume 17. Ed. By Harriet Rudolph, Berlin: De Gruyter, 2016; s. 58-59.

223 Michael Talbot, *aynı makale*, s. 69, s. 72.

1738) terekesinde yer alan *pištov tūfengi* benzeri bir şey olabilir.²²⁴ Muh-temelen de bu münasebetler vesilesiyle edinilmiş bir hediyedir.

Kadı İbrahim'in genelden ayırarak tanzim ettiğimiz listede de görüleceği üzere 33 parça kürkü vardır. Bunların içinde bazıları (*Bölüklü Porsuk*) 13200 akçe / 110 kuruş veya *Vaşak Biniş Kürk* örneğinde olduğu gibi 11880 akçe / 99 kuruş gibi yüksek değerdedir ve hepsinin toplam ederi 178381 akça / 1403 kuruştur. Bunun ne anlama geldiğini önemli bir ulema ve siyaset adamı olan İspirizâde'nin terekesinde çıkan kürklerle kıyaslayarak gösterebiliriz. İspirizâde'nin yalnızca yedi adet kürkü vardır, bunlar içinde en değerlisi 30000 akçe (250 kuruş) değeri olan *Yeşil Çuka Samur* kürktür. Bunu herhalde resmî merasimlerde giymekteydi. Sahip olduğu kürklerin toplam değeri ise sadece 55840 akçe / 465 kuruştur.²²⁵ Eski Bostancıbaşı Hacı Velîyüddin Efendi'nin 1768 tarihli olan terekesinde en pahalısı 18000 akçe / 150 kuruş olan *Samur Kürk Kontoş* başta olmak üzere toplam 16 adet kürkü bulunuyor ve bunların toplam değeri 95600 akçe / 796,6 kuruş tutmaktadır.²²⁶

Toplam 1403 kuruş ile Kadı İbrahim'in kürkçü dükkânı açacak kadar edindiği kürklerin değeri, sözü edilen bu her iki şahsın sahip olduklarının toplamından da fazladır!

İspirizâde'nin Hoca Paşa mahallesindeki evinin satışı 756600 akçeye / 6305 kuruşa gerçekleşmiştir.²²⁷ Kadı İbrahim bunun üçte birinden fazlasına (2668,8 kuruş) nakit olarak sahip olduğu ve oturduğu 3000 kuruş tutan hânesinin yarı hissesini de elinde tuttuğu, dolayısıyla yalnızca bu ikisinin toplamının 4168 kuruş olduğu göz önüne alınırsa, Ayasofya şeyhi ve dönemin önemli ricâlinden olan İspirizâde'nin, "konumunu paraya tahvil etmeyen" namuslu bir şahsiyet olduğuna dâir yapılan değerlendirmeyi²²⁸ gerçekten de hak etmekte olduğu subût bulur!

224 Baba-oğul Rakoçiler ve Müteferrika ile ilgili bk. Sabev, *Müteferrika*, s. 92-94. Jozsef'in terekesi için bk. Meryem Kaçan Erdoğan, "Mülteci bir Macar Prensi ve Terekesi: Rakoczi Jozsef", *SDÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2011, sayı 33, s. 94.

225 Selim Karahasanoğlu, "İspirizâde", s. 109.

226 Volkan Ertürk, "Edirne Bostancıbaşı Hacı Velîyyüddîn b. Habib'in Terekesi", 90.

227 Selim Karahasanoğlu, "İspirizâde", s. 110.

228 "18. yüzyıl başında imparatorluğun en kıdemli camiinde kürsü şeyhi olmak mad-di getirisi çok da yüksek bir konuma tekabül etmez (en azından Nevşehirli'nin yakın çevresini oluşturan bir kısım üst düzey bürokrata kıyasla), ya da en azından İspirizâde bu konumu paraya tahvil noktasında haris bir portre ortaya koymaz." Selim Karahasanoğlu, "İspirizâde", s. 109.

Tereke Sıra No	Cinsi	Adet	Değeri (Akçe)
1	köhne abâyî ve haşe	1	2725
	köhne şeritlice haşe	1	800
	köhne çuka at gömleği ve yedek örtüsü	1	620
2	halâlî çabkûn raht	1	1810
	halâlî sine-bend başlık	1	210
	simli külünk	1	279
	müsta'mel gevher kutusu	1	360
	arfân kutu	1	1000
3	sandal tesbih gözlük (3),kutu (1)	4	1200
	mikras (3) çakı (2) kutu (1) gözlük (1)	6	150
	Kutu	1	370
	tombak ustuç	1	750
	sim saat	1	3740
	sim devat	1	8400
4	tarak ve (?) ve hurde sim	1	620
	Tesbih	1	180
	Piştahta	1	610
	Kalemtraş	6	360
	beyaz entari	1	600
	beyaz sade (1) ve entari (3)	4	600
	alaca fistan ve entari	1	499
5	defa köhne beyaz entari	1	180
	don(1), zıbun-ı sâde (3)	4	320
	köhne beyaz zıbun (1), entari (1), kürk kabı (1)	3	339
	şâlf fistan (1) ve çiçekli entari (1)	2	2605
	köhne alaca fistan	1	410
6	don (2) gömlek (2)	4	755
	alaca fistan (1), kunti entari (1)	2	1320
	Kerbelâ entari (1), köhne fistan (1)	2	520
	alaca entari (1), beyaz fistan (1), köhne don (1)	3	990
	alaca fistan entari	1	1050
7	alaca entari	2	540
	mengi sâde	1	399
	köhne kutnî fistan	1	320
	çuka çakşır tülbind örtüsü	1	410

	köhne destar (2), Köhne destar (3)	5	600
	cedid destar	1	1400
8	yarma destar (2), kavuk (1)	2	540
	beyaz cübbe	1	1000
	sof kürk kabı	1	603
	neftî sof ferace	1	903
	yeşil çuka biniş	1	1320
	gümüş çuka biniş	1	1500
9	maî çuka biniş	1	1209
	mor çuka biniş	1	1110
	barutî çuka biniş	1	2460
	beyaz müsta'mel çuka biniş	1	650
	köhne şâli beyaz cübbe	1	480
	maî şâli cübbe	1	400
10	kırmızı sof ferace	1	740
	lacivert şâli biniş	1	1700
	lacivert şâli cübbe	1	405
	gümüş şâli biniş	1	1320
	köhne nafe kontoş	1	2660
	don 3, uçkur 1, boğçal	5	400
11	cild-i kafa kürk	1	2100
	köhne sansar paçası cübbe kürk	1	960
	yeşil sof ferace	1	1400
	cevizi sof ferace	1	1000
	geçme çubuk	1	660
	geçme çubuk	1	303
12	simli geçme	1	450
	kermiş geçme çubuk	1	750
	kermiş (2) ve yasemin çubuk (3)	5	340
	kiras çubuk	3	380
	Müsta'mel güvez biniş	1	2400
	köhne güvez biniş	1	1350
	köhne şali çakşır	1	60
13	köhne çuka çakşır	1	600
	şâli çakşır	1	680
	köhne çarşeb	1	1505
	köhne beyaz çarşeb	1	1380
	mor çarşab	1	4200
	gılaflık penbe bezi minderi	1	3000

	Boğça	1	26
14	cild-i kafa kontuş	1	3200
	köhne sincap cübbe	1	570
	sincap cübbe kürk	1	2300
	köhne cübbe	1	600
	garar (7), ve gılaf (1)	8	810
	kilim	3	600
	köhne halâlî çabkun raht	1	600
15	Başlık	1	90
	sim çubuktan raht	1	3600
	köhne basma yorgan	2	1206
	küçük tepeli	1	160
	ârf ve kutu (1)	2	212
	köhne kavuk	7	240
	köhne yarma destar	1	504
16	köhne yarma destar	1	360
	köhne havlu	2	120
	şıshane tüfenk	1	2780
	filinta tüfenk	1	1020
	palaska minder gılaflı hırdavat	1	126
17	kaliçe seccade	1	660
	İzladi beyaz seccade	1	120
	Fener	1	180
	bakır mathara	1	250
	Mangal	1	360
	seferî tas	1	360
	köhne seccade ve perde	1	300
	geçme kese	1	60
18	çalar saat	1	3000
	bölüklü kursak	1	13200
	sincap biniş	1	3600
	zerdeva nimten	1	3030
	kubur sincap	1	3120
	zerdeva sırtı biniş	1	7605
19	köhne zerdeva biniş	1	3000
	vaşak nimten kürk	1	6003
	vaşak biniş kürk	1	11880
	porsuk nafesi biniş	1	9000
	porsuk cübbe kürk	1	6000

20	kubur porsuk kürk	1	8400
	siyah sincap cübbe kürk	1	3600
	biniş kakum kürk	1	9603
	bölüklü müsta'mel sincap kürk	1	4200
21	kakum cübbe kürk	1	2200
	biniş sincap kürk	1	5160
	Müsta'mel porsuk kontoş kürk	1	9600
	köhne bölüklü nafe kürk	1	6240
22	köhne porsuk nimten kürk	1	720
	çuka kaplı kubur sincap	1	4800
	köhne kakum kürk	1	600
	nafe kontoş kürk	1	8040
23	Magrib şalına kaplı köhne porsuk	1	5000
	cild-i kafa kontoş	1	9720
	siyah yağmurluk başlık kebe	1	6006
24	sâye başlık	1	740
	çift boğça	5	210
	Deve sandığı	2	1570
25	Ayna	2	1210
26	nimten kakum kürk	1	6000
27	siyah sof kaplı kubur sincap	1	5400
	köhne kadife yastık (7), minder şiltesi (3), yemeni makad (3), minder (3)	16	7600
28	kadife yastık (10), çuka makad (3), minder (2), yastık (11), çuka makad minder (3)	15	9000
	yastık çuka (11), makad (3), minder (2)	16	3600
29	bakır sini	1	3000
	beledî köhne yastık (7) kıtık memlu mâî yelek (2), minder (1) ve döşek (1)	12	1200
	Seccade	1	600
30	Sultan Selim Câmî'inden gelen sandıkda zuhûr eden nakdi ²²⁹	1	325260
	mahalle-i merkûmede kâ'in ile'l-vefat sâkine olduğu bir bâb mülk menzilin nısf-ı şâyfi	1	300000
	Yekûn: 922618 akça [7688,5 kuruş]		[922690]

229 Kıymetli eşya, nakit para ve özellikle kitap emaneti için câmilerin kârgir olmalarından ötürü bilhassa yangınlara karşı bir güvenlik arz ettikleri, paranın burada muhafaza edilmesinin gerekçesi olmalıdır. Kitapların dolap ve sandıklar içinde câmilere bırakılmasına dâir bk. İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Sahafılık ve Sahaflar*, s. 333-334.

	Akçe	Kuruş
Ma'a'l-Yekûn	1204803	10040
Minhâ		
techiz ve tekfin	12000	100
mihr-i müeccel-i müsbet li-zevcetü'l-mezbûre	12000	100
deyn-i müsbet-i çukadâr Halil, iki senelik behâ	9600	80
deyn-i müsbet-i çukadâr Mehmed	2850	23,75
resm-i adî	30426	253,5
Huddâmiyye	10180	85
dellâliyye-i eşyâ	3129	26
dellâliyye-i kütüb ve hatmiye ve ta'amiyyeleri	4884	40,7
mesârif-i müteferrika ve kusûr akça	3406	28,38
Sarrâfiyye	480	4
kaydiyye-i defter ve hüccet	1800	15
Yekûn 103546 akça [862, 55 kuruş]	[90755]	[756,33]

	Kuruş	Akça
es-sülûs: 1101207 akça / 9176,72 kuruş		
367085 akça / 3059 kuruş		
734172 akça / 6118 kuruş		
hissetü'z-zevceti'l-mezbûre	183043	1529
Hissetü'l-binti'l-ahi'l-mezbûr	550629	4588,5

4. Sahip Olduğu Kürklerin Dökümü

1- köhne nafe kontoş	2660
2- kürk	2100
3- köhne sansar cübbe kürk	960
4- cild-i kafa kontoş	3200
5- köhne sincap cübbe	570
6- sincap cübbe kürk	2300
7- köhne cübbe	600
8- bölüklü kursak	13200
9- sincap biniş	3600
10- zerdeva nimten	3300
11- kubur sincap	3120
12- zerdevasırtı biniş	7605

13- köhne zerdeva biniş	3000
14- vaşak nimten kürk	6003
15- vaşak biniş kürk	11880
16- porsuk nafesi biniş	9000
17- porsuk cübbe kürk	6000
18- kubur porsuk kürk	8400
19- siyah sincap cübbe kürk	3600
20- biniş kakum kürk	9603
21- bölüklü müsta'mel sincap kürk	4200
22- kakum cübbe kürk	2200
23- biniş sincap kürk	5160
24- müsta'mel porsuk kontuş kürk	9600
25- köhne bölüklü nafe kürk	6240
26- köhne porsuk nimten kürk	720
27- çuka kaplı kubur sincap	4800
28- köhne kakum kürk	600
29- nafe kontuş kürk	8040
30- Magrib şalına kaplı köhne porsuk	5000
31- cild-i kafa kontuş	9720
32- nimten kakum kürk	6000
33- siyah sof kaplı kubur sincap,	5400
TOPLAM: 33 parça	178381 akçe = 1403 kuruş

5. Müteferrika Bakiyesi Basmahâne Takımı, Alet ve Edevâtı

1795'te Hasköy'de açılan Kara Mühendishânesi bünyesinde bir matbaa kurulması ve böylece derslerde kullanılacak risalelerin, cetvellerin ve kitapların kısa zamanda hazırlanarak devreye sokulması öngörülmektedir. Özellikle bunların konu itibarıyla logaritma cetvelleri gibi dö-kümler ve hendese şekilleri ihtiva etmeleri, dönemin ifadesiyle *eşkâlli* olmaları sebebiyle muhtevaca standart olmaları ve nüshaların birbirle-riyle aynen örtüşmeleri gerekmektedir. Bu halin ise elle çoğaltmayla sağlanamayacağı dile getirilmekte ve böylece bunların baskı yoluyla temin edilmesinin zaruretine işaret edilmektedir.²³⁰ 1797 bahar ayların-da matbaanın kurulması işine teşebbüs edildiği ve yaz aylarında Has-köy'deki Mühendishâne'nin zemin katında bir matbaanın işletmeye hazır duruma getirildiği bilinmektedir. Humbaracı ve Lağımçı Ocakları

230 Beydilli, *Mühendishâne*, s. 99.

Nazırı Memiş Efendi'nin 15 Şubat 1797 tarihli takriri bu gelişmelere ve konuya açıklık getirmektedir.²³¹

Matbaa için gerekli alet ve edevâtın, o sıralarda Tersâne Eminliği vazifesini sürdüren Mehmed Râşid Efendi'nin elinde bulunan Müteferrika bakiyyesi malzemenin satın alınmasıyla temin edilme yoluna gidilmiştir. Bu işi için önce Râşid Efendi'den elindeki basmahane takımlarının mevcûdiyeti ve durumu hakkında bilgi edinilmiştir. Râşid Efendi bu hususa dâir yaptığı açıklamada, kendisinde olan basma aletleri ve levazımâtın daha önce "tıbâ'ata me'mûr tercüman kâtibi müteveffa İbrahim Efendi'nin" hanımından satın aldığını belirtir. Bu mevcûdât ise, İbrahim'in 1191/1777 tarihindeki ölümünden bunları satın aldığı tarihe (1196/1781-82) kadar geçen zaman içinde kendi haline terk edilmiş ve âdeta unutulmuş, vesikadaki ifadeyle, "nâ-müsta'mel ve metrûk ve mensî" kalmıştır.²³² O sıralarda İstanbul'daki Fransız elçilik binasında bir basımevi kurulması teşebbüsleri çerçevesinde bu matbaa takımları Fransızların ilgisini çekmiş²³³ ve bunlar için 4000 kuruş ödemeye hazır oldukları haberi duyulmuştur. Bu gelişme, Râşid Efendi'yi harekete geçirmiş ve matbaa bakiyyesi alet ve edevâtı İbrahim Efendi'nin hanımı Esmâ'dan 4000 kuruşa satın almıştır. Esmâ Hanım'ın 1777'de bu mevcûdât için -belki de aile içi mutedil bir fiyat olarak- 500 kuruş ödediği düşünülecek olursa, beş sene kadar sonraki bu yüksek ödeme herhalde kendisi için iyi bir yatırım olmuştur. Mevcûdun oldukça yüksek bir fiyata satın alınmasına para râyisindeki düşüş gibi ekonomik sebeplere dayanan nâfile açıklamalar yerine, aynı mala Fransızların da tâlib olmasının etken olduğunu düşünmek daha akla yatkındır, zira Râşid Efendi, Fransızların vereceklerinden biraz daha fazlasını ödeyerek bunları edindiğine zaten işaret etmektedir.²³⁴

Anlattıklarına bakılırsa Râşid Efendi satın aldığı bu mevcûdâtı işler hale getirebilmek için epey sıkıntı çekmiştir. Basma işlerinde çalışmış ve halen hayatta olan birkaç kişi bulunup istihdam edilmiştir. Ancak bunlar da alet ve edevâtı tamir ve yenilemede epey zorlanmışlar ve birkaç defa bozarak-yaparak ("i'mâl ve tanzîmi ellerinden gelmemeyle, her birini birkaç defa bozarak-düzerek") nihayet mevcûdâtı

231 Beydilli, *Mühendishâne*, s. 99 vd.

232 Beydilli, *BOA, Maliyeden Müdevver, 7917 nolu defter*, s. 280'den naklen *Mühendishâne*, s. 104. Konunun en önemli belgelerinden biri i teşkil eden sayfa 280'in görüntüsü için b. EK.

233 Ayrıntı için bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 125-126.

234 Beydilli, *Mühendishâne*, s. 104.

zar-zor iş görür hale getirebilmişlerdir. Bu ise maliyeti yükselten bir etken olmuş ve alış fiyatı âdeta ikiye katlanmışır.²³⁵ Elindeki alet, edevât ve tezgâhların değeri hakkında verdiği bilgi daha da ilginçtir. Râşid Efendi şimdiye kadar bunlar için ihtiyar ettiği masrafın 13000 kuruşu aştığını, ancak satmak için ortaya çıkaracak olsa bunlara ancak 5-600 kuruş değer biçilebileceğini ve gerçek maliyetini ifade eden bir rakam talep etmekten ise *hicâb* duyduğunu belirtir. Elindeki mevcûdâtı deftere döken Râşid Efendi, bunlar arasında daha sonraki basımlar için edinilen yeni malzemelerin, özellikle Vauban tercümelerinin²³⁶ basımlarında kullanılan 48 adet bakır eşkâllerin de yer aldığını, vaktiyle masraflarının mîrîce karşılanmış olmasından ötürü bunların zaten devlete ait olduğunu tefrik eder. Neticede Râşid Efendi'nin 4000 kuruşa aldığı, işler hale getirmek üzere 9000 kuruştan fazla masrafta bulunduğunu beyan ettiği Müteferrika mevcûdâtı "Basmahâne Takımı" için taraflar 7500 kuruş üzerinde anlaşrlar ve böylece satış gerçekleşir. Bunlar basmahâneye de nezâret etmekte olan Mühendishâne Başhocası müderris Abdurrahman Efendi'ye teslim edilmiştir (25 Şubat 1797).²³⁷

Râşid Efendi'den satın alınan mevcûdâtın dökümü incelendiğinde Müteferrika dönemi basım alet ve edevâtı ve tezgâhları hakkında sıhatli bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Müteferrika'nın 1747'deki matbaa mevcûdâtının basma aletleri, getirisi mirasçılara devredilmek üzere 700 kuruşa satılmış,²³⁸ ancak terekede bunların tek tek dökümleri yapılmamıştır. Aynı şekilde terekesini sunmakta olduğumuz halefi Kadı İbrahim'in 1777'de vâki ölümü sebebiyle zabt edilen giyim ve ev eşyaları ve kitapları -Müteferrika'nın terekesinde de olduğu gibi- ayrıntılı dökümler halinde kayda geçirildiği halde, mevcûd alet ve edevât ve basım tezgâhlarının dökümü yapılmamıştır. Bunlar için yalnızca, "Basmahâne âlâtı ve demir ve kurşun destgâh ve coğrafiyye suveri. 60000 akçe=500 kuruş" şeklinde götürü bir açıklamada bulunmuş olmakla yetinilmiştir.

Müteferrika (1747) ve halefi İbrahim'in (1777) terekelerindeki basım alet ve edevâtıyla ilgili olarak böylesi muhtasar bir beyân ile yetinilme halinin nereden kaynaklandığı ve her iki terekede yer alan sâir eşya ve kitaplar mevcûdâtında olduğu gibi ayrıntılı dökümlerin hangi

235 Beydilli, *Mühendishâne*, aynı yer.

236 Sébastien le Prestre de Vauban (1633-1707) hakkında ve Türkçeye tercüme edilerek 1792-1794 arası Râşid Efendi Matbaası'nda basılan eserlerle ilgili olarak bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 104, 181-186.

237 Beydilli, *Mühendishâne*, s. 121.

238 Sabev, *Müteferrika*, s. 299.

sebepten ötürü verilmediği merak konusu olabilir. Buna dâir zamanunda düşülmüş bir kayıt sunamamakla beraber, yapılabilecek açıklamalardan biri, basmahâne mevcûdâtında yer alan alet ve edevâtın teknik isimlendirilmesinin henüz yerleşmediği ve sayımı yapanların belirli aletler dışında kalanları nasıl tarif ve tesmiye edeceklerini bilemedikleridir.²³⁹ Ancak bu zafiyet halini İstanbul'da bu işe çok daha erken tarihlerde başlayan Gayrimüslim basma ustalarından istifade ile çözmek mümkün olabilirdi. Bununla beraber aile içi miras paylaşımına konu olan bu her iki tereke için böyle bir külfete gerek görülmediği ve basım ve harita tezgâhı gibi bir iki ana malzemeye işaretlerle genel bir değer tesbitiyle yetinildiği anlaşıyor. Râşid Efendi'nin 1777'de edindiği matbaa mevcûdâtı, kitap basımlarında bulunmuş olarak aradan geçen yirmi seneden sonra, 1797'de Mühendishâne Matbaası'nın kurulması amacıyla devlet tarafından satın alındığında, alet ve edevât ve basım tezgâhlarının tadadında böyle bir mesele gündeme gelmemiş olması önemlidir. Bu durumu aradan geçen uzun seneler içinde mevcûdâtı tesmiye edecek bilgi birikimine ulaşılmış olduğu şeklinde açıklamak mümkündür.

Ayrıntılı dökümün sözü edilen basmahâne takımlarının devlet tarafından satın alınması sebebiyle yapıldığını düşünmek mümkün olmakla beraber, bu mantıkla yola çıkıldığında 1747 ve 1777 terekelerindeki dökümlerde yer alan özel kıyafetler, ev eşyası ve kitaplar için de -alıcı devlet olmadığına göre- götürü bir tanıtım ve değer biçilmesiyle yetilmiş olması gerekirdi ki, bu böyle olmamış ve kürklerden iç çamaşırı dona (Müteferrika'nın 4, Halefi Kadı İbrahim'in biri köhne 6 tane donu bir tane de uçkuru var!) kadar her şeyin tek tek sayımı yapılmıştır. Bu durumda dökümü yapılmayan basmahâne takımları ve alet ve edevât için isimlendirme ve tanımlama sıkıntılarının da bir dereceye kadar etken olduğunu ve aradan geçen uzun zaman içinde bunun aşıldığını ve özellikle devlet tarafından satın alındığında tam dökümlerinin çıkartılmasında büyük zorluklar yaşanmadığını kabul etmek icab edecektir. Matbaanın Üsküdar/Selimiye tarafına taşınması sebebiyle hazırlanan (1803) ve 62 parça halinde tek tek isimlendirilmiş olarak kaydedilmiş olan mevcûdât içinde, hattâ bazı aletlerin ne işe yaradıklarına dâir bunların teknik isimlerinden yola çıkarak yapılan açıklamalar, tanımlama ve isimlendirme zafiyetinin de hesaba katılması gerektiğine işaret eder: "Müceddeten inşâ olunan hurûfâtın âbâ ta'bîr olunur sulu ve cilâlu

239 Sorumu bu doğrultuda yaptığı açıklamayla cevaplandıran değerli meslekdaşım Orlin Sabev'e teşekkür ederim.

çelikleri”, “Müceddeten inşâ olunan hurûfâtın ümmühât ta’bîr olunur nuhâsları”²⁴⁰ gibi açıklamalar bu durumu gözler önüne serer.

Aşağıda sunmakta olduğumuz döküm listeleri [1797 tarihli Râşid Efendi’nin satın aldığı ve Hasköy Mühendishâne Matbaası’na intikal eden Müteferrika bakiyyesi basmahâne takımı,²⁴¹ Matbaanın bu senenin sonlarına doğru Üsküdar’a (Selimiyye) taşınması sebebiyle hazırlanan Mayıs 1803 tarihli döküm²⁴² ve 1824 senesinde İstanbul tarafına (Bayezid) taşınma esnasında zabt edilen mevcûdât²⁴³ olmak üzere] 1797, 1803 ve 1824 tarihlidir. Bu dökümlerde Müteferrika bakiyyesi basmahâne alet ve edevâtı aynen kayıt altına alınmış bulunmaktadır. Dolayısıyla 1747 ve 1777 tarihli her iki İbrahim’in terekelerinde tadat edilmeyen mevcûdâtı bunlardan tesbit ederek ortaya çıkartmak mümkün olmaktadır. Müteferrika matbaasında kitap basımı için dört, harita basımı için iki adet tezgâh bulunduğu dâir verilen muasır bilgiler²⁴⁴ Râşid Efendi’nin elindeki basmahâne takımıyla örtüşmektedir. Bu tezgâhların ilk kullanıldıkları tarihten (1729) yaklaşık yüz sene sonra (1824), Üsküdar Matbaası’nın İstanbul tarafına taşınması sırasında tasfiye edilmeleri ve kullanım dışı bırakılmaları, bunlarla ilgili olarak listelerde verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Böylece 1797 dökümünde, Râşid Efendi’nin elden geçirdikten sonra kullanmaya devam ettiği mevcut Müteferrika bakiyyesi tezgâhların artık miâdını doldurmuş olarak kullanım dışı bırakıldıkları ortaya çıkmaktadır.

Aşağıdaki listelerdeki sıra numaraları: Görüntüsünü sunduğumuz 1797 listesi üzerinde yer alan numaralar (bk. ekler), bu belgedeki alet ve edevâtı belirlemektedir. 1803 ve 1824 tarihli listelerdeki numaralar ise 1797 tarihli listedeki alet ve edevât ile bağlantı kurmak, bunların bu her iki listede mevcut olup olmadığını göstermek ve bunların durumlarını kıyaslamak amacıyla taşır ve bunların bu listelerdeki yerlerine işaret eder.²⁴⁵

240 BOA, CM, nr. 2493, tarih: 11 Muharrem 1218 / 3 Mayıs 1803, bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 121, 466-467.

241 BOA, *Maliyeden Müdevver Defter*, no. 7917, s. 280. Belge görüntüsü için bk. EK.

242 Döküm için bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 122-124; belge görüntüsü, s. 466-468.

243 Döküm için bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s.146-149.

244 Sabev, *Müteferrika*, s. 160.

245 Derkenarında Râşid Efendi’nin önemli açıklamalarının bulunduğu ve görüntüsüne ilk defa bu çalışmada yer verilen 62 parçalık esas kayıt metni için (BOA. *Maliyeden Müdevver Defter* nr. 7917, s. 280) bk. ekler. 1803 listesi içinde yer alan 1797 tarihli 58 parçalık başka bir döküm görüntüsü (BOA. *Cevdet Maliye*, nr. 3425) için bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 465. 1803 ve 1824 listelerine ise burada ayrıca yer verilemeyecektir. Mukayese bâbında bunlar için bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 122-124; 147-149. 1803 listesi görüntüsü için, *aynı eser*, s. 465-468.

1797’de Râşid Efendi’den Mühendishâne Matbaası’nda kullanılmak üzere satın alınan ve Müteferrika 1747 ve Halefi Kadı İbrahim’in 1777 tarihli terekelerinden intikal eden basmahâne takımı dökümü ve bunların 1803 ve 1824 listeleriyle mukayesesi.

Parça nr.	1797 listesindeki Yeri. Alet ve edevâtın isimleri ve listedeki yeri	Adet	1803 Listesindeki Yeri	1824 Listesindeki Yeri
1	Cedîd basma destgâhı, takımlarıyla	2	Mevcut, nr.1. Amel-mande	Mevcut nr. 1. Satılmak üzere kullanım dışı bırakılmıştır.
2	Harita destgâhı, ma’a takım	1	Mevcut, nr. 2. tekerlek ve kapakları (?) tecdîd ile kabil-i isti’mâldir.	Satılmak üzere kullanım dışı bırakılmıştır.
3	Atfık destgâh, ma’a takım	1	Mevcut, nr. 3. Amel-mande	Satılmak üzere kullanım dışı bırakılmıştır.
4	Kâğıd vaz’olunacak çekmeceli destgâh	2	Mevcut, nr.4	Mevcut, nr. 2
5	Demir (teymur) mengeneli hurûf pîş-tahtası	1	Mevcut, nr. 5	Mevcut, nr. 3
6	Tavşankârî çekmeceli ayaklı destgâh	2	Mevcut, nr. 6	Mevcut, nr. 6. Satılmak üzere kullanım dışı bırakılmıştır.
7	Tavşankârî ceviz destgâh	1	Mevcut, nr. 7	Mevcut, nr. 4. Satılmak üzere kullanım dışı bırakılmıştır.
8	Sahâ’if demirleri	15	Mevcut, nr. 8	Mevcut, nr. 5
9	Hurûf sandıkları	16	Mevcut, nr. 9. Köhne ve amel-mande. beş müretteb takımlardır, beher nefere sandık adet 3	Satılmak üzere kullanım dışı bırakılmıştır.
10	Âbâ kavâlib	186	Mevcut, nr. 10. 186+13 adet ziyade =199	Mevcut, nr. 7

11	Ümmühât kavâlib	326	Mevcut, nr. 11. 326+20 ziyade =346	Mevcut, nr. 8
12	Kavâlib hurûflar isâgasıçün piring hurûf forma	2	Mevcut, nr. 2	Mevcut, nr. 9
13	Forma takımı	1	Mevcut, nr. 13	Mevcut, nr. 10
14	Şimşîr mengene-i dest	1	Mevcut, nr. 14	Mevcut, nr. 11
15	İngilterekârî sekiz vidâlı mengene	2	Mevcut, nr. 15	Mevcut, nr. 12
16	Çelik ve kurşun üzerine mahkûk dökülmüş hurûfât	409 vukıyye	Mevcut, nr. 16. Tekrar hurûfât isâğa olunmağla hâlâ destigâhlarda isti'mâl olunan 300 vukıyye hurûfâtan ziyâde dahi tahrîr olunmuştur.	Mevcut değil
17	Hal olunmuş mükerrer kurşun tâpesi	105 vukıyye	Mevcut, nr. 17. An-asıl hurdece nev'inden olmağla kabil-i isti'mâldir değildir.	Mevcut, nr. 13
18	Nuhâs üzerine resimleri mahkûk atîk Cihânnümâ levhaları: kebir 3, sagîr 3, metrûk resimler, adet 35	6+35	Mevcut, nr. 19	Mevcut, nr. 15
19	Nuhâs üzerine resimleri mahkûk müceddeden tab' olunan üç nev' kitapların levhâları.	48	Mevcut, nr. 19. Bunların mesârîfi basılan kitablari mesârîfiyle ma'ân mukaddemce mîrîden verilmiştir.	46 (Goban kitaplarının levhâları)
20	Mürekkeb i'mâliçün kebir seng-i mermer havan, ma'a dest	1	Mevcut, nr. 20. Amel-mande	Mevcut, nr. 14
21	Demir mürekkeb tapesi	3	Mevcut, nr. 20	Mevcut değil
22	Destgâh tokmakları, kebir 3, sagîr 2	5	Mevcut, nr. 21	Mevcut değil
23	Şimşîr muştâ	2	Mevcut, nr. 22 Adet 2	Mevcut, nr. 16

24	Seng-i mermer zer mûhre	1	Mevcut, nr. 23	Satılmak üzere kullanım dışı bırakılmıştır.
25	Kitab islâhıçün demir tokmak	1	Mevcut, nr. 24. Amel-mande	Mevcut değil
26	Kağıt islâhıçün demir ütü	1	Mevcut, nr. 25	Mevcut değil
27	Mürekkeb ma'a kavanoz	2	Mevcut, nr. 27	Mevcut değil
28	Besmele-i şerif ve ser-levhâlar ve sûret-i hatt-ı hümayûn ve suret-i fermân-ı âlî ve ism-i kitâblar ve sâ'ir resimleri mahkûk sagır ü kebîr şimşîr kavâlib	58	Mevcut, nr. 28	Mevcut, nr. 45
29	Atık kebîr destgâh burmaları	3	Mevcut, nr. 29	Satılmak üzere kullanım dışı bırakılmıştır.
30	Sagır müfred resimler	29	Mevcut, nr. 30	Mevcut değil
31	Sagır örs	3	Mevcut, nr. 31	Mevcut, nr. 19
32	Kebîr ege	8	Mevcut, nr. 32	Mevcut, nr. 21
33	Kebir kurşun tapaları, demir 4, iskale 2	6	Mevcut, nr. 33 +2 iskale	Mevcut, nr. 22
34	İngilterekârî sagır ege	6	Mevcut, nr. 34	Mevcut değil
35	İngilterekârî gönye	1	Mevcut, nr. 35	Mevcut, nr. 23
36	Vasat perkâr	1	Mevcut, nr. 36	Mevcut, nr. 24
37	Mengene-i dest	1	Mevcut nr. 37	Mevcut değil
38	Vasat matkab	1	Mevcut, nr. 38	Mevcut, nr. 25
39	Çift	4	Mevcut, nr. 39	Mevcut, nr. 18
40	Mikrâz	3	Mevcut, nr. 40	Mevcut, nr. 26
41	Sagır hadde	1	Mevcut, nr. 41	Mevcut, nr. 27
42	Sagır ve kebîr kızağı ve bizler	15	Mevcut, nr. 42	Mevcut, nr. 49
43	Sagır pirinç gönye	1	Mevcut, nr. 43	Mevcut, nr. 28
44	Terâzu	1	Mevcut, nr. 44	Mevcut, nr. 29
45	Ziyade destgâh âlâtı, atık kundakları ve sâire		Mevcut, nr. 45	Mevcut değil

46	Pirinç mıstara	4	Mevcut, nr. 46	Mevcut, nr. 40
47	Pirinç kavanoş	4	Mevcut, nr. 47	
48	Pirinç mesatir tenekesi	4000	Mevcut, nr. 48	Mevcut, nr. 31
49	Atık kefgîr	1	Mevcut, nr. 49	Mevcut, nr. 34
50	Keser	1	Mevcut, nr. 50	Mevcut, nr. 32
51	Çekiç	1	Mevcut, nr. 51	Mevcut, nr. 33
52	Çatal demir	1	Mevcut, nr. 52	Mevcut nr. 35
53	Sahife için kurşunlar çiftesi	4	Mevcut, nr. 53	Mevcut, nr. 38
54	Ağaç sahife levhaları	30	Mevcut, nr. 54	Mevcut, nr. 39
55	Gönye şimşir ağaç lokmaları	500	Mevcut, nr. 55	Mevcut, nr. 36
56	Müsta'mel destgâh yelpazeleri	2	Mevcut, nr. 56. Amel mande	Mevcut değil
57	Destgâh ve kâğıd için seng-i mermer	9	Mevcut, nr. 57. Dört adeti esnây-ı müsta'maliyye şikest olmuştur.	Mevcut, nr. 41
58	Efrençkârî sâde nuhâs levhaları, kebîr levha 2, vasat levha 10, sagîr levha 11	23	Mevcut, nr. 58. Kebîr levha'nın bir adeti Kebîr Atlas'ın küresi resmi olmuştur. Vasat levhanın dört adetine müsavver küre resmi ve bir adetine Atlas'da bir kal'a resm olup, beşi sâde mevcûtdur. Sagîr levhanın bir adeti resim olunmuştur.	Mevcut, nr. 47
59	Kâğıt basmak için seng-i denk	2	Mevcut, nr. 59	Mevcut, nr. 42
60	Kâğıt islâh için seng-i kebîr	1	Mevcut nr. 60. Ve def'a havan i'mal olunmuştur.	Mevcut, nr. 43
61	Hurûf süpürmek için kanat	1	Mevcut, nr. 61	Mevcut, nr. 44
62	Kâğıt islâh için kebîr ağaç kovata tenekesi	1	Mevcut, nr. 62	Mevcut değil

IV

BELGELER

İBRAHİM MÜTEFERRİKA TEREKESİYLE İLGİLİ
EN ESKİ KAYITLAR - HANIMI HATİCE'NİN KADI
İBRAHİM İLE MAHKEMELİK OLMASI -
KADI İBRAHİM'İN VASIYETİ VE
TEREKESİNİN AYRINTILI DÖKÜMÜ

BELGELER

İBRAHİM MÜTEFERRİKA TEREKESİYLE İLGİLİ EN ESKİ
KAYITLAR – HANIMI HATİCE’NİN KADI İBRAHİM İLE
MAHKEMELİK OLMASI – KADI İBRAHİM’İN VASIYETİ VE
TEREKESİNİN AYRINTILI DÖKÜMÜ

1. Müteferrika Terekesiyle İlgili En Eski Kayıtlar

Bilindiği gibi Müteferrika’nın tereke dökümünü içeren *Kısmet-î Askeriyye Mahkemesi Sicilleri*, defter no. 98’deki ana kayıtlar Orlin Sabev tarafından ortaya çıkartılmış ve neşredilmiştir (Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, İstanbul 2006). Ancak çalışmada, herhalde bu büyük bulgunun helecanyla olsa gerek, bir önceki ve daha sonraki defterlerin taranması -Bibliyografya’da kullanılmış olduklarına işaret etmek üzere no. 50’den 106’ya kadarki numaralara yer verilmiş olmakla beraber (s. 393)- ihmal edilmiştir. Böylece defter nr. 106’da yer alan mütemmim bir kayıt yukarıda zikredildiği üzere Selim Karahasanoğlu tarafından, “Osmanlı Matbaasının başarısını/başarısızlığını yeniden gözden geçirmek ya da İbrahim Müteferrika’nın terekesinin tesbitine katkı”, adı altında yayımlanmıştır (2009). Bizim burada Müteferrika terekesine dâir takdim edeceğimiz *Kısmet-î Askeriyye Sicilleri*, defter no. 97’de yer alan kayıtlar, muhtevası yanında tarih itibariyle de daha eski olmalarından ötürü önemlidir. Sabev dökümü, 1 Nisan 1747 (20 Rebû’l-evvel 1160) tarihini, Karaosmanoğlu kayıtları ise 8 Ağustos 1747 (1 Şaban 1160) tarihini taşır. Kullandığımız 97 nolu defterdeki kayıt ise 22 Mart 1747 (10 Rebû’l-evvel 1160) tarihli dir.

İlk kayıta²⁴⁶ yer alan husûslar kısaca şöyledir: Adresleri zikredilen Müteferrika’nın vârislerden 1/8 hisse ile hanımı Hatice, vâsiliğini üstlendiği 7/8 hisse ile diğer vâris olan küçük yaştaki (sagîre) kızı Ayşe adına vekili Halil Efendi (bin Maksud) vasıtasıyla mahkemeye başvurmakta ve Sultan Selim Câmii yakınındaki ikamet ettikleri evde ve yine aynı câmi ittisâlinde yer alan *Tophâne ta’bir edilen mahalde*²⁴⁷ bu-

246 *Kısmet-i Askeriyye Defterleri*, nr. 97, vr. 73a, tarih. 22 Mart 1747. Belge görüntüsü için bk. Ekler.

247 Burasının civardaki bir semt olduğu varsayılmakla beraber, böyle bir yerin belirlenemekte olduğu da ifade edilmektedir. Sultan Selim e Câmii civarında da böyle bir yer bulunmamaktadır. Fatih Câmii külliyesi in doğu kısmında böyle bir sokak

lunan *kârgir odada*²⁴⁸ yer alan kitapların mevcûdu belirtilmektedir. Mevcûdât içinde ayrıca 234 top kâğıt bulunmaktadır. Zikredilen kitapların bir kısmı ciltsiz, mühresiz, cetvelsiz ve eşkâlsizdir. Şû'urî, Na'imâ, Râşid, Cihânnümâ, Kâtib Çelebi ve Gülşen-i Hulefâ gibi bazılarının 10-15 sayfası noksandır. Bunların tekmiil edilmeden satışa sunulması halinde hasseten küçük yaştaki Ayşe'nin zarara uğraması ihtimal dâhilinde olduğundan, bu hususta mirasçı olarak kendisini zarara sokmayacak şekilde düzenlemeler yapılması talep edilmektedir.²⁴⁹ Zikredilen her iki mahalde bulunmakta olan kitapların dökümü şöyledir.²⁵⁰

Kitap ismi	Adet
Vankulu Lügatı	2
Ferheng-i Şu'urî	409
Nâ'imâ Târîhi	112
Râşid Târîhi	311 ²⁵¹
Cihânnümâ	209
Târîh-i Takvîm-i Kâtib Çelebi	226
Gülşen-i Hulefâ	235
Târîh-i Mısır, Agvâniyye, Yeni Dünya Timûr ve Tuhfetü'l-kibâr	1114
Nizâmiyye, Mîknâtisiyye	240
Gramatika	84
Toplam	2942

var, ancak bunun kastedilen mahal ile ilgisi yoktur. (Sabev, *Müteferrika*, s. 156, 158). İlgili belgede geçen (Kısmet-i Askeriyye Defter no. 97 vr. 73a) Sultan Selim Câmii ittisâlinde yer aldığı beyânından hareketle bunun sözü edilen câmi yanındaki bir taş binâya işaret etmekte olduğu açıktır. Câmilerin kârgir olmalarından hareketle nakit para yanında özellikle yanıcı maddelerin, bizim örneğimizde kitap ve kâğıt toplarının emânet edildikleri âdeta bir nev'î han odaları gibi muhkem bir mekândan söz edildiği anlaşılıyor. Câmilerdeki bu gibi emanet oda ve sandıkları için bk. İsmail Ürünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s. 333-334.

248 *Kısmet-i Askeriyye Defterleri*, no. 98, vr. 40a. Sabev, *Müteferrika*, s. 156.

249 Burada mahkemeden vârislerin, hasseten küçük Ayşe'nin hakkının korunmasıyla ilgili tedbirî bir karar talep edilmekte olmasından ötürü mevcûd ve noksânların sayılarına ayrıntılı olarak yer verilmemektedir. Bu ayrıntı Sabev'deki tereke dökümünde mevcuttur. *Müteferrika*, s. 361.

250 Kaydın benzeri 1 Nisan 1747 tarihli olarak *Kısmet-i Askeriyye Defterleri*, nr. 98, vr. 40a'da yer almaktadır, bk. Sabev, *Müteferrika*, s. 361.

251 Burada doğrudan 311 adet, Sabev'deki tereke dökümünde ise 260 + 46 noksanıyla = 311 adet olduğu belirtilmektedir (bk. *Müteferrika*, s. 361). Ancak toplama işleminin hatalı olduğuna Karahasanoğlu ("Terekeye katkı", s. 321) işaret etmiştir. Doğru toplam 306 olacaktır! Bu durumda satılmamış kitap sayısı da 2981 (Sabev, *Müteferrika*, s. 290) yerine 2976 olacaktır (Karahasanoğlu, aynı yer). Karahasanoğlu'na göre 8 Ağustos 1747 tarihli dökümden hareketle tekmiil nüshalarının da ilâvesiyle bu sayı 3087'yi bulmaktadır. (Aynı makale, s. 322).

Aynı sayfanın sonundaki mâilce diğer bir kayıt ise (defter nr. 97, vr. 73a - 73b) mahkeme tarafından tayin edilen mevlâna Abdülbaki Efendi Abdî Şubaşı Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Kadı İbrahim Efendi'nin hânesine gitmiş ve tanzîm edilen hüccetin nihâyetinde isimleri zikredilen (toplamda 14 kişi!) zevâtın huzûrunda *akd-i şer'-i şerîf* ederek keşf ve tahrirâtta bulunmuştur. Buna göre: Müteferrika'nın dul eşi ve küçük kızı Ayşe'nin hüccet-i şer'iyye ile vasisi olan Hatice, müseccel vekili Halil Efendi vasıtasıyla şunları beyân etmektedir: Kadı İbrahim Efendi'nin Müteferrika'nın sagîre kızı malından olmak üzere 1000 kuruş borcu vardır ve edindiği *hüsn-ı hat Mushaf-ı şerîf* ve *Ali Efendi Fetevası* için de ayrıca 150 kuruş ödemesi icap edecektir. Bunun için öngörülen süre 361 gündür. Bu borç husûsu hâzır bulunan şâhidler huzûrunda İbrahim Efendi'nin iki kardeşi olan Ahmed ve Halil tarafından da teyîd edilmekte ve müştereken kefil oldukları husûsunu beyân etmektedirler. Kadı İbrahim'in terekesinde mevcûd *Ali Efendi Fetevası*'na 2200 akçe/18,3 kuruş fiyat biçilmesinden hareketle bu mushafın 132 kuruş değerinde olduğuna yukarıda işâret etmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla oldukça pahalı ve kıymetli bir nüsha olduğu anlaşılıyor.

2. Hatice ve Kadı İbrahim'in Mahkemeye Düşmeleri

Matbaa tarihinin ilginç gelişmelerinden biri muhakkak ki Müteferrika'nın dul eşi Hatice'nin kendisinin "hasbî nâzır-ı muhtârı"²⁵² olan Kadı İbrahim Efendi'yi -Müteferrika'nın vefâtından sekiz sene sonra- mahkemeye vermesidir (Ekim 1755).²⁵³ Hatice Hanım'ın şikâyet dilekçesinden anlaşıldığı kadarıyla Kadı İbrahim Efendi Müteferrika bakiyyesi basma alet ve edevâtı haksız yere sahiplenmekte ve kullanmaktadır. Hatice Hanım'ın iddiâsına göre bunlar kendisi ve sagire kızı Ayşe'ye ölen kocasından mirâs olarak intikal etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Hatice Hanım, matbaa takımını âdeta zabt ve gasb etmiş olduğunu ileri sürdüğü Kadı İbrahim Efendi'nin, bunları kullanarak -basım hayatına ilk ve son katkısı olacak olan- *Vankulu Lügatı*'nı basmakta olmasına karşı çıkmaktadır. Müteferrika Matbaası'nın ilk eseri olarak beher cildi 500'er adet olmak üzere iki cilt halinde Receb 1141 / Ocak 1729 tarihinde basılan *Vankulu Lügatı*'nın²⁵⁴ ikinci baskısı, cildlerin son sayfalarındaki açık tarihlemelerin de işâret ettiği üzere, Gurre-i Rebîû'l-ahır 1170

252 8 Ağustos 1747 tarihli tereke tekmlindeki ifâde, bk. Karahasanoğlu, "Terekeye Katkı", s. 322.

253 Rumeli Kazaskerliği İstanbul Kadı Sicil Defterleri, nr. 266, vr. 70.

254 Sabev, *Müteferrika*, s. 183.

/ 24 Aralık 1756 (birinci cilt) ve Şaban 1170 / Mayıs 1757 (ikinci cilt) tarihlerinde gerçekleşmiştir.²⁵⁵ Hatice Hanım'ın şikâyeten mahkemeye başvuru tarihi 4 Muharrem 1169 / 10 Ekim 1755, Cuma günüdür. Buradan hareketle Vankulu lügatının basımı için hazırlıklara Ekim 1755'te başlanmış olduğunu istidlâl edebiliriz. Dilekçede açıkça haksız kullanımın hangi basım sebebiyle gündeme geldiği zikredilmemiş olmakla beraber, bunun *Vankulu Lügatı* yüzünden olduğu açıktır. Hatice Hanım'ın başvuru tarihinden (Ekim 1755) ve *Vankulu Lügatı*'nın birinci cildinin itmâmına işâret eden son sahifede yer alan tarihten (Aralık 1756) yola çıkarak, lügatın basımı için harcanan zamanı da (yaklaşık 10 ay) hesaplamak mümkün olmaktadır.

Hatice Hanım'ın dilekçesinde haksız kullanıma söz konusu olan Müteferrika bakiyyesi alet ve edevâtın kısaca döküm ve tâdâtı yapılmaktadır. Bunlar yukarıdaki listelerden de âşina olduğumuz gereçlerdir: “çelikten baba ve bakırdan ana ta'bîr olunur hurûfât” yukarıda yer verdiğimiz listelerde âbâ ve ümmühât olarak geçmektedir, burada bunlar âdetâ Türkçeleştirilmiştir! Kezâ forma denilen hurûfât kalıbı ve sâir zikredilen edevât yanında basma tezgâhları ve yüz kırk vukiyye kurşun ve sâir gerekli aletler ve gereçler Kadı İbrahim tarafından “bî-gayr-ı hakkın fuzûlî vaz'-i yed ve zabt” edilmiş bulunmaktadır!²⁵⁶

Kadı İbrahim Efendi savunmasında bu suçlamaları kabul etmez ve bunları kullanma hakkı olduğunu iddiâ eder ve sözü edilen alet ve edevâtın vaktiyle kendisi tarafından satın alındığına dâir elindeki hücceti takdim eder. Bu Hatice Hanım için gerçekten beklenmedik bir durum olmalı. Zirâ mahkemeye takdim edilen hüccet ile sözü edilen basma alet ve edevâtın Hatice Hanım'ın vekili Halil Efendi (bin Maksud) aracılığıyla kendisine satılmış olduğu ve bunun için Halil Efendi'ye 700 kuruş ödendiği husûsu subût bulur. Sözü edilen malzemeler Kadı İbrahim ile kardeşleri Ahmed ve Halil tarafından satın alınmış olup, bunlar bu üçünün müşterek mülkleri durumundadır. Satış, 23 Rebî'ü'l-evvel 1160 / 4 Nisan 1747 târîhinde gerçekleşmiş ve o tarihte Kassâm-ı Askerî olan müderrisîn-i kirâmdan Karabağır-zâde İsmâ'il Efendi'nin imzâsı ve mührü ile tescîl edilmiştir.

Bu durumda Hatice Hanım herhalde büyük bir şaşkınlık içine düşmüş olmalıdır. Hatice Hanım, Halil Efendi'nin vekâletini kabul,

255 Mehmet Ali Akkaya, *Türk Beşikdevri Basmalarında*, s. 178; son sayfa görüntüleri: s. 288, 290.

256 Rumeli Kazaskerliği İstanbul Kadı Sicil Defterleri, nr. 266, vr. 70.

ancak sözü edilen satışı inkâr etmektedir. Ancak Mahkeme, sunulan hüccet ve isimleri zikredilen şahitlerin ifâdeleri doğrultusunda Kadı İbrahim'i haklı görmüş ve basım alet ve edevâtının üç kardeşin müşterek malı olduğuna hükmetmiş, Hatice Hanım'ı da her türlü müdâhale ve itirâzdan men etmiştir.²⁵⁷

Kadı Sicil defterindeki basma alet ve edevâtının 700 kuruş mukabilinde satın alınmasına dâir sözü edilen hüccetin bulunması için geriye dönüşlü, ancak bu sefer Kadı Sicil defterlerinde değil de -işaret edildiği üzere- Kısmet-i Askeriyye Sicil defterlerinde yaptığımız araştırma beklenen sonucu vermiş ve Kadı İbrahim'in mahkemeye takdim ettiği 23 Rebîü'l-evvel 1160 / 4 Nisan 1747 tarihli hüccet ortaya çıkartılmıştır.²⁵⁸

Hüccette, malûm adresleri zikredilen hânede ikamet etmekte olan Müteferrika'nın dul eşi ve küçük kızı adına vekâlet sahibi olarak işleri tedvîn etmekle yükümlü Halil Efendi'nin aracılığıyla kaba dökümü yapılan basma alât ve edevâtının matbaa işletmesine mütedâir berâta müştereken sâhip olan İbrahim, Ahmed ve Halil kardeşlerin,²⁵⁹ bunları 700 kuruş karşılığında müzâyede ile satın aldıkları ve bu gereçlerin adı anılan üç kardeşin ortak malı haline geldiği ifâdesini bulmakta, Hatice Hanım da bu satışa onay verdiğini ve paranın son kuruşuna kadar eline geçtiğini ikrâr ve beyân etmektedir.²⁶⁰

Sözü edilen basma alât ve edevâtının kaba dökümü

Çelikten baba ta'bir olunan mıkdârı mıkdârı belli hurûfât
Bakırdan ana ta'bir olunan mıkdârı mıkdârı belli hurûfât
Forma ta'bir olunan hurûfât kalıbı
on dört beyaz meşîn ve otuz urgan
bir sünger ve bir tu[n]ç mücellid tokmağı
yüz kırk vukıyye kurşun ve

257 Kısmet-i Askeriyye Defterleri, nr. 97, vr. 73b -74 a. Tarihi: 23 Rebîü'l-evvel sene 1160 [4 Nisan 1747].

258 Rumeli Kazaskerliği İstanbul Kadı Sicil Defteri, nr. 266, vr. 70.

259 Aşağıda tekrar ele alacağımız bu önemli ifâde aynen şöyledir: "bâ-fermân-ı âlî ale'l-iş-tirâk basmacı ta'yîn olunan ashâbu'l-kitâb mezbûr İbrahim Efendi ve li-eb karındâşı Ahmed Efendi ile aher li-ebeveyn karındâşı Halil Efendi enbâ-i el-hâcc Ali"

260 "Semen olan meblağ-ı mezbûr yedi yüz kuruş mezbûrün İbrahim Efendi ve Ahmed Efendi ve Halil Efendi yedlerinden vekâletim hasebiyle tamamen ahz u kabz eyledim, meblağ-ı mezbûr yedi yüz kuruşdan mezbûrün yedlerinde ve zimmetlerinde bir akçe ve bir hâbbe bâkî kalmayub..." Bk. Kısmet-i Askeriyye Defterleri, nr. 97, vr. 73b -74 a. Tarihi: 23 Rebîü'l-evvel sene 1160 [4 Nisan 1747].

iki denk taşı
ve on üç vukiyye dūde ²⁶¹ ve on vukiyye mürekkeb
beş masdâr ve bir mürekkeb dibegî
bir destgâh, burmalarıya birlikte
on sahife teymûr
âlât-ı lâzimesiyle beş hurûfât sandıkları
âlât-ı lâzimesiyle bir mücellid mengenesi
iki ağaç coğrafiyye destgâhları
iki mermer tokmak
sekiz küfe kurşun hurûfât
otuz yedi bakır Cihânnümâ eşkâlleri
dört parça deniz haritası
dört sâde kazılmamış bakır tahta

Satışla ilgili olarak vekili müsecceli Halil Efendi'nin vekâletini kabul eden Hatice Hanım'ın bu itirâzının sebebi olarak tek bir açıklama kalmaktadır ki o da verilen vekâletin kötüye kullandığı, Halil Efendi'nin izinsiz satış yaptığı ve parayı da -tabir câizse- cebine indirdiğidir! Bu tarihten hareketle müteakip aylar için Kadı Sicil Defterleri'nde yaptığımız araştırmada Hatice Hanım'ın Halil Efendi aleyhine herhangi bir şikâyetle bulunmadığı görülmüştür. Bu durumda meselenin kendi aralarında halledilmiş olduğunu varsayabiliriz.

Bu nâ-hoş hikâyeden hareketle hiç olmazsa tereke dökümünde görülen ve basma aletlerinin 84000 akçe / 700 kuruşa satılmış olduğuna dâir kayıttaki²⁶² şimdiye kadar meçhûl kalan alıcının kimliği husûsuna bir açıklık getirilmiş olmaktadır. Bunların Kadı İbrahim ve iki kardeşi tarafından müştereken iştirâ edildiği ortaya çıkmıştır. I. Mahmud (1747) ve III. Osman tarafından yenilenen (1755)²⁶³ imtiyâz berâtı Kadı İbrahim ve diğer Kadı Ahmed Efendi adına tanzim edilmiştir. Müteferrika basma takımları ise Kadı İbrahim ve isimleri verilen iki kardeşi tarafından satın alınmıştır. Kadı Ahmed bu safhada da ortalıkta görünmemekte, tanzim edilen berâtlar vesilesiyle sadece ismi geçmekte ve muamması devam etmektedir. Müteferrika'nın vefâtından (1747) *Vankulu Lügatı*'nın ikinci tab'ına (1757) kadar matbaacılık ile uğraşmayan ve bunun dışında

261 Mürekkep yapılan çıra ismi.

262 Sabev, *Müteferrika*, s. 299.

263 M. A. Akkaya'da (*Türk Beşikdevri*, s. 105'de) bunun 1757 olarak gösterilmesi yanlıştır. Vankulu zaten 1756/57'da basılır.

kadılık²⁶⁴ ve de daha ziyâde Divân Tercümânı Kâtipliği yapmakta olan İbrahim'in iki kardeşinin de basım sahnesindeki zuhûru ilginç olmalıdır, ancak bu pek çok yeni soruları beraberinde getirir. Kadı İbrahim'in hiç olmazsa başlangıçta basım işlerine samimi olarak sıcak baktığını var sayabiliriz, aksi halde kardeşleriyle birlikte dahi olsa -diğer 1000+150 kuruşluk borçlanma dışında- basma alet ve edevâtını satın almak için 700 kuruşluk bir harcamayı göze almaması icap ederdi. Basım işlerini yeterince getirisi olan bir iş olarak görmediğine dâir yukarıda dile getirdiğimiz kayıtların geçerliliği, *Vankulu*'nun bu ikinci baskısından sonra bu işlerden tamamen uzaklaşmış olmasıyla da sâbittir. Bu durumda geriye özellikle sözü edilen iki kardeşinin gerçek işlerinin ne olduğu sorusuna cevap aramak ve Matbaa işletmesi işine Pâdişâh berâtlarında "müştereken" imtiyâzlandırıldığına ısrarla işâret edilen ortağı Anadolu Kadılarından Ahmed Efendi'nin gizemini çözmek kalmaktadır. Takdim etmekte olduğumuz belgeler bunun çözümüne işâret etmektedir. Ana-baba aynı ikinci kardeşi Halil'in ne işle iştigal ettiğine dâir elimizde henüz bir bilgi yoktur. Bilindiği kadarıyla kızı Fatma Temmuz 1777'de ölen öz amcası İbrahim'in mirâsına, bunun dul karısı Esmâ ile birlikte ortaktır. Halil'den merhûm olarak bahsedilmekte olması, onun artık bu tarihte hayatta olmadığına işâret eder. Matbaa alet ve edevâtını müştereken satın alanlardan baba bir anne ayrı diğer kardeşi Ahmed ise satın aldıkları alet ve edevât ve ortaklaşa girdikleri borç yükünün de işâret ettiği üzere matbaa işletmesine diğer kardeşleri gibi ortaktır. Başka bir deyişle Müteferrika matbaası artık bir aile işletmesidir. Buna "*Kadı İbrahim ve Birâderleri Matbaası*" demek yanlış olmayacaktır! Biz bu Ahmed'in *Kadı Ahmed* olarak bilinen şahıstan başkası olmadığı kanaatindeyiz. Kullandığımız belgelerde verilen tarif ve tanımlamalar da (*bâ-fermân-ı âlî ale'l-iştirâk basmacı ta'yîn olunan İbrahim Efendi ve li-eb karındâşı Ahmed Efendi ile aher li-ebeveyn karındâşı Halil Efendi enbâ-i el-hâcc Ali*),²⁶⁵ zaten bu husûsa yeterince işâret eder mahiyettedir.

264 1777 Ocak ayında İstanbul'a gelen Björnsthål'in, aynı senenin Temmuz ayı nihayetlerinde vefat edecek olan Kadı İbrahim hakkında, "İbrahim'in [Müteferrika] oğlu matbaayı tevârüs etti, ama buralarda değil, herhangi bir yerde kadı", beyânında bulunması, yerleşmiş olan bilginin tekrarından başka bir şey değildir. *Jacob Jonas Björnsthåls Briefe auf einen ausländischen Reisen an den königlichen Bibliothekar C. C. Björnell in Stockholm*. Leipzig – Rostock 1783, VI/1, s. 68. Burada muhtemelen 1768'den sonraki gelişmeler sebebiyle Divân tercümanlığı kâtipliğinden atılan ve tekrar kadılığa dönen ve en son bulunduğu Zihne Kadılığı vazifesinden Eylül 1775'de ayrılan İbrahim'in bu ikinci safha kadılık eyyâmına atıfta bulunmaktadır.

265 Rumeli Kazaskerliği İstanbul Kadı Sicil Defteri, nr. 266, vr. 70.

3. Kadı İbrahim Efendi'nin Vasiyeti ve Mirasının Paylaşımı: Tenfiz-i Vasiyet Talebi

Basmacı Kadı İbrahim'in iki mirasçısı vardır, bunlar karısı Esmâ ve evlat edindiği artık hayatta olmayan öz kardeşi Halil'in kızı Fatma. Esmâ vekil olarak Aşçıbaşı-zâde Mehmed Emin Efendi'yi, Fatma ise kocası Selim bin Abdullah'ı müseccel vekilleri olarak tayin etmişlerdir.

İbrahim Efendi, 15 Şevval 1188/19 Aralık 1774 tarihli olarak tanzim ettiği vasiyetnâmesinde, öldüğünde yerine getirilmesini istediği hususları sıralamış ve mal varlığının bölüşümünü şöyle öngörmüştü: Öncelikle tüm tereke mevcûdu ve alacaklarının toplanmasından oluşacak meblağdan, 100 kuruş hanımı Esmâ'nın mihr-i mü'eccel tutarı olarak, 100 kuruş teşhiz ve tekvin levâzımâtı, 500 kuruş Hüseyin Efendi'nin alacağı olan borcun tutarı, 20 kuruş Çukadâr Mehmed'e "eşya semeninden" olmak üzere toplam 620 (dolayısıyla mihr ile birlikte 720) kuruş ödenecektir. Bâki kalan mevcûdât üç kısma bölünecek, bunun üçte biri sâir muhtemel ödemelerle birlikte öngörmekte olduğu şu harcamalara tahsis edilecek, geri kalan üçte ikisi ise karısı ve evlatlığı/yeğeni arasında paylaşılacaktır. Tereke toplam altı sehmden üçe taksim edilmekte olup, iki sehmlik sülûsu İbrahim'in ön gördüğü harcamalara tahsis edilmekte, bir sehmi karısı Esmâ'ya ve 3 sehmi yeğeni Fatma'ya ayrılmaktadır. Vasiyetin tenfizi kayıtlarında ifâdesini bulacağı üzere²⁶⁶ ayrıntılı olarak tarif edilmekte olan evin yedi hissesi Esmâ'ya ait olup, 1250 kuruş değerindeki üç hisselik kısmı Fatma tarafından Esmâ'ya satılmıştır, böylece evin tamamı Esmâ Hanım'ın mülkü olmaktadır.

Toplam harcamalar	Kuruş
Techiz ve tekfin masrafı olarak	100
Mezar taşı	50
Karısı Esmâ'ya mihr-i mü'eccel bedeli	100
Hüseyin Efendi'ye alacağı karşılığı olarak	500
Çukadâr Mehmed'e eşya semeni olarak	20
İşkât-i salât ve kefâret-i savm için	80
Müstahakkına dağıtılmak üzere yirmişer kuruştan beş adet Mushaf-şerîf bedeli olmak üzere	100
Hâc masrafı olarak Hüseyin Efendi'ye	1000
Hüseyin Efendi'ye ayrıca ödenen	300
Çukadâr Ahmed'e	50
Hizmetkâr Halil'e	100
Zenciye iki cariyeye yüz ellilerden	300
Toplam	2700

266 Kismet-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, v. 42a-42b.

Kadı İbrahim Efendi Selh-i Cümâde'l-âhire 1191 / 7 Temmuz 1777 tarihinde Hüseyin Efendi'ye olan 500 kuruş borcunu ödemiştir. Variseleri olan Esmâ ve Fatma'nın vekilleri aracılığıyla vasiyetin yerine getirilmesi (*tenfiz-i vesâyâ*) talebinde bulunmaları tarihi 14 Receb 1191 / 18 Ağustos 1777 olmasından hareketle²⁶⁷ İbrahim Efendi'nin bu iki tarih arasındaki bir günde muhtemelen Temmuz'un sonunda vefat ettiğini istidlâl etmek mümkündür.

Hüseyin Efendi, 500 kuruş borcun edâ edildiğini ve 1000 kuruş karşılığında bu sene İbrahim Efendi adına hâc farızasını yerine getireceğini ayrıca tahahhüd etmiştir.²⁶⁸ İbrahim Efendi'nin ayrıca "*iskât-ı salât ve kefâret-i savm ü yemînim için ba'de'd-devr fukâraya tasadduk*" olunmak üzere 80 kuruş ayırması ve "*her biri yirmişer kuruşdan yüz kuruşa beş kıt'a Mushaf-ı şerîf iştirâ olunup müstahakkın birer kimesneye verilmesini*" vasiyet etmesi, -dönemin kayıtlarında oldukça yaygınlık arz eden- insanların son seyahat arafesindeki genel telâşesini aksettirir. Kendi adına başkasını hacca yollamak yanında *Mushaf* satın alarak müstahak olanlara hediye edilmesi âdetinin de yaygın olduğunu sâir vasiyetnamelerde yer alan örneklerden hareketle söylemek mümkündür.

Vasiyetin tatbiki (*tenfiz-i vesâyâ*) talebiyle yapılan tesbit sayesinde Kadı İbrâhim'in ikamet ettiği evini etrafı bir şekilde tanıma imkânı bulmaktayız. Bu konuda verilen bilgilere göre bahçe içinde üç katlı ve müştemilâtlı bir büyük evle karşı karşıyayız. Binanın bir tarafı Kehâl-başı Süleymân Efendi'nin yangın arsası diğer tarafı ise Esmâ Hanım'ın mülkü olarak Avnî Efendi vakfından edinmiş olduğu yine başka bir yangın arsası ile çevrilidir. Evin ön tarafı ana yola (*tarîk-i âmm*), arka tarafı ise başka bir yola (*tarîk-i hâss*) bakmaktadır. En üst katta biri küçük üç oda ve setli bir sofa ile bir koridor (*dehlîz*), helâ ve abdesihâne, yıkanma (hamam) yeri ve balkon (*tahta-pûş*) ve biraz boş mahal yer almaktadır. Orta katta iki oda, yine bir setli sofa ve koridor, kezâ helâ ve abdesihâne bulunmakta olup, burada ayrıca akarsu tertibatı mevcuttur. Birinci katta mutfak, helâ, küçükçe bir avlu yine akarsu ve bir su deposu ile evi dışındaki müştemilâtı ayıran bir orta kapu bulunmaktadır. Dışardaki mütemmim ek binanın üst katında bir oda ile küçük bir kahve odası, setli bir sofa ve kolidor, helâ ve abdesihâne, orta katta yine bir oda ayrıca küçük bir kahve odası daha ve akarsu tertibi, alt katta ise küçük bir avlu, helâ ve akarsu tertibatı, ayrıca bir ahır ve sokak kapısı ile sâir müştemilât yer almaktadır.

267 Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, v. 42a - 42b.

268 Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, v. 42a - 42b.

4. Kısmet-i Askeriyye, Defter nr. 97, vr. 73a'da Yer Alan 22 Mart 1747 Tarihiyle Müteferrika'nın En Eski Tereke Kaydı

- 1) Mahmiyye-i İstanbul'da Sultan Mehmed ve Selim Hân aliyye'r-râhmen ve'l gufrân câmi'-i şerîfi kurbûnda Mismârî Şücâ Mahalle-si'nde sâkin iken bundan akdem vefât eden merhûm Basmacı İbrahim Efendi
- 2) ibn Abdurrahman'ın verâseti zevce-i menkûha-ı metrûkası Hatice Hatûn ibnet-i Abdullah ile sulbiye-i sagîre kızı Ayşe'ye munhasıra ve tashîh-i müsellesi sekiz sehmden olmağla sihâm-ı
- 3) mezbûrenin bir sehmi zevce-i mezbûre Hatice Hatûna ve yedi sehmi karzen ve reddin kızı mezbûre sagîre Ayşe'ye isâbeti tahkîkinden sonra sagîre-i mezbûre Ayşe'nin vâlidesi tesviyye-i
- 4) umûruna bâ-hüccet-i şer'iyye vekil-i muhtâresi işbu bâhise-ti'l-kitâb mezbûre Hatice Hatûn ibnet-i Abdullah tarafından vekîl-i müsecceli Halil Efendi ibn Maksûd meclis-i şer'-i
- 5) hatîr-i lâzımü't-tevkîrde bi'l-vekâle takrîr-i kelâm edüp müteveffa-yı mezbûr Basmacı İbrahim Efendi ibn Abdurrahman'ın terekesinden olup zikrolunan merhûm Sultan Selim Hân
- 6) Câmi'-i şerîf ittisâlinde Tophâne nâm mahalde vâkı' kârgîr odada ve sâkin olduğu menzîlinde mahfûz ve mevcûd olup zevcesi mezbûre Hatice Hatûn
- 7) ile kızı sagîre-i mezbûre Ayşe'ye mevrûs olan iki cild basma lûgat-ı Vankulu ve dört yüz dokuz cild lûgat-ı Ferheng-i Şu'ûrî ve yüz on iki cild
- 8) Târîh-i Na'imâ Efendi ve üç yüz on bir cild Târîh-i Râşid Efendi ve iki yüz dokuz cild Cihânnümâ ve iki yüz yirmi altı cild Târîh-i Takvîm-i Kâtib Çelebi ve iki yüz otuz
- 9) beş cild Gülşen-i Hülefâ ve bin yüz on dört cild Târîh-i Mısır ve Agvâniyye ve Yeni Dünyâ ve Timûr ve Tuhfetü'l-kibâr ve iki yüz kırk cild Nizâmiyye ve Mıknâtisiyye
- 10) ve Bosna ve seksen dört cild basma Gramatika ve her bir topu yirmişer deste olmak üzere iki yüz otuz dört top sâde kâğıdı
- 11) tahrîr olunup lâkin zikr olunan kütüb eczâ olmağla cildsiz mühresiz ve cedvelsiz ve eşkâlsiz olup ve zikr olunan Lûgat-ı Ferheng
- 12) Şu'ûrî ve Târîh-i Na'imâ ve Târîh-i Râşid Efendi ve Cihânnümâ ve Takvîm-i Târîh-i Kâtib Çelebi ve Gülşen-i Hülefâ'dan onar ve on beş kâğıdı noksan olmağla

- 13) tek mîl olunmadan bey' olundukda kıymetlerine noksân terettüb ve sene-i te'cîl ile bey' olundukda semenlerin tahsîlinde usret olunduğundan gayrı
- 14) müddet-i te'cîli zemân-ı kesîr olmak sebebiyle bi'l-küllîye sağ ihtimâli dahi olmağın zikrolunan kütübün mahfûz olduğu mahal emânet olmağla vakte ta'addi
- 15) idhâl olunub cildleri ve cetvelleri ve mühreleri ve eşkâlleri ve noksanları tek mîl olunduktan sonra indü'l-rağbetü'n-nâs semen-i misilleriyle ber-vech-i peşîn
- 16) nakden bey' olundukca bey' olunan kütübün harç ve mesârîfi hesâbı sene tamamında ma'rifet-i şer'le ve nâzırı ma'rifetiyle görölüp ba'de'l-ihrâcî'l-mesârif
- 17) hâsıl olan meblağdan zevcesi müvekkilem mezbûre hissesini ba'de'l-kabz sagîre-i mezbûrenin [hakkında her vechle enfâ ve evlâ ve tek mîl olunmadan nesne]²⁶⁹
- 18) vaz' olunmak indü'n-nâs makbûlü'l-enâm olan re'y-i sevâb olduğu ecîlden sagîre-i mezbûre hakkında her vechle enfâ ve evlâ ve tek mîl olunmadan nesne bey' olunması
- 19) sagîre-i mezbûreye vucûhla muzırr olmağla zikr olunan kütüb bâlâda tafsîl ü beyân olunduğu vech üzere ba'de't-tekmîl vasî-yi müvekkilem mezbûre Hatice Hatuna izn
- 20) [izn]²⁷⁰ verilmek bi'l-vekâle matlûbumdur dedikde vekîl-i mezbûr Halil Efendi'nin kelimât-ı meşrûhası vakı'a mutabık idüğü husûs-ı mezkûra vukûf-ı tammı olup
- 21) zeyl-i kütübdâ muharrerü'l-esâmi müslimînin haberleriyle lede's-şer'i's-şerîf nümâyân olunmağın, hâkim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb bi-tevkîbihi'r- refî'i'l-müstetâb
- 22) tûbâ lehû ve hüsnü me'âb efendi hazretlerine terk olunan kütübün ber-vech-i mübeyyin noksânları tek mîl edilüp semen-i misilleri ber-vech-i peşîn nakden bey' olundukça
- 23) semenlerinden harc ve mesârif-i harcı görölüp ba'de'l-harc ve'l-mesârif hâsıl olan meblağdan zevcesi mezbûre hissesi ba'de'l-kabz sagîre-i mezbûre
- 24) Ayşe'nin hissesi yed-i istimâna vaz' olunmak üzere vasi-i müvekkile mezbûre Hatice Hatûn izn vermeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî'l-yevmi'l-
- 25) âşîr min şehr-i Rebû'l-evvel sene 1160 [22 Mart 1747].

269 Köşeli parantez içindeki kayıt üstü çizilerek iptal edilmiştir.

270 İki defa yazılmış.

Fahrü'l-kuzzât Mustafa Efendi bin Mehmed - Kuzzât-i Mısıryeden Mustafa Efendi bin Hüseyin - Ali Efendi bin İsmail - Mehmed Efendi bin Mustafa, ser-mü'ezzin - Elhâc Ali Efendi bin elhâc Mustafa - İsmail Efendi bin Mehmed - Abdurrahman Efendi bin İbrahim - Hâfız es-seyyîd Abdülkerim Efendi bin es-seyyîd Mustafa - Es-seyyîd Ali bin Ahmed - Ahmed Efendi bin Mustafa -Elhâc Hüseyin bin Receb.

5. Hatice Hanım'ın Başvurusunun Mahkemece Tahkiki

Kısmet-i Askeriyye, Defter nr. 97, vr. 73a - 73b

Tarihi: 23 Rebîû'l-evvel Sene 1160 [4 Nisan 1747]

(73 a) Husûs-ı âtîû'z-zikrin mahallinde keşf ü tahrîri için bi'l-iltimâs sâvb-ı şer'-i enverden me'zûnen Mevlânâ Abdülbâkî Efendi ibn Ahmed Efendi irsâl olunup, ol dahi mahmiyye-i İstanbul'da Abdî Subaşı mahallesinde sâkin fahrü'l-kuzât Basmacı İbrahim Efendi ibn el-hâcc Ali'nin menzîline varup zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmi müslîmîn huzûrlarında akd-i şer'-i şerîf ettikde, mezbûr Basmacı İbrahim Efendi meclis-i mün'akid-i mezkûrda mahmiyye-i mezbûrda Sultan Selim Hân aleyhü'r-rahmet ve'l-gufrân câmi'-i şerîf kurbûnda Mismârî Şücâ' mahallesinde sâkin iken bundan akdem vefât eden merhûm Basmacı İbrahim Efendi ibn Abdurrahman'ın sulbiye-i sagîre kızı (vr. 73 b) Ayşe'nin vâlidesi ve tesviyye-i umûruna bâ-hüccet-i şer'iyye vâsi-i muhtârî bâ'îsetü'l-kitâb Hatice Hatûn ibnet-i Abdullah tarafından husûs-ı atîyü'l-beyânda vekîl-i müsecceli Halil Efendi ibn Maksûd mazharında ikrâr ve takrîr-i kelâm edüp, muvekkilem mezbûre Hatice Hatun'un vâsi olduğu kızı sagîre-i mezbûre Ayşe'nin malından olmak üzere vekîl-i mezbûr Halil Efendi bana bin kuruş edâ ve teslîm ben dahi yedimden istidâne ve kabz eyledim ve semeni târîh-i kitâbdan üç yüz atmış bir gün tamamına dek mü'eccel-i mev'ûd vekîl-i mezbûr Halil Efendi yedinden iştirâ ve kabz eylediğim bir hüsn-i hat Mushaf-ı şerîf ve bir Ali Efendi Fetevâsı semenlerinden dahi yüz elli kuruş ki bin [yüz] elli kuruşa sagîre-i mezbûre Ayşe zimmetinde vâcibü'l-edâ ve lâzîmü'l-kazâ deynimdir dedikde gibbe't-tasdîki's-şer' mezbûr İbrahim Efendi'nin karındaşları Ahmed Efendi ve Halil Efendi meclis-i mün'akid-i mezkûrda mezbûr Halil Efendi mahzarında her biri ikrâr ve takrîr-i kelâm edüb karındaşımız mezbûr Basmacı İbrahim Efendi'nin sagîre-i mezbûre Ayşe zimmetinde vâcibü'l-edâ deyni olan asıl mal-ı mezbûr bin kuruş iken bir hüsn-ı hat Mushaf ve bir Ali Efendi Fetevâsı semenlerinden dahi yüz elli kuruş ki cem'ân bin yüz elli kuru-

şun edâsına ve her birimiz aharın zimmetine lâzım gelen meblağa hâvî kefâlet-i şer'îyye ile kefil bi'l-mâl ve zımân olduk dedikde gıbbe't-tas-dîki'-ş-şer' mevlânâ-yı mezbûr mahallinde mürsel el-hâc Hüseyin bin Receb ve Mollâ Mehmed bin Musa ile ilh...

Fi' el-yevm 23 Rebîü'l-evvel sene 1160 [4 Nisan 1747].

Ali Efendi bin İsmâ'il - Elhâc İbrâhim Ağa ibn elhâc Nureddin - Elhâc Halil bin Hasan - Es-seyyîd Mollâ Nu'mân bin es-seyyid Mustafa - Hâfız Kerîm Efendi ibn Es-seyyîd Mustafa - Abdullah Efendi ibn Mustafa - Mehmed ibn Halil ibn Hüseyin - Mustafa Beşe ibn Mehmed - Mustafa Halil ibn elhâc Halil - Mollâ Azîz bin Abdurrahman - Hüseyin Ağa ibn Mehmed.

6. Kadı İbrahim'in Basma Alet ve Edevâtını Müteferrika'nın Hanımı Hatice'den Satın Almış Olduğuna Dâir Hüccet Sûreti Kısım-i Askeriyye, Defter nr. 97, vr. 73b -74 a.
Tarihi: 23 Rebîü'l-evvel sene 1160 [4 Nisan 1747]

Kezâlik akd-i meclis-i şer'-i şerîf ettikde mahmiyye-i mezbûrda merhûm Sultan Selim Hân aleyhü'r-rahmet ve'l-gufrân câmi'-i şerîf kurbûnda Mismârî Şücâ' mahallesinde sâkin iken bundan akdem vefât eden merhûm Basmacı İbrahim Efendi ibn Abdurrahman'ın verâsesi zevce-i menkûha-i metrûkesi Hadice Hatûn ibnet-i Abdullah ile sulbiye-i sagîre kızı Ayşe'ye tahsîs ve tashîh-i mes'elesi sekiz sehmden olmağla sihâm-ı mezbûrenin bir sehmi zevcesi mezbûre Hatice Hatun'a ve yedi sehmi karzen ve reddeden kızı sagîre-i mezbûre Ayşe'ye isâbeti tahakkukundan sonra sagîre-i mezbûre Ayşe'nin vâlidesi ve tesviye-i umûruna bâ-hüccet-i şer'îyye vâsi-i muhtâresi mezbûre Hatice Hatûn ibnet-i Abdullah tarafından husûs-ı âtiü'l-beyân vekîl-i müsecceli Halil Efendi bin Maksûd meclis-i mün'akid-i mezkûrde merhûm-ı mezbûr İbrahim Efendi'nin yerine bâ-fermân-ı âlî ale'l-iştirâk basmacı ta'yîn olunan ashâbü'l-kitâb mezbûr İbrahim Efendi ve li-eb karındâşı Ahmed Efendi ile aher li-ebeveyn karındâşı Halil Efendi enbâ-i el-hâcc Ali mazharlarında bi'l-vekâle ikrâr ve takrîr-i kelâm edüp merhûm-ı mezbûr Basmacı İbrahim Efendi'nin terekesinden olub (...silik) müvekkilem mezbûre Hatice Hatûn ile kızı mezbûre-i sagîre Ayşe'ye mevrûs olan basmacı âlâtından çelikden baba ta'bîr olunan ma'lûmü'l-mikdâr hurûfât ve bakırdan ana ta'bîr olunan ma'lûmü'l-mikdâr hurûfât ve forma ta'bîr olunur hurûfât kalıbı ve on dört beyaz meşîn ve otuz urgan ve bir sünger ve bir tu[n]

ç mücellid tokmağı ve bir oku ve yüz kırk vukiyye kurşun ve iki denk taşı ve on üç vukiyye dûde ve on vukiyye mürekkeb ve beş masdâr ve bir mürekkeb dibegi ve bir destgâh ma' burmaları ve on sahife teymûr ve aleti mermer ve âlât-ı lâzimesiyle beş hurûfât sandıkları ve âlât-ı lâzimesiyle bir mücellid mengenesi ve iki ağaç coğrafiyye destgâhları ve iki mermer tokmak ve sekiz küfe kurşun hurûfât ve otuz yedi bakır Cihânnümâ eşkâlleri ve dört parça deniz haritası ve dört sâde kazılmamış bakır tahta ve sâ'ir âlât-ı lâzime-i ma'lûmesini ma'rifet-i şer'le ba'de'l-müzâyede ve inkitâ'ü'r-ragibe tarafeynden icâb ü kabûlü hâvî şurût-ı mefsededen ârî bey'-i yât sahîh-i şer' ile ve safka-ı vâhîde ile mezbûrun Ahmed Efendi ve İbrahim Efendi ve Halil Efendi'ye ale'l-iş-tirâki's-sevî semen-i misli olan yedi yüz kuruşa bi'l-vekâle bey' ü temlîk ve teslîm-i (74 a) mezbûrûn dahi ber-vech-i muharrer iştirâ ve temellük ve tesellüm ve kabz ve kabûl eylediklerinden sonra semen olan meblağ-ı mezbûr yedi yüz kuruş mezbûrûn İbrahim Efendi ve Ahmed Efendi ve Halil Efendi yedlerinden vekâletim hasebiyle tamamen ahz ü kabz eyledim, meblağ-ı mezbûr yedi yüz kuruşdan mezbûrûn yedlerinde ve zimmetlerinde bir akçe ve bir hâbbe bâkî kalmayub ba'de'l-yevm zikr olunan âlât-ı lâzîmede zevce-i mü'vekkile-i mezbûre Hatice Hatun kızı sagîre-i mezbûre Ayşe'nın kat'an alâka ve medhâli kalmamıştır, mezbûrûn İbrahim Efendi ve Ahmed Efendi ve Halil Efendi'nin mülk-i müşterâları olmuştur, keyfe mâ-yeşâ ve yahtâr mutasarrıf olsunlar dediklerinde gibbe't-tasdikî's-şer' vâkî hâli Mevlânâ-yı mezbûr Mürsel El-hâc Hasan bin Receb ve Mollâ Mehmed bin Musa ile ilh...

Fî el-yevm 23 Rebîü'l-evvel sene 1160 [4 Nisan 1747].

Ali Efendi bin İsmail - El-hâc İbrahim Ağa ibn El-hâc Nureddin - El-hâc Halil bin Hasan - Es-seyyid Mollâ Nu'mân bin Es-seyyid Mustafa - Mehmed ibn Halil ibn Hüseyin - Mustafa Beşe ibn Mehmed - Mustafa Çelebi ibn el-hâc Halil - Mehmed Molla ibn el-hâc Ahmed.

7. Müteferrika'nın Hanımı Hatice'nin Kadı İbrahim ile Mahkemelik Olması.

Rumeli Kazaskerliği İstanbul Kadı Sicil Deft. Nr. 266, vr. 70.

Tarihi: 4 Muharrem 1169 / 10 Ekim 1755, Cuma

- 1) Ba-mühr-i hazret-i Efendi
- 2) Ma'rûz
- 3) Bundan esbâk fevt olan Basmacı İbrahim Efendi bin Abdurrahman'ın zevce-i metrûkesi

- 4) ve sulbiye-i sagîre kızı Ayşe'nin dahi vasi-yi muhtariyesi sâhibe-i arzuhâl Hatice Hatun ibnetü Abdullah
- 5) zâtî ba'de't-târîfû's-şer'î Cuma günü Divân-ı âlîlerinde ma'kûd meclis-i şer'de arz-ı halde mezkûrû'l-
- 6) l'ism el'ân Basmacı olan İbrahim Efendi'yle terâfûlarında, zevcim müteveffa-yı mezbûrun basmacı âlâtlarından
- 7) çelikden baba ta'bîr olunur ma'lûmü'l-mikdâr hurûfât ve bakır-dan ana ta'bîr olunur ma'lûmü'l-
- 8) l-mikdâr hurûfât ve forma ta'bîr olunur hurûfât kalıbı ve on dört beyaz meşîn
- 9) ve otuz urgan ve bir tu[n]ç mücellid tokmağı ve yüz kırk vukıyye kurşun ve iki denk
- 10) taşı ve mürekkeb ve destgâh ve teymûr sahifeleri ve sâ'ir alât-ı lâzime-i ma'lûmesini
- 11) mevrûs olmuşiken, mezbûr bî-gayr-ı hakkın fuzûlî vaz'-i yed ve zabt etmeğle bi'l-verâse ve bi'l-vesâya
- 12) istirdâd iderim deyu ba'de'd-dava ve's-sû'âl, mezbûr İbrahim Efendi cevâbında âlât-i
- 13) mezkûreye vaz'-ı yedini ikrâr lâkin işbu yedimde olan hüccet-i mubâyâ'a mantûkunca alât-ı
- 14) mezkûre ma'rifet-i şer'le ba'de'l-müzâyede semen-i misli olduğu muhakkak olan yedi yüz kuruş
- 15) semen-i makbûza işbu mezbûre Hatice'nin vekil-i müseccel-i şer'îsi Halil Efendi ibn-i Maksûd
- 16) alât-ı mezkûreyi safka-i vâhîde ile bana ve gâ'ibân anı'l-meclis li-eb karındaşım
- 17) Ahmed Efendi'ye ve ahar li-ebeveyn karındaşım Halil Efendi'ye ale'l-iştirâk bey' etmeğle
- 18) Alât-ı mezkûre mülk-i müşteramızdır deyu min küllü'l-vücûh takrîr-i meşrûhuna mutâbık
- 19) bin yüz altmış senesi şehir-i Rebîû'l-evvelinin yirmi üçüncü günü [4 Nisan 1747] târîhiyle muvarrah
- 20) ve ol târîhde Kassâm-ı Askerî olan müderrisîn-i kirâmdan Kara-bağır-zâde İsmâ'il Efendi
- 21) imzâsıyla mûmza ve hatemiyle mahtûm bir kıt'a hüccet-i şer'iyye ibrâzıyla ba'de'd-def' ve's-su'âl
- 22) mezbûra Hatice merkûm Halil Efendi'yi vekîl eylediğini ikrâr lâkin bey'-i mezkûru inkâr

- 23) etmeğin mezbûr İbrahim Efendi deff'-i meşrûh olan mazmûn-ı hüccet-i mezkûreyi lede't-tezkiye
- 24) adâletleri zâhir olan Hâfız İsmâ'il Efendi ibn Sülaymân ve essey-yid Nu'mân
- 25) Efendi ibne's-seyyidü'l-hâc Mustafa ve Hüseyin Çelebi bin Abdurrahman şehadetleriyle
- 26) mezbûre Hatice muvâcehesinde vech-i meşrûh üzere isbât etmeğin mûcibince mezbûre Hatice
- 27) Merkûm İbrâhim Efendi'ye bi-vech mu'arızadan men' olunduğu ba'de't-tescîl manzûr-ı
- 28) âlîlerine i'lâm olundu.
- 29) Fi 4 Muharrem sene 1169

8. Kısım-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, v. 42a-42b.

Kadı İbrahim Efendi'nin Vasiyetnâmesi

Mahmiyye-i İslâmbol'da Fenâr Kapûsu dâhilinde Abdî Subaşı Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem vefât eden Rumeli Kuzâtı eşrâfından sâbika Zihne Kâdısı Basmacı İbrâhim Efendi'nin verâseti zevce-i menkûha-ı metrûkesi Esmâ Hatûn ibnet-i Abdullah ile zât-ı rahm cihe-tinden li-ebeveyn er-karındaşı kızı Fatma Mollâ ibnet-i Halil Efendi'ye ba'de-l-inhisâr müteveffâ-yı mezbûrun ber-vech-i âtî vasî-yi muhtâresi olduğunu iddi'â eden ba'isetü'l-kitâb zevce-i mezbûre Esmâ Hatûn'un tarafından husûs-ı âtiyyü'l-beyândan sâbitü'l-vekâle vekîli Aşçıbaşı-zâde Mehmed Emîn Efendi ibn Ali Efendi Meclis-i şer'-i şerîf-i enverde mezbûre Fatma Hatûn'un zevci ve tarafından müseccel vekîli Selîm Ağa bin Abdullah mazharında bi'l-vekâle üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edüp, mütefevvâ-yı mezbûr Basmacı İbrâhim hayâtında bin yüz sek-sen sekiz senesi mâh-ı Şevvâlü'l-mükerrem on beşinci günü²⁷¹ bi-em-rî'l-lâhi te'âlâ vefât eylediğimde cemî'-i terekem ve zimem-i nâsda olan hukûkum ahz u kabz olunup vech-i mesnûn üzere yüz guruş ile levâ-zım-ı techîz ve tekvînim görölüp, zevcem Esmâ Hatûn'a zimmetimde mukarrer ve ma'kûdün-aleyh deynim olan yüz guruş mihr-i mü'ecceli ile gâ'ib-i an-meclis Hüseyin Ağa'ya cihet-i karzdan beş yüz guruş ve Çukadâr Mehmed'e eşyâ semeninden yirmi guruş ki cem'ân altı yüz yirmi guruş²⁷² duyûnum ve sâ'ir zuhûr eden duyûn-ı müsbetem ba'de'l-edâ bana kalan terekemin sülûsü ifrâz ve sülûs-i mezbûreden sek-

271 19 Aralık 1774.

272 720 olacak.

sen guruş iskât-ı salât ve kefâret-i savm ü yeminim içün ba'de'd-devr fukâraya tasadduk oluna ve her biri yirmişer guruşdan yüz guruşa beş kıt'a Mushaf-ı şerîf iştirâ olunup müstahakkînden birer kimesneye verile ve hâlâ Mekke-i mükerreme'ye âzim olan Es-seyyîd el-hâc Hüseyin Efendi'ye bin guruş verilüp, ol dahi benden bedel ihcâc-ı hac-ı şerîf eyleye ve yine mezbûr Es-seyyîd Hüseyin Efendi'ye üç yüz guruş verile ve Ahmed Çavuş Ağa'ya elli guruş verile ve hidmetimde olan Halil bin Ali'ye yüz guruş verile ve câriye-i memlûkelerim olup tedbîr-i mutlak ile mudeyyinlerim olan zenciyye Niyâzî bint-i Abdullah ve zenciyye Hacer bint-i Abdullah'dan her birine yüz ellişer guruştan cem'an üç yüz guruş verile ve elli guruş ile seng-i mezârım ve ta'mîr-i kabrim görüle ve sülûs-i mezbûrdan her ne fazla kalırsa vasî-yi muhtârım rey'iy-le vechen ber-vechin harc-ı masraf oluna deyu vasiyyet ve tenfîzine zevcesi müvekkilem mezbûre Esmâ Hatûn târîh-i mezkûrda vasî-yi muhtâre ve üzerine mezbûr Es-el-hâc Hüseyin Efendi ile müvekkile-i mezbûre Fatma Mollâ'dan her birini nâzır-ı muhtâr nasb u ta'yîn ettikten sonra bin yüz doksan bir senesi mâh-ı Cemâziye'l-ahırın selhinde²⁷³ mezbûr Hüseyin Ağa'ya deyni olan meblağ-ı merkûm beş yüz guruşu edâ vü teslîm ve vasiyyet cihetinden ihrâc edüp vesâyet-i mezkûreyi tecdîd ve musâ-aleyhâ vefât etmeğle müvekkilem merkûme tenfîz-i vesâyâ murâd eder, su'âl olunsun dedikte gıbbe's-su'âl ve'l-inkâr müdde'î vekîl-i mezbûrdan ber-vech-i muharrer müdde'âsına beyyine taleb olundukta udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müslimînden Berât Kalemi Başkâtibi Hâfız Abdullah Efendi bin Halil ve Kassâm-ı Askerî kâtiblerinden Es-seyyid Mehmed Efendi bin es-seyyid el-hâc Mehmed Efendi ve mahalle-i mezkûre imâmı Mehmed Emîn Efendi bin Ali li-eclî'ş-şühûd meclis-i şer'e hâzırûn olup, eşeddü'l-istişhâd fi'l-hakîka müteveffâ-yı mezbûr Basmacı İbrâhim Efendi hayâtında bin yüz seksen bir²⁷⁴ senesi mâh-ı Şevvâlû'l-mükerremi on beşinci günü²⁷⁵ bi-emri'l-lâhi te'âlâ vefât eylediğimde cemî'-i terekem ve zimem-i nâsda olan hukûkum ahz ü kabz olunup vech-i mesnûn üzere yüz guruş ile levâzım-ı techîz ve tekvînîm görölüp, zevcem Esmâ Hatûn'a zimmetimde nukûd ve ma'kûdün-aleyhe deynim olan yüz guruş mihr-i mü'ecceli ile gâ'ib anî'l-meclis Hüseyin Ağa'ya cihet-i karzdan beş yüz guruş deynim ve Çukadâr Mehmed'e eşyâ semeninden yirmi guruş ki cem'ân altı yüz

273 7 Temmuz 1777.

274 1188 ?

275 19 Aralık 1774.

yirmi guruş²⁷⁶ duyûnum ve sâ'ir zuhûr eden duyûn-ı müsbetem ba'de'l-edâ bana kalan terekemin sülûsü ifrâz ve sülûs-ı mezbûrdan sek- sen guruş iskât-ı salât ve kefâret-i savm ü yemînîm için ba'de'd-devr fukarâya tasadduk oluna ve her biri yirmişer guruştan beş kıt'a Mus- haf-ı şerîf iştirâ olunup müstahakkından bir kimesneye verile ve hâlâ Mekke-i mükerreremeye [v.42b] âzim olan Es-seyyid El-hâc Hüseyin Efendi'ye bin guruş verilüp ol dahi benden bedel ihcâc-ı hâc-ı şerîf eyleye ve yine mezbûr Es-seyyid el-hâc Hüseyin Efendi'ye üç yüz gu- ruş verile ve Ahmed Çavuş Ağa'ya elli guruş verile ve hidmetimde olan Halîl bin Alî'ye yüz guruş verile ve câriye-i memlûkelerim olup tedbîr-i mutlak ile mudînelerim olan zenciyye Niyâzî bint-i Abdullah ve zenciyye Hacer bint-i Abdullah'ın her birine yüz ellişer guruştan cem'an üç yüz guruş verile ve elli guruş ile seng-i mezârım ve ta'mîr-i kabrim gö- rüle ve sülûs-ı mezbûrdan her ne fazla kalırsa vasî-i muhtârım rey'iyle vechen ber-vechîn harc-ı masraf oluna deyu huzûrumuzda vasiyyet ve tenfîzine zevcesi müvekkilem mezbûre Esmâ Hatûn târîh-i mezkûrda vasî-yi muhtâre ve üzerine mezbûr Es-seyyid el-hâc Hüseyin Efendi ile müvekkile-i mezbûre Fatma Mollâ'dan her birini nâzır-ı muhtâr nasb u ta'yîn ettikten sonra bin yüz doksan bir senesi mâh-ı Cemâziye'l-ahırın selhinde²⁷⁷ mezbûr Hüseyin Ağa'ya deyni olan meblağ-ı merkûm beş yüz guruşu edâ vü teslim ve vasiyet cihetinden derûnundan ihrâc edüp vesâyet-i mezkûreyi tecdîd ve musâ-aleyhâ vefât eyledi biz bu husûsa bu veche üzere şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyu her biri edâ-yı şehâ- det-i şer'iyye ettikde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûlleri olmağın mücibiyle ba'de'l-hükm mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî 14 Recebû'n-nûr sene 1191²⁷⁸

Hüseyin Efendi - Ahmed Ağa bin Abdullah - Çukadâr Mehmed Ağa - Çukadâr Ebu Bekir Ağa - Muhzır Elhâc Ahmed Ağa

9. Kısım-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, v. 42b. Hüseyin Efendi'nin Basmacı İbrâhim Efendi Adına Hac Etme Taahhüdü

Mahmiyye-i İslâmbol'da Fener Kapûsu dâhilinde Abdî Subaşı Mahalle- si'nde sâkin iken bundan akdem vefât eden Rumeli kuzzâtı eşrâfından sâbika Zihne Kâdısı Basmacı İbrâhim Efendi bin el-hâc Alî'nin musâ-le- hin Es-seyyid El-hâc Hüseyin Efendi bin Es-seyyid Murtaza meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde müteveffâ-yı mezbûrun zevce-i menkû-

276 720 olacak.

277 7 Temmuz 1777.

278 18 Ağustos 1777.

he-i metrûkesi ve sülûs mâlın vesâyâ-yı mu'ayyene ve gayr-ı mu'ayyenesine tenfizde bâ-hüccet-i şer'iyye vasî-i muhtâresi olmağla terekesinin sülûsuna bi'l-vesâyê vâzı'atü'l-yed olan bâ'isetü'l-kitâb Esmâ Hatûn ibnet-i Abdullah tarafından husûs-ı âtiyyü'l-beyândan tasdîke vekîl-i müsecceli Aşçıbaşı-zâde Mehmed Emîn Efendi bin Ali Efendi mazharında ikrâr ve takrîr-i kelâm edüp müteveffâ-yı mezbûr Basmacı İbrâhim Efendi hayâtında kendüden bedel-i hâcc-ı şerîf etmek için mâlının sülûsünden bana vâsiyyet eylediği bin guruş ve kezâlik benim için vâsiyyet eylediği üç yüz guruş ki cem'an bin üç yüz guruş tereke-i müteveffâ-yı mezbûrun sülûsünden olmak üzere vasî-i müvekkile-i mezbûre Esmâ Hatûn bana tamâmen ve kâmilan def' ü teslîm ben dahi yedinden meblağ-ı merkûm bin guruş bedel-i hâc olup ve üç yüz guruş musâ-lehim olmak üzere cem'an bin üç yüz guruş bi't-tamâm ve'l-kemâl ahz ü kabz eyledim fî-ba'd meblağ-ı mecmû'-ı mezkûr bin üç yüz guruşdan dahi müvekkile-i mezbûre yed ü zimmetinde bir akçe ve bir hâbbe bâkî kalmayup ben dahi bi-inâyeti'l-lâhi te'âlâ bu sene-i mübâreke müteveffâ-yı mezbûreden ihcâc-ı hâcca âzim ve müte'ahhid oldum dedikde inde't- tasdîki'ş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî 14 Recebü'l-ferd 1191.²⁷⁹

Şâhidânû's-sâbıkdan. [Mevlânâ Cezelî Mustafa Efendi ve yukarıda zikredilen diğer şâhidler muvâcehesinde].

10. Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, v. 42b.

Mirasçıların Tenfiz-i Vasiyet Talebi

Husûs-i âtiyyü'l-beyânın mahallinde ketb ü tahrîri için savb-ı şer'-i en-verden Mevlâna Cezelî Mustafa Efendi irsâl olunup ol dahi mahmiyye-i İslâmbol'da Fenâr Kapûsu dâhilinde Abdî Subâşî Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem vefât eden Rumeli kuzzâtı eşrâfından sâbıkâ Zihne Kâdısı Basmacı İbrâhim Efendi bin el-hâc Ali'nin ile'l-vefât sâkin olduğu menzîle varup zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmi müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer'-i şerîf ettikde müteveffâ-yı mezbûrun verâsesi zevce-i menkûhe-i metrûkesi Esmâ Hatûn ibnet-i Abdullah ile zât-ı rahm cihetinden li-ebeveyn er-karındaşı kızı Fatma Mollâ ibnet-i Halîl Efendi'ye münhasıra iken müteveffâ-yı mezbûrun sülûs vasiyeti olmağla tashîh-i müsellelesi altı sehmden olup sihâm-ı mezbûrenin iki sehmi vesâyâsı için sülûse ve bir sehmi zevce-i mezbûreye ve üç sehmi mezbûre Fatma Mollâ'ya isâbeti tahakkukundan sonra merhûm-ı mez-

bûrun li-ebeveyn er-karındaşı kızı ve zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arefe olan mezbûre Fatma Mollâ meclis-i ma'kûd-ı mezkûrda yine merhûm-ı mezbûrun zevcesi ve zikri âtî menzîlin yedi sehm-i şâyî'ine irsen ve şer'en mâlikesi bâ'isetü'l-kitâb mezbûre (v. 43a) Esmâ Hatûn ibnet-i Abdullah tarafından husûs-ı âtiyyü'l-beyânda tasdîka vekîl-i müsecceli Aşçıbaşı-zâde Mehmed Emîn Efendi bin Ali Efendi muhaferetinde bi'l-verâse ikrâr ve takrîr-i kelâm edüp ammim ve mûrisim merhûm-ı mezbûr Basmacı İbrâhim Efendi bin El-hâc Ali'nin ile'l-vefât yedinde mülk ve hakkı olup mahalle-i mezbûrda vâki' bir taraftan Kehhâl-başı Süleymân Efendi'nin muhterik menzil arsası ve bir taraftan zevce-i müvekkile-i merkûmenin Avnî Efendi vakfından muhterik menzil arsası ve bir taraftan tarîk-i hâss ve bir taraftan tarik-i âmm ile mahdûd dâhiliyyede ulyâda iki bâb odası ve bir sagîr oda ve bir setli sofa ve dehlîz ve kenef ve abdesthâne ve tahta-pûş ve hamâm yeri ve bir mikdâr tûlî arsâ-yı hâliyye ve vustâda kezâlik iki bâb oda ve bir setli sofa ve dehlîz ve kenef ve abdesthâne kanavâtına tab'iyet ile mülk mâ-i lezîz-i cârî ve süflâda bir matbah odası bir kenef ve bir mikdâr havlı kezâlik kanâvatına tab'iyet ile mâ-i lezîz-i cârî ve su hazinesi ve orta kapu ve hariciyyede aliyyede bir oda ve bir sagîr kahve odası ve bir setli sofa ve dehlîz ve kenef ve abdesthâne ve vustada iki bâb oda ve bir sagîr kahve odası ve kanâvatına ta'biyyet ile mülk mâ-i lezîz ve süflâda bir mikdâr havlı ve bir ahur ve kenef ve kanâvatına ta'biyyet ile mâ-i lezîz-i cârî ve sokak kapûsu ve müstemilât-ı sâ'ire-i ma'lûmeyi hâvî on iki sehm-i mu'ayyenesi bir bâb menzîlin nısf-ı şâyî'î olan altı sehmi zevce-i mezbûrenin şirâ' mukaddemâ mülkü olup ve nısf-ı âhurı müteveffa-yı mezbûrun ile'l-vefât yedinde mülkü olup ba'de vefâtihi ber-tashîh mezkûrın mevrûs olmağla ben menzîl-i mezbûrdan ber-tashîh-i mezkûr üç sehm hisse-i şâyî'amı bi-cümletî't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffetü'l-hukûk ve'l-merâfık tarafeynden icâb ve kabulü hâvî şurût-ı müfsideden ârî bey'-i bâtt-ı sahîh-i şer'î ile zevce-i müvekkile-i mezbûre Esmâ Hatûn'a bin iki yüz elli guruşa bi'l-verâse bey' ü temlîk ve vech-i lâyıkı üzere teslim eylediğimden ol dahi ber-vech-i muharrer iştirâ ve temlîk ve kabûl edüp semeni olan meblağ-ı mezbûr bin iki yüz elli guruşu yedinden tamâmen ve kâmilan ahz ü kabz eyledüm fî-mâ-ba'd menzil-i mahdûd-ı mezkûrede olan üç sehm hisse-i şâyî'amda benim aslâ alâka ve medhâlim kalmayup altı sehm mukaddemâ şirâ'en ve bir sehmi irsen ve üç sehmi hâlâ şirâ'en cem'an menzîl-i mezbûrun on sehm-i şâyî'î irsen ve şirâ'en mevekkile-i mezbûre Esmâ Hatûn'un mülkü olmuştur keyfâ ma-yeşâ ve muhtar-ı

mutasarrıfe olsun dedikde gibbe't-tasdîki'ş-şer'î vâki'-i hâli Mevlâna-yı mezbûr mahallinde tahrîr ve ma'an mürsel Çukadâr el-hâc Ebu Bekir bin Süleymân ve Muhzır el-hâc Ahmed bin el-hâc Abdullah ile meclis-i şer'e gelüp alâ vukû'a inhâ ve takrîr etmeğin mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî 14 Recebü'l-ferd sene 1191.²⁸⁰

Es-seyyid el-hâc Hüseyin Efendi bin Es-seyyid Murtaza Efendi - El-hâc Ebu Bekir Efendi bin Süleymân Efendi - Selim Ağa bin Abdullah - Hüseyin Ağa bin Abdullah - Çukadâr Mehmed Ağa bin Halil Ağa - Muhzır el-hâc Ahmed Ağa bin el-hâc Abdullah.

11. Kısım-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, 43a-43b. Kadı İbrahim'in İkamet Ettiği Ev

Husûs-ı kezâlik isâbeti tahakkukundan sonra sülûs merhûm-ı mezbûrun mâl-ı vesâyâ-yı mu'ayyene ve gayr-ı cüz'î mu'ayyenesine tenfizde bâ-hüccet vasf-i muhtâresi zevce-i mezbûre Esmâ Hatûn meclis-i ma'kûd-ı mezkûrede işbu bâ'isü'l-kitâb Es-seyyid el-hâc Hüseyin Efendi bin el-hâc Murtaza mahzarında bi'l-vesâyeye ikrâr ve takrîr-i kelâm edüp merhûm-ı mezbûrun terekesinden mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan Kehhâl-başı Süleymân Efendi'nin muhterik menzîl arsası ve bir taraftan benim Avnî Efendi vakfından muhterik menzîl arsam ve bir taraftan tarik-i âmm ile mahdûd dâhiliyyede ulyâda iki bâb odası ve bir sagîr oda ve bir setli sofa ve dehlîz ve kenef ve abdesthâne ve tahta-pûş ve hamâm yeri ve bir mikdâr tûlî arsâ-yı hâliyye ve vustâda kezâlik iki bâb oda ve bir setli sofa ve dehlîz ve kenef ve abdesthâne kanavâtına tab'ıyyet ile mülk mâ-i lezîz-i cârî ve süflâda bir matbah odası bir kenef ve bir mikdâr havlı kezâlik kanavâtına tab'ıyyet ile mâ-i lezîz-i cârî ve su hazinesi ve orta kapu ve hariciyyede ulyâda bir oda ve bir sagîr kahve odası ve bir setli sofa ve dehlîz ve kenef ve abdesthâne ve vustâda iki bâb oda ve bir sagîr kahve odası ve dehlîz ta'biyyet ile mülk mâ-i lezîz-i cârî ve süflâda bir mikdâr havlı ve bir ahûr ve kenef ve kanavâtına ta'biyyet ile mülk mâ-i lezîz-i cârî ve sokak kapûsu ve müştemilât-ı sâ'ire-i ma'lûmeyi hâvî on iki sehm mu'ayyeneli bir bâb mülk menzilin nısf-ı şâyi'si olan altı sehm mukaddemâ şîrâ'en benim mülküm olup ve nısf-ı ahârı merhûm-ı mezbûrun ile'l-vefât yedinde mülkü olan altı sehm-i şâyi'asının sülûsüne isâbet eden iki sehm-i şâyi'asını tarafeynden icâb ve kabûlü hâvî şurût-ı müfsideden ârî bey'-i bâtt-ı sahîh-i şer'î ile sekiz yüz otuz üç gurus kırk akçeye mezbûr Es-seyyid el-hâc Hüseyin

Efendi'ye (43 b) bi'l-vesâye bey' ve temlîk ve vech-i lâyıkı üzere teslîm eylediğimden ol dahi ber-vech-i muharrer iştirâ ve temellük ve tesellüm ve kabz u kabûl edüp semeni olan meblağ-ı merkûm sekiz yüz otuz üç gurus kırk akçesi bana tamâmen ve kâmilten deff' ü teslîm ben dahi müteveffâ-yı mezbûrun vesâyâsını tenfîz ve defter-i kassâmına idhâl için yedinden bi'l-vesâye bi't-temâm ve'l-kemâl ahz ü kabz eyledim fî-mâ-ba'd menzil-i mahdûd-ı mezkûrun iki sehm-i şâyi'ası mezbûr Es-seyyid el-hâc Hüseyin Efendi'nin mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sırfı olmuştur keyfe mâ-yeşâ ve yahtâr mutasarrıf olsun dedikde gibbe't-tasdîki'ş-şerî vâki'-i hâli ilâ âhirihi. 14 Recebül-ferd sene 1191²⁸¹

12. Kısım-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, 43b: Kadı İbrahim'in İkamet Ettiği Ev

Husûs-i âtiyyü'l-beyânın mahallinde ketb ü tahrîri için savb-ı şer'-i en-verden Mevlâna Cezeli Mustafa Efendi irsâl olunup ol dahi mahmiyye-i İslâmbol'da Fener Kapusu dâhilinde Abdî Subâşı Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem vefât eden Rumeli kuzzâtı eşrâfından sâbika Zihne Kâdısı Basmacı İbrâhim Efendi ile'l-vefât sâkin olduğu menzile varup zeyl-i vesîkada muharrerül-esâmî müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer'-i şerîf ettikde mahalle-i mezbûre sükkânından Es-seyyid El-hâc Hüseyin Efendi bin Es-seyyid Murtaza meclis-i ma'kûd-ı mezkûrda mahalle-i mezkûrede sâkine ve zikr-i âtî mülk menzilin on iki sehm i'-tibâriyle irsen ve şirâ'en on sehmine mâlike olan bâ'isetü'l-kitâb Esmâ Hatûn ibnet-i Abdullah tarafından husûs-ı âtiyyü'l-beyânda tasdîke vekîl-i müsecceli Aşcibâşı-zâde Mehmed Emîn Efendi bin Ali Efendi mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edüp akd-i âtiyyü'z-zikrin sudûruna değin bâ-hüccet-i şer'iyye yedimde mülküm olan mahalle-i mezbûrda vâki' bir taraftan Kehhâl-bâşı Süleymân Efendi'nin muhterik menzil arsası ve bir taraftan Avnî Efendi vakfından olup müvekkile-i mezbûre Esmâ Hatûn tasarrufunda olan muhterik menzil arsası ve bir taraftan tarîk-i hâss ve bir taraftan tarik-i âmm ile mahdûd dâhiliyyede ulyâda iki bâb oda ve bir sagîr oda ve bir setli sofa ve dehlîz ve kenef ve abdesthâne ve tahta-pûş ve hamâm yeri ve bir mîkdâr tûlî arsâ-yı hâliyye ve vustâda kezâlik iki bâb oda ve bir setli sofa ve dehlîz ve kenef ve abdesthâne kanavâtına tab'iiyet ile mülk mâ-i lezîz-i cârî ve süflâda bir matbah odası ve kenef ve bir mîkdâr havlı kezâlik kanavâtına tab'iiyet

ile mâ-i leziz-i cârî ve su hazînesi ve orta kapu ve hariciyyede ulyâda bir oda ve bir sağır kahve odası ve bir setli sofa ve dehlîz ve kenef ve bir abdesthâne ve vustâda iki bâb oda ve bir sağır kahve odası ve dehlîz ve kenef ve bir abdesthâne ve kanavâtına ta'biyyet ile mülk mâ-i lezîz-i cârî ve süflâda bir mıkdar havlı ve bir ahûr ve kenef ve kanavâtına ta'biyyet ile mülk mâ-i lezîz cârî ve sokak kapûsun ve müştemilât-ı sâ'ire-i ma'lûmeyî hâvî on iki sehm mu'ayyeneli bir bâb mülk menzilin iki sehm-i şâyi'âsı tarafından îcâb ve kabûlü hâvî şurût-ı müfsideden ârî bey'-i bâtt-ı sahîh-i şer'î ile sekiz yüz kırk guruşa²⁸² müvekkile-i mezbûre Esmâ Hatûn'a bey' ve temlik ve vech-i lâıyık üzere teslîm eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer iştirâ ve temellük ve kabûl edüp semeni olan meblağ-ı merkûm sekiz yüz kırk guruşu bana tamâmen def' ü teslîm edüp ben dahi yedinden bi't-tamâm ve'l-kemâl ahz ü kabz eyledüm min-ba'id meblağ-ı merkûmdan müvekkile-i mezbûre yed ü zimmetinde bir akçe ve bir hâbbe bâki kalmayûp ba'de'l-yevm menzil-i mahdûd-ı mezkûrun iki sehm-i şâyi' mezkûrundan benim aslâ ve kat'a alâka ve medhalim kalmayup müvekkile-i mezbûre Esmâ Hatûn'un mülk-i müşterâsı olmağla menzil-i mahdûd-ı mezkûr irsen ve şirâ'en bi'l-cümle müvekkile-i mezbûre Esmâ Hatûn'un mâl-ı mevrûs ve müşterâsı olmuştur, keyfe mâ-yeşâ ve yahtâr mutasarrîfe olsun dedikde gıbbe't-tasdikî'ş-şer' vâki'-i hâli Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ve ma'an mürsel mazhar el-hâc Ahmed ve Çukadâr el-hâc Ebu Bekir bin Süleymân ile meclis-i şer'e gelüp alâ vaka'a inhâ ve takrîr etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî 14 Recebü'l-ferd 1191²⁸³

Hasan Efendi - Süleymân Ağa - Selim Ağa - Hüseyin Ağa - Çukadâr Halil Ağa - Mehmed bin Abdullah

13. Müteferrika ve Kadı İbrahim Matbaalarının Yerine Dâir:

Elimizdeki yeni bilgiler ışığında bu konuyu tekrar değerlendirmek icap ederse, yukarıda sözü edilen taş (*kârgir*) oda, basılmış olan kitap ve de toplar halinde istiflenen kâğıtlar²⁸⁴ için *depo* olarak kullanılmaktaydı. Böyle bir taş mekân özellikle sıkça yaşanan yangın felaketlerine karşı bir önlem olarak düşünülmüş olmalıdır. Burasının "*kitapların emânet mahalli*" olduğu kullanmakta olduğumuz kayıtta ifâdesini bulmakta olup, bu tanımlamanın *kitapların korundukları, konuldukları* (emânet edildiği)

282 830 kuruş, 40 akçe.

283 18 Ağustos 1777.

284 Mesela, yukarıda zikredildiği üzere Müteferrika terekesinde 234 top kâğıt bulunuyor.

yer anlamında anlamaktayız.²⁸⁵ Burası Sultan Selim Câmîi'nin hemen bitişiğinde (ittisâlinde) yer alan müstakil bir mekân olmakla beraber ayrı bir mülk veya kiralık olduğuna dâir tereke defterindeki gelir ve masraf hânelerinde satış veya kira bedelleriyle ilgili herhangi bir kaydı bulunmamaktadır. Orlin Sabev, Müteferrika terekesinde kâğıt topları ve basma aletlerinin dökümünün mevcut ev eşyalarının hemen akabinde sıralanmakta olmasını burasının ayrı bir mekân olmadığına işaretini saymaktadır.²⁸⁶ Bizce bu husus tereke zabtı için olağan bir sıralanıştan öteye gidemez ve işaret edildiği gibi bir anlam içeremez. İhsan Sungu tarafından yayımlanan 1727 tarihli iki belgeye göre basım işleri *kârhâne-i basma* / *basma kârhânesi* olarak adlandırılan mekânda yapılmaktadır. Bizzât Müteferrika da 1729 basımlı *Târîh-i Seyyâh*'ta eserin basım yerinden *kârhâne-i tıbbâât* olarak (vr. 1b, 3a) söz etmektedir.²⁸⁷ Burasının neresi olduğu 1741'de *Târîh* eseri Müteferrika matbaasında basılan dönemi yaşamış ve şahısları tanımış olan Küçük Çelebizâde Âsım'ın bu işin Müteferrika'nun evinde kurulu olan basmahânede yapıldığını beyân etmiş olmasıyla açıklığa kavuşturulmakta olup, bu aslında daha fazla bir şeyler söylenmesine hacet bırakmayan bir şahâdetir.²⁸⁸ Yine dönemin önemli şâhitlerinden Prens II. Rakoçi maiyetindeki kişizâdelerden biri olan ve Prens'in hatırat ve vasiyetnâmesini zâbt eden César de Saussure 1732 tarihli mektubunda basımevini Müteferrika'nun evinde gösterir.²⁸⁹ Nitekim tereke kayıtları da ayrı bir mekâna işaret etmemiş olarak bu hususu teyid etmektedir.

285 Fikret Sarıcaoğlu, Müteferrika'nun 1732'de bastığı Kâtip Çelebi'nin *Cihânnümâ* adlı eserine eklenen haritalarda biri üzerinde imzâsı bulunan İbrahim Tophânevî kaydından hareketle bu zâtın Müteferrika İbrahim olduğu ve Müteferrika'nun kendisini böyle tanıttığı, dolayısıyla İbrahim'in *Tophâne*'li olduğu varsayımında bulunmaktadır. (Fikret Sarıcaoğlu, "Osmanlılarda Harita", *Türkler*, Ankara 2002, XI, 310). İtiraz bâbında ayrıca bk. Sabev, *Müteferrika*, s. 159; "Kâtip Çelebi ve İbrahim Müteferrika", s. 163.

286 Sabev, *Müteferrika*, s. 159.

287 İhsan Sungu, "İlk Türk matbaasına dair", s. 14, n. 20. Ayrıca bk. Sabev, *Müteferrika*, s. 158.

288 mezbûr İbrahim Ağa, Sultânselim semtinde mâlik olduğu hânesinde levâzım ve mühimmâtını âmâde idüp, icrâ-yı san'ata mübâderet ve zikr olunan fûhûl [yani Âsım Efendi'nin isimlerini tadâd ettiği tashih heyeti] cümle miyânında makbûl olan Sihâh-ı Cevherî Tercemesi Vankulu Lügatı'nı basılmak için tashihe mübâşeret eylediler". *Târîh-i Râşid ve Zeyli. Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi*. Cilt I-III. Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul 2013. III. Cilt, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi Târîhi (1722-1729), s. 1546-1548.

289 Sabev, *Müteferrika*, s. 157

Kadı İbrahim'in vefâtı üzerine mirasçıları olan karısı Esmâ ve evlât edinmiş olduğu yeğeni Fatma'nın müteveffânın bıraktığı vasiyetin uygulanmasını (tenfîz-i vesâyâ) talep etmeleri münâsebetiyle yapılan tesbitler vesilesiyle ikamet ettikleri evin çok ayrıntılı bir dökümünü tetkik etmek imkânına sahip bulunmaktayız. İbrahim Müteferrika'nın tereke kayıtlarında oturduğu evin böyle bir tarifi maalesef yapılmamıştır. Yukarıda gösterildiği üzere üç katlı olan ev iki kısımdan müteşekkildir. Esas ikametgâh ve bitişiğindeki bahçeden bir orta kapı ile tefrik edilen bina ve müştemilât. Kadı İbrahim'in kardeşleriyle beraber Müteferrika'nın hanımı Hatice'den 700 kuruş mukabilinde satın aldıkları (1747) baskı alet ve edevâtını muhtemelen burada mahfûz tuttuklarını ve *Vankulu*'nun ikinci baskısını esas ikametgâhdan farklı olarak içinde iki küçük "kahve odası" da bulunan bu ek binada bastıklarını (1757) öngörmekteyiz. Hülâsa, Kadı İbrahim ve kardeşlerinin imtiyâz sahibi oldukları bu basımevinin de ayrı bir mekânı yoktur. Kitap basma imtiyâzının müştereken kullanmak üzere üslenmiş olmalarından ve bu iş için mevcut alet ve edevâtını Müteferrika'nın hanımından satın almış olduklarından hareketle bunu, Müteferrika'dan sonra basma ruhsatına sahip ve ondan tamamen ayrı bir ikinci matbaa olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Bunun adı da herhalde *Kadı İbrahim ve Birâderleri Matbaası* olmalıdır. Bu anlamda Vâsıf ve Râşid Efendilerin faaliyeti de haliyle müstakil üçüncü matbaa aşamasını teşkil etmektedir. Matbaa imtiyaz berâtı 11 Mart 1784'de ısdâr edilen Râşid Efendi'nin kurduğu matbaanın faaliyet gösterdiği yere dâir henüz herhangi bir çalışma yapılmamış olmakla beraber, bunun nerede olduğu, burayı iki defa ziyaret eden Lüdege tarafından belirtmiştir. Lüdege'nin verdiği bilgilere göre Râşid Efendi Matbaası *nefs-i İstanbul'da, Atmeydanı civarında yer alan Çemberli Taş'a yakınca bir yerde* bulunmaktaydı.²⁹⁰ Matbaayı 4 Mayıs

290 Lüdege, *Beschreibung des türkischen Reiches*, III, 61: "Die Drukerey ist in der eigentlichen Stadt Konstantinopel bey dem Hippodrome nicht weit von der so genannten verbrannten Säule" Lüdege burada 3 basım tezgâhının bulunduğunu, 20 kadar Türk ve Ermeni işçinin çalıştığını ifade etmekte, yeni hurûfât edinildiğine dâir verilen bilgilere ise pek güvenememektedir (*aynı eser*, s. 61). Matbaanın haftalık masrafının 300 kuruş/piaster olduğunu kaydeden Lüdege, burada Mart 1787'ye kadar iki eser (Subhî ve İzzî tarihleri) ve bir de Arapça gramer (İ'râbü'l-kâfiye) basıldığını ifade etmektedir. Matbaanın devrin hükümdarı I. Abdülhamid'in özel himayesiyle faaliyetini hiç olmazsa bu hükümdarın saltanatının sonuna kadar sürdürebileceğini kanaatindedir. (Lüdege, *aynı eser*, s. 62). Râşid Efendi'nin masrafların ağırlığından ve işin sonunda "elli altmış kese" sarf ederek bastığı kitapların da elde kaldığından söz etmekte olması (Beydilli, *Mühendishâne*, s. 104), haftalık 300

ve 8 Aralık 1784 tarihlerinde iki defa ziyaret etmiş olan Toderini ise bunun yerine dâir herhangi bir açıklama yapmamaktadır.²⁹¹

1795'te Hasköy'de kurulan Mühendishâne bünyesinde, bu okulun gerekli ders kitaplarını basmak üzere düşünülen ve 1797 Şubat'ında kurulduğu açıklanan Mühendishâne Matbaası, bilindiği gibi 1802'de Üsküdar'da Selimiye Kışlası civârındaki müstakil bir binaya taşınarak Üsküdar Matbaası adıyla anılmıştır. Din kitaplarının da basımı ruhsatıyla donatılan matbaa artık bir okul matbaası olmamakla beraber Nizâm-ı Cedîd'e karşı hareketlerin hedefi olmaktan kurtulamamıştır. Kasım 1808'deki kanlı Alemdâr Vakası'nda Levent Çiftliği, Selimiye Kışlası gibi Nizâm-ı Cedîd hareketinin mütemmim bir cüz'i olarak görüldüğünden bu müesseselerle aynı akibeti paylaşmış ve ağır bir tahribâta uğramıştır.²⁹² Hadiseler durulduktan sonra tekrar ihyâ edilmeye çalışılan Üsküdar Matbaası'na devlet tarafından taksitler halinde geri ödenmesi şartıyla sermaye tahsis edilmiş ve matbaa işi ile ("Tab'hâne Mukatası") imtiyâzlandırılan Hacegândan Maraşlı Ali ve Doğancılar

kuruş gibi bir harcamayı inanılır kılmaktadır. Bu harcamalara basmahâne olarak kiralanan mekânın kira bedeli de ilave edilmiş olmalıdır. Konuyla ilgili belgede (Sadrazam tarafından padişaha takdim edilen tahrir sureti: BOA, AE, nr. 1064) geçen uygun bir yer kiralınması ("bir münâsib mahal istikrâ") ve matbaa kirasından ("Tab'hâne icâresi") bahseden kayıtlar bu duruma işaret etmektedir. (Beydilli, *Mühendishâne*, s. 105. Belge görüntüsü aynı yerdedir). Râşid Efendi Matbaası gibi 1802'de Üsküdar tarafına (Harem/Selimiye) taşınan Mühendishâne Matbaası'nın da önce geçici olarak Çemberli Taş civarında Kapalı Fırın diye bilinen yerdeki bir mahalde mekân tutması, her iki matbaanın da aynı bölgede iz bırakmaları gibi ilginç bir durumu ortaya çıkartmaktadır. 1884'de açılan Hamidiyye Ticâret Mektebi aynı mahalde eğitime başlamıştır. (F. Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesinde Tarihi bir Bakış*, Ankara 1964, s. 80. Mekân tanımlamasıyla ilgili literatürde pek çok kayıt tesbit etmek mümkündür. Bazı örnekler verecek olursak: "...yürüyerek Kapalı Fırın önünden Çağaloğlu'na geldik...", bk. Ahmet Güner Sayar, *A. Süheyl Ünver: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul 1994, s. 109 veya "...vasiyeti mucibince Çağloğlunda Kapalı Fırın civarında...", bk. M. Zeki Pakalın, *Son sadrazamlar ve Başvekiller*, İstanbul 1940, I, 49). İlk Kur'an basımını gerçekleştiren Osman Bey matbaasının da buralarda -Elçi Hanı- faaliyet göstermiş olduğu hatırlandığında, daha ziyade Çağaloğlu veya Bâbüâlf olarak anılan basın-yayın hayatımızda etkin bir rol oynayan bu bölgenin daha o zamanlarda önemli bir kültür merkezi olduğu gözler önüne serilir.

291 Toderini, *Litteratur der Türken*, II. Theil, s. 301, 303-304. *Tableau General*'de (I, Paris 1787, s. 298-302), D'Ohsson, matbaa tarihçesine dâir anlatımda bulunmakla beraber, bunların mekânıyla ilgili malûmat vermekmektedir. Toderini, bu özet bilgilere ilâve (*Zusatz*) başlığı altında kendi eserinde de aynen yer vermiş bulunmaktadır. Bk. *Litteratur der Türken*, II, s. 309-319.

292 Bütün bu gelişmeler için ayrıntılı olarak bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 99 vd.

Câmîî İmâmı Hâfız Mehmed Emin Efendilerin işletmeciliğine havâle edilerek yeni bir statüye kavuşturulmuş, kâr ve zarar esâsına göre çalışan -ve de devamlı zarar eden- ticârî bir kurum haline getirilmiştir (Temmuz 1808).²⁹³ Bütün bu gelişmeleri göz ardı ederek, Müteferrika Matbaası'nun "1795 tarihinde veya birkaç yıl sonra" sona erdiğini ileri süren beyânları hayretle karşılamamak mümkün değildir.²⁹⁴

14. Müteferrika Basımı Kitapların Toptan Satışı: İstefanaki veled-i Dimyaki'nin kendisinden Müteferrika baskısı 767 Parça Kitap satın alan ve ödeme vâdesini geciktiren Panayot veled-i Kiryako'dan şikâyetçi olması.²⁹⁵

Arzuhâl eden İstefanaki veled-i Dimyaki zimmî mahfil-i şer'iyât-da derûn-ı arzuhâlde mezkûrû'l-ism Panayot veled-i Kiryako zimmî muvâcehesinde târîh-i i'lâmdan yüz on üç gün mukaddem (25 Aralık 1757) yedi yüz altmış yedi cild Türkî basma tevârih kitâbını mesfûr Panayot zimmîye safka-ı vâhîde ile dokuz yüz altmış kuruşa bey' ve teslîm ol dahi ber-vech-i muharrer yedimden iştirâk ve kabz eyledikten sonra meblağ-ı mezkûrun yüz altmış kuruşunu yedinden ba'de'l-ahz yedime verdiği molya ta'bîr olunur Rûmî işbu deyn temessükü mantû-kunca meblağ-ı bâkî-yi mezkûrun dört yüz guruşunu işbu bin yüz yetmiş bir senesi şehr-i Rebî'ü'l-ahiri guresinden (15 Eylül 1757) doksan bir gün tamamında (15 Aralık 1757) dört yüz guruşunu gurre-i mezbûre-den yüz seksen bir gün hitâmında (15 Mart 1158) mesfûr Panayot bana edâ etmek üzere te'cil eylediğimde mersûm Panayot dahi kabul etmiş idi. Zikrolunan dört yüz guruşun eceli hulûl etmekle meblağ-ı bâkî-i mezkûr sekiz yüz guruşu mesfûr Panayot'a tâleb ederim deyu da'va ve mesfûr Panayot cevâbında müdde'î-i mersûmun ber-minvâl-ı muharrer müdde'âsını ikrâr u i'tirâf etmeğin alâ-mûcibi i'tirâfihî meblağ-ı bâkî-i mezkûr dört yüz guruşunu hâlâ ve dört yüz guruşunu sâlifü'l-beyân eceli hulûlünde müdde'î-i mersûm İstefanaki zimmiye edâ ve teslimine mesfûr Panayot zimmîye tenbîh olunduğu huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 25 Recebü'l-ferd sene 1171 / 4 Nisan 1758.

293 Beydilli, *Mühendishâne*, s. 138-139.

294 Bk. Mehmet Ali Akkaya, *Türk Beşikdevri Basmalarından Yazma Kitap Geleneğinin Et-kileri ve İçkapağın Gelişimi*, s. 231. Aynı yerde Beşiktekiler için anlatılan başka bir masala göre Müteferrika matbaasında, "bir tanesi Latince toplam yirmi dört eser basılmıştır"! Bir tanesi hem de Latince!..

295 İstanbul Rumeli Kazaskerliği Kadı Sicil Defteri, no. 272, vr. 14a-b. Belgeye dikkati-mi çeken değerli meslekdaşım Feridun Emecen'e teşekkür ederim.

Yukarıdaki bu önemli belgede ifadesini bulduğu üzere İstefanaki'nin elinde Müteferrika baskılarından olmak üzere Türkçe tarih kitaplarından toplam 767 adet gibi büyük bir mikdar kitap mevcûd olup, bunları ne zaman, nasıl ve kimden edindiğine dâir herhangi bir açıklama yapamamaktayız. Selim Karaosmanoğlu tarafından yayımlanan Müteferrika'nın 8 Ağustos 1747 tarihli ilave tereke dökümünde elde kalan kitap sayısının 3087 olduğu hesaplanmaktadır. Bu durumda topluca satılan kitapların sayısı Müteferrika basımlarının yaklaşık üçte birine tekabül etmektedir.²⁹⁶ Müteferrika'nın 1 Nisan 1747 tarihli tereke dökümünden 8 Ağustos 1747 tarihine gelene kadar bakiyye kitaplardan yirmi tanesinin satılmış olduğu belirlenmekte olup, bunların dökümü şöyledir: 8 *Lügat-ı Ferheng-i Şu'ûrî*, 4 *Na'imâ*, 3 *Râşid*, 4 *Gramatika* ve 1 adet *Cihânnümâ*.²⁹⁷

Müteferrika'nın bastıklarından elde kalan kitapların zamanla alıcı bulduğunu ve peyderpey satılmış olabileceğini tahmin etmek yanıltıcı değildir. Bilindiği gibi Tereke defterinden hareketle Müteferrika'nın vefâtından sonra mevcûd kitapların satışı sadece kızı Ayşe'ye münhasır kalmıştır, Ayşe'nin vefâtından sonra da her halde ikinci el olarak yalnızca sahaflar eliyle alınır ve satılır olmuştur.²⁹⁸ Ancak takdim ettiğimiz belgede ifâdesini bulduğu üzere bir kalemde 747 tane birden satışa sunulmuş olması herhalde olağanüstü değerde bir bilgi olmalıdır. Bunun yukarıda zikr olunan 3087 sayısından düşerek örnekleyecek olursak, geriye 2320 adet kitap kalmış olacaktır ki bu da elde kalan kitapların dörtte birinin bir kalemde satılmış olması gibi çarpıcı bir sonuç vermektedir. Biz, İstefanaki'nin bu kadar kitabı uzun zaman alacak ve pek de mümkün olmayacak bir şekilde piyasadan tek tek toplamış olduğunu düşünmemekte ve muhtemelen Müteferrika bakiyyesi kitapları zimmetinde tutan kızı Ayşe adına vasisi ve annesi olan Hatice tarafından satılmış ve böylece toptan edinilmiş olabileceğini akla daha yakın görmekteyiz. Bu edinimin ne zaman gerçekleştiğine dâir bir kayıt sunamamakla beraber, satış tarihinin Hatice ile Kadı İbrahim arasındaki mahkemeleşme tarihiyle örtüşmekte olması Müteferrika ailesinin matbaa alet ve edevâtı yanında eldeki kitaplardan da kurtulmayı tercih etmiş olmaları ihtimal dâhilindedir.

296 Selim Karaosmanoğlu, "Osmanlı Matbaasının Başarısını / Başarısızlığını Yeniden Gözden Geçirmek ya da İbrahim Müteferrika'nın Terekesinin Tespitine Katkı", s. 321.

297 Selim Karaosmanoğlu, *aynı makale*, s. 322.

298 Sabev, *Müteferrika*, s. 283, 285, 360.

Panayot İstefanaki veled-i Dimyaki'nin kimliğini tesbit etmek şu an için mümkün olmamakla beraber, bu zâtın muhtemelen İstanbul'da faaliyet gösteren bir sahaf olduğunu var sayabiliriz. Kendisinden bu kitaplar bir kalemde satın alan ancak iki taksit halinde altı aylık ödeme vâdesini geciktiren Panayot veled-i Kiryako hakkında ise bilgi verebilecek durumdayız. Panayot, Patrikhâne Kilisesi karşısında ikamet etmekte olan Rum asıllı bir matbaacıdır, bazı Ermenice kitaplar da basmıştır. 1760 tarihinde bastığı bir kitaptaki şu kayıt kısa da olsa hakkın-da gerekli olan ön bilgiyi vermektedir: "İstanbul Fener'de Patrik Kilisesi'nin karşısında sakin olan Hacı Kiriakos'un oğlu basmacı Panayot kendi harcı masrafı ile bastı."²⁹⁹

Panayot Hacı veled-i Kiriakos, İstefanaki'den aldığı 767 parça Müteferrika baskısı kitap için 960 kuruş ödeyecektir. Bunun 160 kuruşunu satışın gerçekleştiği 15 Eylül 1757 tarihinde peşin vermiş, geriye kalan 800 kuruş için 400 kuruşluk iki taksit öngörülmüş ve bunun için bir borç senedi tanzim edilmiştir. Buna göre ilk ödeme borç senedi tanzim tarihi olan 15 Eylül'den 91 gün sonra, yani 15 Aralık 1757'de, geri kalan ikinci ödeme ise sened akdi tarihi olan 15 Eylül'den yüz seksen bir gün sonra, yani 15 Mart 1758 tarihinde yapılacaktır. Ancak vâdeleri gelip geçtiği halde Panayoti herhangi bir ödemedede bulunmamış ve böylece iş mahkemeye intikal etmiştir. İstefanaki bu durumu şikâyeten beyan etmekte ve mahkemeye *Molya* tabir edilen Rumca bir borç senedi takdim etmektedir. Mahkeme 4 Nisan 1758 tarihli olarak Panayoti'ye borcun edâsı ikazında bulunmuştur.³⁰⁰ Panayoti'nin bu gecikmesi bizleri bu önemli satıştan haberdar etmektedir.

767 parça kitap için 960 kuruş ödenmesi dikkat çekicidir. Elimizde satılan bu kitapların dökümü olmamakla beraber, bunun götürü ve toptan bir fiyat olduğunu kabul etmemiz gerekiyor, zirâ bu durumda karşımıza kitap başına 1,251 kuruş gibi gayet düşük bir rakam çıkmaktadır. Ancak bütün kitapların *Gramatika/Krâmatîkâ* baskısı³⁰¹ olması halinde fiyatta bir kabul edilebilirlik söz konusu olabilirdi, zirâ bildiğimiz kadarıyla *Gramatika* için Sabev listesinde biçilen değer 3 kuruş, toptan alımlar için ise 2,5 kuruş,³⁰² bu terekeyi itmam eden Karaosmanoğlu lis-

299 R. F. M. Anhegger, "Hurufumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntniss der karamanisch-türkischen Literatur", *Anatolica*, VII, 1979-1980, s. 159-222. Printed in Belgium. Imprimerie Orientaliste, Louvain 1981, s. 170.

300 Belge için bk. EK.

301 Jean Paptiste Holdermann, *Grammaire Turque*, 1730. Hakkında ayrıntılı olarak bk. Sabev, *Müteferrika*, s. 199-204.

302 Sabev, *Müteferrika*, s. 202.

tesinde ise 1 kuruştur.³⁰³ Hatta dönemin Fransız elçisi Marquis de Vileneuve Türkçe öğrenen diloğlanların yetiştirilmesinde yardımcı kitap olarak düşünüldüğünden bu eserden tanesi 2,5 kuruştan 500 kuruş karşılığında 200 adet satın almıştır.³⁰⁴ Müteferrika baskısı diğer kitapların Sabev tarafından yayımlanan terekedeki bazı kitap fiyatlarından yola çıkacak olursak, mesela *Ferheng* 20, *Na'imâ* 15, *Râşid* 16 kuruş; Karaosmanoğlu listesinde ise bunlar: *Ferheng* 30 ila 90, *Na'imâ* 23 ila 27, *Râşid* ise 28 kuruş olarak gösterilmektedir.³⁰⁵ 1000 adet basılmış olarak en çok satılan kitaplar arasında yer alan olan *Gramatika*'nın Sabev'in yayınladığı Müteferrika terekesinde³⁰⁶ ve bizim burada takdim ettiğimiz 22 Mart 1747 tarihli mütemmim kayıtda³⁰⁷ ancak 84 adet kaldığı görülmekte olup,³⁰⁸ bu durumda 767 parçalık paket içinde başka kitaplarında olduğunu kabul etmemiz icap ediyor. İstefanaki'nin şikâyet başvurusunda da ifadesini bulan, "*Türkî basma tevârih kitâbı*", beyânı zaten bu duruma yeterince işaret etmektedir.

303 Selim Karaosmanoğlu, *aynı makale*, s. 321.

304 Sabev, *Müteferrika*, s. 202-203.

305 Karaosmanoğlu, *aynı yer*.

306 Sabev, *Müteferrika*, s. 203.

307 Kısmet-i Askeriyye defter no. 97, vr. 73a.

308 Sabev, *Müteferrika*, s. 203, her biri çeyrek kuruş, terekedeki ifadeyle kezâ "her biri birer rub'dan 84 adet, toplam 21 kuruş", s. 361.

V

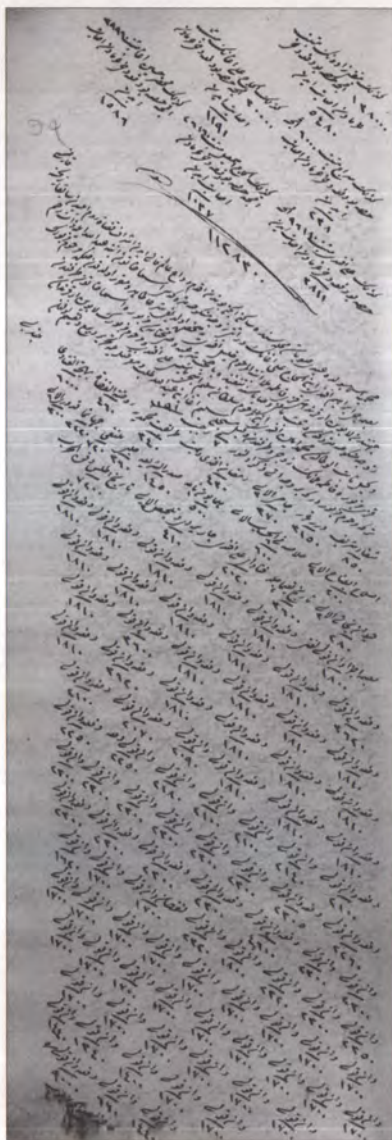
EKLER

KULLANILAN BELGELERİN GÖRÜNTÜLERİ

1. Basmacı Kadı İbrahim Efendi'nin Terekesi/1.

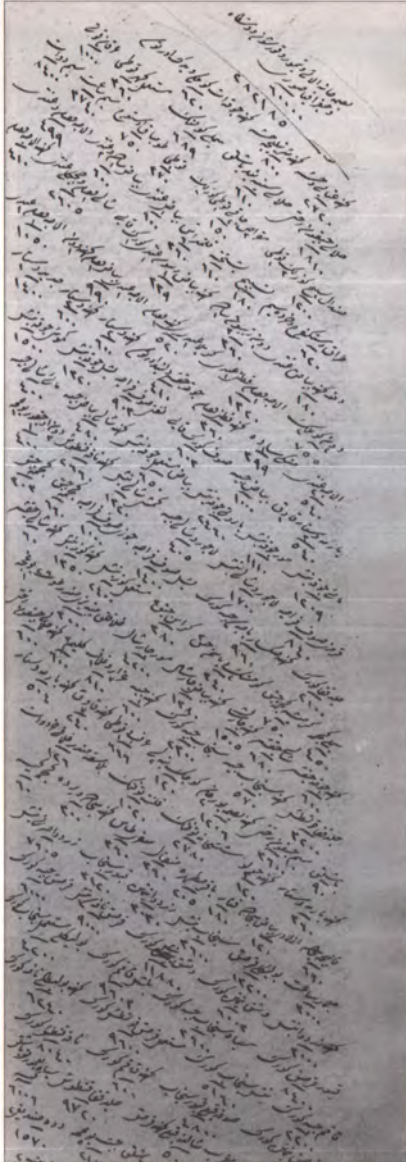
İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, Defter no. 421, vr. 59-a.

Tarih: 8 Receb 1191/12 Ağustos 1777.

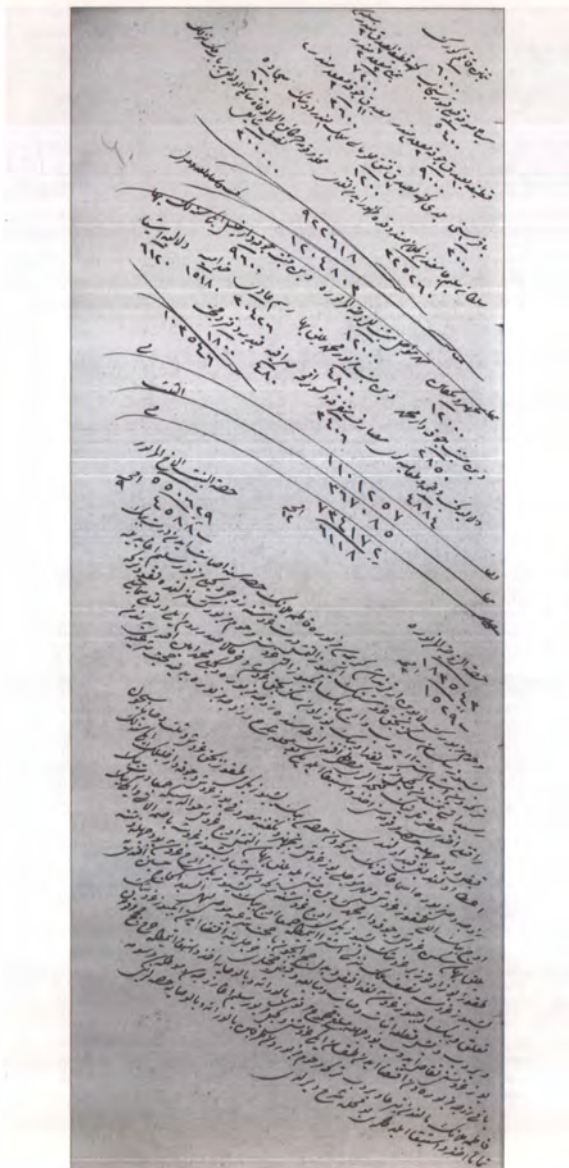
2. Basmacı Kadı İbrahim Efendi'nin Terekesi/2.

Aynı yer, vr. 59b.

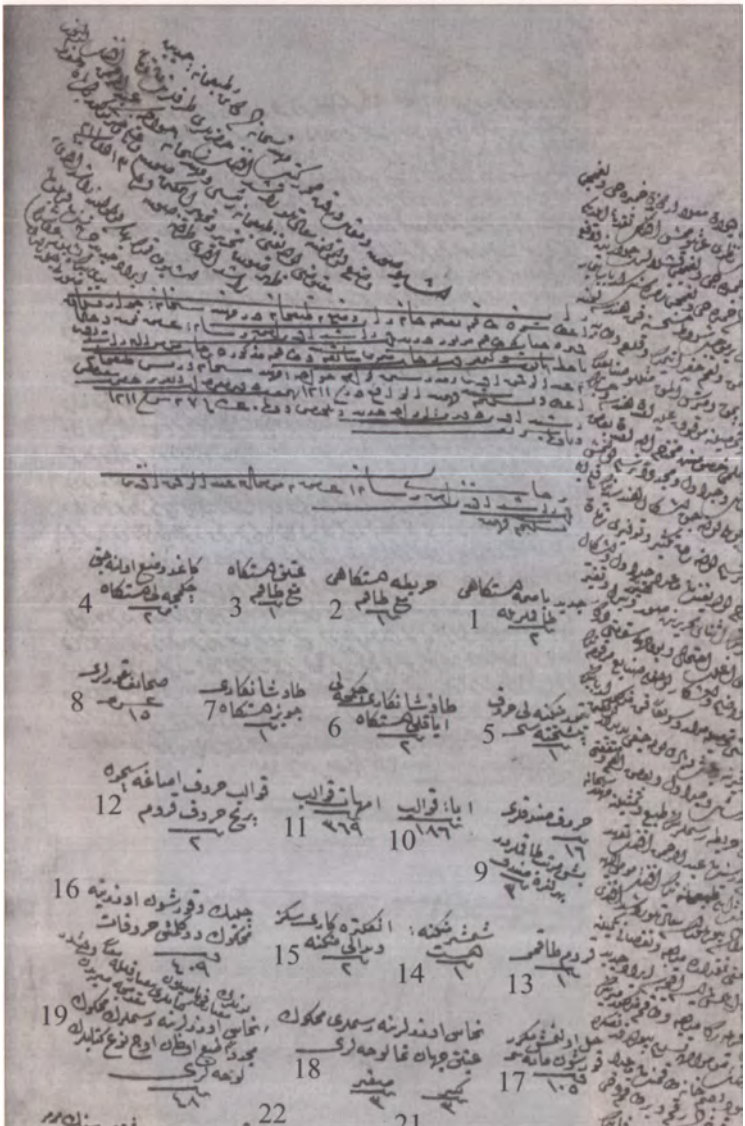
3. Basmacı Kadı İbrahim Efendi'nin Terekesi/3.

Aynı yer, vr. 60a.

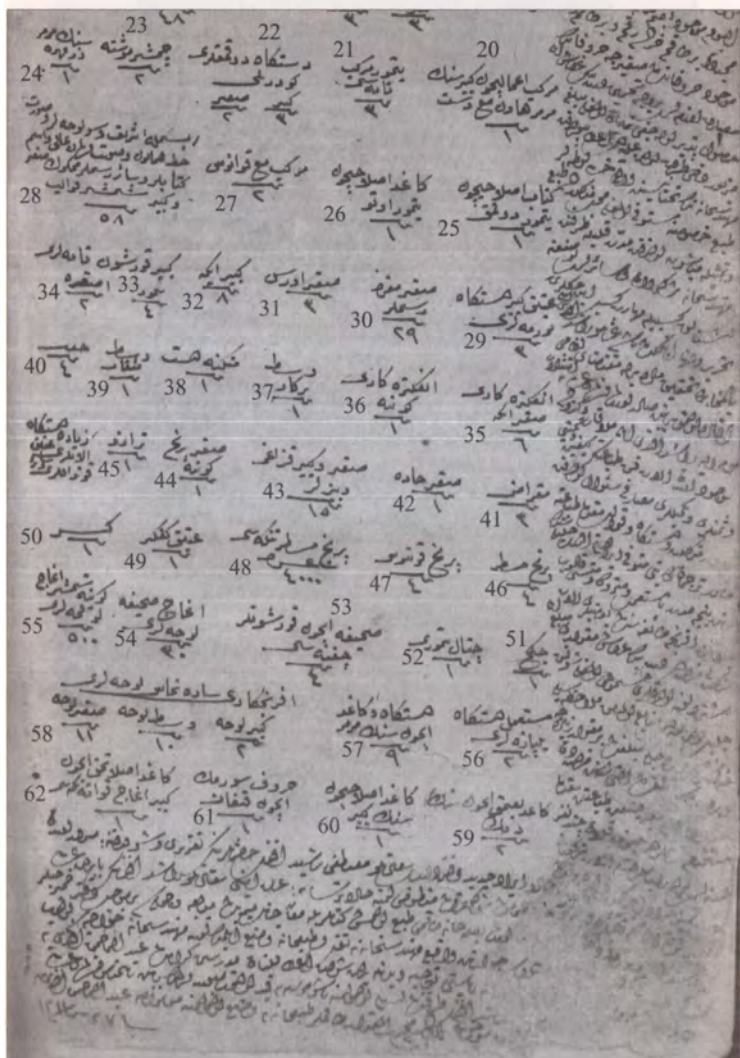
4. BOA. MAD, Nr. 7917, s. 280

Râşid Efendi'nin sahip olduğu Basmahâne takımı dökümü, 1797.

5. BOA. MAD, Nr. 7917, s. 280.

Râşid Efendi'nin sahip olduğu Basmahâne takımı dökümü devamı, 1797.
Derkenarda: "... mukaddemâ tıba'ate me'mûr tercüman kâtibi müteveffa İbrahim
Efendi halilesinin..."

6. Teşrifat Defteri, s. 36 / vr. 14.

"Tercüman kâtibi Basmacı İbrahim Efendi". (1741).

[illegible][illegible]

7. Kadı İbrahim, Zihne Kadısı, 1773.

Kazasker Rûznâme Defterleri, no. 129, vr. 31.

سابقہ سولہ جانبیہ رسول ابراہیم و عیسویہ یورپ و مغرب کے لیے تھے
اور توحید اولوں کی بعد حصول وقت و مدت کا مدد نہ تھا بلکہ رہا جس قدر

عبدقدوس خان

رو بوجو قاصد خندان زاده عند اند غایت شهر آید به بقعه اول و پنج و دو شهر بخود
 و قدس بر سر بلبل تصرف فرغ و بری منتهی قصد مسکن در مکر موراجعتی انصاف اولان
 اشرف بقعه تا کرام دوی الاخر اولان میرا و غایت شهر ای و در این بقعه ای و بعد
 مولانا محمد ای و در این شهر و در این بقعه ای و در این شهر و در این بقعه ای و در این شهر
 عفا که در تصرف اولی و در این شهر ای و در این شهر ای و در این شهر ای و در این شهر ای

عقیده کا علم متصرف اولیٰ حق کی نسبت بعد الغرض حمد و ثناء مولائی

[illegible]

د شمعون کاهن په تصرف او کلي برخه يې بعد الغرض هغه په سوريه کي

[illegible]

تغفر كما يغفر المؤمنون واما من غفر له الله فانه يغفر له ما يشاء

[illegible]

بسم الله الرحمن الرحيم

سوره قاصص و صبر و عافیه غایت نبردند بقیه سکه از زمان و وقت و محصل
خبر پس از آنکه در فرخ و بری سکه از زمان و وقت و محصل
سکه از زمان و وقت و محصل

وقت آنکه عرفان را می شناسد اولی و عاقلانه و صوفیه را

روبو

میرزا غلام

76

تاریخ

10

9. Müteferrika'nın En Eski Tereke Kaydı.

Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 97, vr. 72b, 22 Mart 1747.

10. Müteferrika İbrahim Efendi'nin Vasiyeti ve Mirasının Paylaşımı.

Mirasçılarının Tenfiz-i Vasiyet Talebi. Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 97, vr. 72b-73a. 22 Mart 1747.

11. Müteferrika bakiyyesi alet ve edevâtın Kadı İbrahim ve kardeşleri tarafından satın alınması.

Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 97, vr. 73b-74a. 22 Mart 1747.

12. Müteferrika'nın Hanımı Hatice'nin Kadı İbrahim ile mahkemelik olması ve mahkemenin Hatice Hanım'ı haksız bulması.

Rumeli Kazaskerliği İstanbul Kadı Sicil Defterleri. Nr. 266, vr. 70.

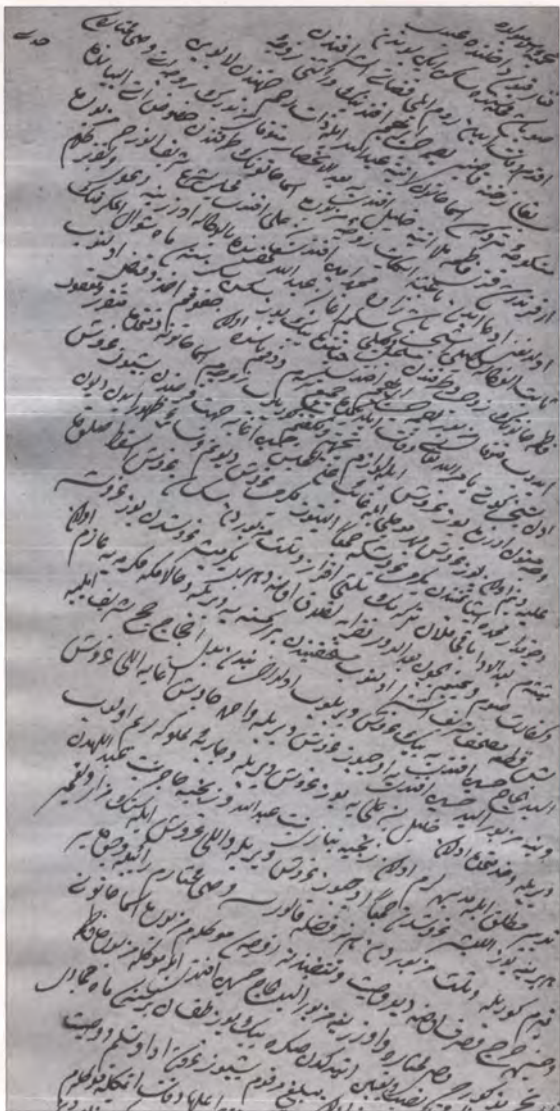
Tarihi: 4 Muharrem 1169 / 10 Ekim 1755, Cuma

[illegible]

13. Basmacı Kadı İbrahim Efendi'nin terekesinin mirasçılar arasında taksimi/1.

İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, vr. 41, 42 ve 43. Tarih:

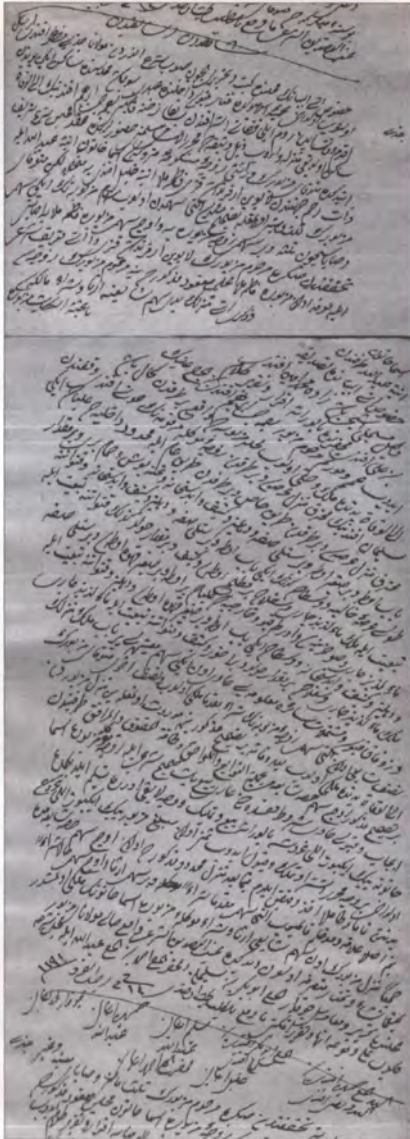
Tarih: 14 Receb 1191/18 Ağustos

16. Kısım-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, 43b.

Basmacı Kadı İbrahim'in ikamet ettiği evin ayrıntılı tarifi.

Tarih: 14 Receb 1191/18 Ağustos 1777.

17. Kısım-i Askeriyye Sicilleri, defter no. 422, 43b.

Basmacı Kadı İbrahim'in ikamet ettiği evin tarifi.

Tarih: 14 Receb 1191/18 Ağustos 1777

19. İstanbul Rumeli Kazaskerliği Kadı Sicil Defteri, no. 272,
vr. 14a-b.

Müteferrika kitaplarının toptan satışı.

Tarih: 25 Receb 1171 / 4 Nisan 1758.

[illegible]

KAYNAKLAR

Avusturya Devlet Arşivi

Türkei, II, Karton nr. 10 (1746), sayfa 122.

Türkei, II, Karton nr. 11, sayfa 88.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Mühimme Defter, nr. 152.

Maliyeden Müdevver, nr. 7917.

Muallim Cevdet Tasnifi, CM. nr. 2493; 3425.

Ali Emirî Tasnifi, nr. 1064.

İstanbul Müftülüğü Arşivi

Kazasker Ruznamçe Defterleri, no. 105,106, 114, 116, 117, 122, 125, 129, 132.

Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, Defter no. 97, 421, 422.

İstanbul Kadı Sicil Defteri, no. 15/180, 266, 272.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

Vefeyât-ı Ekâbir-i İslâmiyye, TY. Nr. 3193.

Atıf Efendi Kütüphanesi

Fokşan'da yapılan mütareke görüşme mazabatası, (Ağustos 1772), Atıf Efendi Kütüphanesi, Mehmet Zeki Pakalın Kitapları, no. 31/956, vr. 18a-b.

Avusturya Milli Kütüphanesi

Wien, no. HO, 153 (*Defter-i Teşrifât*).

Britanya Ulusal Arşivi

The National Archives Secretaires of State: State Papers Foreign, Turkey, SP 97/33. (James Porter raporu).

Gazeteler

Das Ausland, Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker, Nr. 176, 25 Junius 1835, s. 704.

Der neue Deutsche Merkur vom Jahre 1790, Hrsg. C. M. Wieland. Weimar 1790, I, 295.

- Die Neue Europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdeckt.* Der 13 Theil, Wien 1736, s. 822; 133. Theil, 1746, s. 90, 215, 822 *Europäische Zeitung*, 11 Agustus 1747.
- Erheiterungen, Neue Folge-eine Auswahl*, Stuttgart 1835, s. 308.
- Geneologisch-Historische Nachrichten...*, (112. Theil, Leipzig 1747).
- Göttingerische Anzeigen von Gelehrten Sachen*, Göttingen 1788, I/ 41, 280.
- Mercure de France*, März, 1746, s. 189; Mai, 1746, s. 178; Juni 1746, s. 177; Febr. 1747, s. 182-183.
- Mercure Francais*, Mayıs 1747. s. 185-196.
- Militär-Zeitung*, Mittag, 10 Juni 1863, Nr. 44, XVI. Jahrgang, Wien, s. 532.
- Morgenblatt für gebildete Stände*, 21 Jahrgang, Oktober 1834, Tübingen 1834, s. 1026.
- Relationis Historicae Semestralis Vernalis Continuatio.* Jacobi Franci Historische Geschrei, Frankfurt 1747, s. 85.
- Wienerisches Diarium*, Nr. 71, 23 Aug. 1747; Nr. 72, 9 Sept. 1747; Nr. 13, 15 Şubat 1747.

Makale ve Kitaplar

- Afyoncu, Erhan ve Ahmet Önal, "İbrahim Müteferrika'nın Lehistan Elçiliği ve Bilinmeyen Sefaretnâmesi", *Osmanlı Araştırmaları [The Journal of Ottoman Studies]*, 48, İstanbul 2016, s. 105-142.
- Afyoncu, Erhan, "İbrahim Müteferrika", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 2000, cilt 21, s. 324-327.
- . "İbrahim Müteferrika'nın Yeni Yayınlanan Terekisi ve Ölümü Hakkında" *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 15 (2004), s. 349-362.
- . "İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler" *Belleten* LXV, 243, (2001) s. 607-623.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, Yay. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1, İstanbul 1309.
- Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâik'ül-ahbâr*, Yay. Mücteba İlgürel Ankara 1978.
- Akbulut, Mehmet Y. *The Scramble For Iran: Ottoman Military And Diplomatic Engagements During The Afghan Occupation Of Iran, 1722-1729*, İstanbul 2017.
- Akkaya, Mehmet Ali Türk, *Beşikdevri Basmalarından Yazma Kitap Geleneginin Et-kileri ve İçkapağın Gelişimi*, İstanbul 2015.
- Aktepe, M. Münir, Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XIV, Ankara 1991.
- Akyıldız, Ali. *Haremin Padişahı Valide Sultan*, İstanbul 2017.
- Altınay, Ahmed Refik, *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul 1932.
- . *Tesâvir-i Ricâl*. İstanbul 1331.
- Anhegger, R. F. M., "Hurufumuz Yunanca, Ein Beitrag zur Kenntniss der karamanisch-türkischen Literatur", *Anatolica*, VII, 1979-1980, s. 159-222. Printed in Belgium (Türkçesi Belçika'da basılmıştır), Imprimerie Orientaliste, Louvain 1981.
- Babinger, Franz, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*, Leipzig 1919, [*Müteferrika ve Osmanlı Matbaası ve Başlangıcı*, Yay. N. Kuran, İstanbul 2004].

- Baramova, Maria, "Pax Belgradensis – Pax Perpetua? Deutungen und Missdeutungen in den deutschen Medien der 1740er Jahre", İçinde: *Unwissen und Missverständnisse im vormodernen Friedensprozess*, 109-126, Göttingen - Ruprecht 2013.
- Barthold, Friedrich Wilhelm, *Die geschichtlichen Persönlichkeiten in Jacob Casanova's Memoiren*, C. I., Berlin 1846.
- Baysal, Jale, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar, Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul 1968.
- Bedir, Mürteza, "Tâcüşşerîa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, İstanbul 2010.
- Benedikt, Heinrich, *Der Pascha Graf Alexander von Bonneval 1675-1747*, Graz-Köln, Hermann Böhlau Nachf., 1959.
- . "Die europäische Politik der Pforte vor Beginn und während des österreichischen Erbfolgekrieges", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 1 (1948) 138.
- Berkes, Niyazi, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği", *Bellesten*, XXVI/104, Ankara 1962, s. 715-737.
- Beydilli, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001.
- . *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve bir Katalog*, İstanbul 1997.
- . *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi*, İstanbul 1995.
- . "Matbaa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 28, İstanbul 2003.
- . "Müteferrika ve Osmanlı Matbaası, 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat", *Toplumsal Tarih*, Sayı 128, Ağustos 2004.
- Binark, İsmet, "Türkiye'de Matbaanın geç girişinin sebepleri üzerine", *Türk Kültürü*, 65, Ankara 1968, s. 295-304.
- Björnsthål, Jacob Jonas, Matthias Norberg, Christian Heinrich Groskurd, Carl Christopher Gjörwell ve Johann Christian Koppe, *Jacob Jonas Björnsthåls Briefe auf seinen ausländischen Reisen an den Königlichen Bibliothekar C. C. Gjörwell in Stockholm, Aus dem Schwedischen übersetzt von Christian Heinrich Groskurd Des sechsten Bandes erstes Heft Des sechsten Bandes erstes Heft*, Leipzig, Rostock, Koppe 1783.
- Braubach, Max, *Geschichte und Abenteuer, Gestalten um den Prinzen Eugen*, München 1950.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Gurerü'l-Fevâid Ve Dürerü'l-Kalâid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996.
- Çalışır, M. Fatih, *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)*, Georgetown Üniversitesi, 2016.
- D'Ohsson, Mouradgea, *Tableau général de l' empire Othoman, divisé en deux parties, dont l' une comprend la législation Mahométane*, I-II, Paris 1787.
- D'Ohsson, Mouradgea, *Allgemeine Schilderung des Othomanischen Reichs*, Çeviren Christian Daniel Beck, I., Leipzig 1788.
- Dallaway, James, *Reise nach Constantinopel und die umliegende Gegend*, Chemnitz, Tasché 1800.

- Danişmend, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, V. İstanbul 1972.
- Demir, Uğur, *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedî, Humbaracı Ahmed Paşa*, İstanbul 2015.
- Dempwolff, Georg, *Konstantinopel Ein Führer für Reisende nach Stambul*, Leipzig 1860.
- Eichhorn, Johann Gottfried ve Carl Friedrich Stäudlin, *Geschichte der Literatur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten*, Göttingen 1807.
- Emecen, Feridun M., “İzzî Süleyman Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.
- . “Matruşka’nın Küçük Parçası, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve “Lale Devri” Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 52, İstanbul 2018, s. 79-98.
- Engin, Vahdettin, *Tünel’den Füniküler’e (Kabataş-Taksim)*, İstanbul 2007.
- Erünsal, E. İsmail, *Osmanlılarda sahaflık ve Sahaflar*, İstanbul 2013.
- Ersch, Johann Samuel ve Johann Gottfried Gruber, *Allgemeine Encyclopadie der Wissenschaften und Künste*, C. XI. Bleiberg-Bonzen, 1823.
- Ertürk, Volkan, “Orta Dereceli Bir Osmanlı Memurunun Mal Varlığı: Edirne Bostancıbaşı Hacı Veliyüddin b. Habib’in Terekesi”, *Humanitas*, 2, 2013, s. 94.
- Fındıklılı Şemdanîzâde Süleyman Efendi, *Mür’i’t-tevârih*. II-B, Yay. M. Münir Aktepe, İstanbul 1980.
- Gavand, Eugène-Henri, *Chemin de fer métropolitain de Constantinople, ou Chemin de fer souterrain de Galata à Péra, dit tunnel de Constantinople, Projet d’une nouvelle ville et d’un nouveau port de commerce à Constantinople*, Paris 1873.
- Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1928.
- Gökyay, Orhan Şaik, “Cihannümâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
- Günay, Vehbi, “Karaferiye Müftüsü Salih Efendi’nin Terekesinde Yer Alan Kitaplar”, *İçinde 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, İzmir 1996.
- Güngör, Tahir, “Vakanüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)” (Basılmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, 2014.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, Yay. Çetin Derin, Vahid Çabuk, İstanbul 1985.
- Hammer-Purgstall, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches (GOR)*. C. 8. 10 c. Pest, C. A. Hartleben’s Verlag, 1832; GOR², c. IV, 1835.
- Hammer-Purgstall, Joseph von ve J. J. Hellert. *Histoire de l’Empire ottoman depuis son origine jusqu’à nos jours*, 4, Paris, 1839.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. *Histoire de l’Empire ottoman depuis son origine jusqu’à nos jours*, T. III. Çeviren Louis Dochez, C. III. Paris, Impr. de Béthune et Plon, 1844.
- Has, Şükrü Selim, “Mülteka’l-Ebhur”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006.
- Hutton, Charles, George Shaw ve Richard Pearson, *The Philosophical Transactions of the Royal Society of London From Their Commencement in 1665 to the Year 1800*, X. London, 1809.
- Hütz, J. *Beschreibung der europäischen Türkei: nebst einer allgemeinen Übersicht des ganzen Türkischen Reichs*, München 1828.

- Itzkowitz, Norman ve Max Mote. *Mubadele, An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago 1970.
- İpşirli, Mehmet, "Naîmâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006.
- İzgi, Cevad, "Halebî, Nûreddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997.
- İzzî Süleyman Efendi, *Târih-i İzzî*, İstanbul 1784.
- Jorga, Nicolae, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, Gotha 1911.
- Journal des sçavans, avec des extraits des meilleurs journaux de France et d'Angleterre: suite des CLXX. volumes du journal des sçavans, et des LXXIX. volumes du même journal combiné avec les memoires de trévoux*, XXIII. Amsterdam 1756.
- Kaçan Erdoğan, Meryem, "Mülteci bir Macar prensi ve Terekesi: Rakoczi Jozsef", *SDÜ. Fen-Ede. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 2011.
- Kaçır, Tuğba, "Hammer Tarihi'nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine", *Vakanüvis*, I, İstanbul 2016, s. 262-279.
- Kallek, Cengiz. "Kudûrî" *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul 2002.
- Kandemir, M. Yaşar, "Kâdî İyâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001.
- Karahasanoğlu, Selim, "Osmanlı Matbaasının başarısını /başarısızlığını yeniden gözden geçirmek ya da İbrahim Müteferrika'nın terekesinin tespitine katkı", *Cem Dilçin Armağanı*, *Journal of Turkish Studies* I, 2009.
- . "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirfzâde Ahmed Efendi ve Terekesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 24, Ankara 2008, s. 97-128.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Kelîle ve Dimne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2002.
- Karateke, Hakan, *Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devleti'nin Son Yüz Yılında Merasimler*, İstanbul 2004.
- Kaya, Bayram Ali, "Necâtî Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006.
- Keskinoğlu, Osman, "Türkiye'de Matbaa tesisi ve Mushaf Basımı", *Ankara İlahiyat Fak. Dergisi* 15, Ankara 1975, s. 125-127.
- Koloğlu, Orhan, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul 1987.
- Kunt, Metin, "Reading Elite, Elite Reading", *Printing and Publishing in the Middle East: papers from the second symposium on the History of Printing and Publishing in the Languages and Countries of the Middle East*, *Bibliothèque nationale de France*, Paris, 2-4 November 2005, contributions au deuxième, vol 24, 2008, s. 89-100.
- Kuru, Levent, *Kazasker ruznamçelerine göre 18. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de kadılık müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, (basılmamış doktora tezi), İstanbul 2016.
- Küçükdağ, Yusuf, "Zenbilli Ali Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013.
- Lajos, Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı bir Türk Efendi Evi", Çeviren Tayyip Gökbilgin, *Belleten*, XLIII, Ankara 1979.
- Lettres de Turquie (1730-1739) et Notices (1740) de César de Saussure*, Yay. Coloman (Kalman) Thály, Academie Hongroise des Sciences, 1909.

- Lüdeke, Christoph Wilhelm, *Beschreibung des Türkischen Reiches nach seiner Religions- und Staatsverfassung in der letzten Hälfte des achtzehnten Jahrhundert*, III., Leipzig 1789.
- Matsch, Erwin, *Der auswärtige Dienst von Österreich-Ungarn: 1720-1920*, Wien 1986.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Editör Seyyit Ali Kahraman, I. İstanbul 1996.
- Moreno, Jose, *Viage a Constantinopla en el año de 1784 escrito de orden superior*, Madrid 1790.
- Necatioğlu, Halil, *Matbaacı İbrahim-i Müteferrika ve Risâle-i İslâmiye*, Ankara 1982.
- Nüzhet, Selim, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1928. tür.yer.
- Okumuş, Ömer, "Âmilî, Bahâeddin" TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1991.
- Özcan, Tahsin, "Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2007.
- Özel, Ahmet, "Behcetü'l-Fetâvâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992.
- Özen, Şükrü, "Kemalpaşazâde", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2002.
- . "Sadrüşşerîa", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2008.
- Özergin, Kemal, "Rumeli Kadılıkları'nda 1078 Düzenlemesi", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1988, s. 251-309.
- Parmaksızoğlu, İsmet, (ed.), *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*, Ankara 1979.
- Porter, James, *Turkey; its history and progress: from the journals and correspondence of Sir James Porter, fifteen years ambassador at Constantinople; continued to the present time, with a memoir of Sir James Porter, by his grandson, Sir George Larpent, Bart. &c. &c. &c. In two volumes*, London 1854.
- Poujoulat, Baptistin, *Geschichte des Osmanischen Reiches von der Eroberung Konstantinopels bis zum Tode Mahmud's II*, Leipzig 1853.
- Reidl-Kiel, Hedda, "Der Luft der Macht. Osmanen, islamische Tradition, muslimische Mächte und der Westen im Spiegel diplomatischer Geschenke", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 95 Band, Wien 2005, s. 195-258.
- Roider, Karl A., *Austria's Eastern Question, 1700-1790*, Princeton University Press, 1982.
- Rousseau, François, "L'ambassade de Comte de Castellane a Constantinople, 1741-1747", *Revue des Questions Historiques*, LXX, 1901, s. 406-437.
- Sabev, Orlin, *İbrahim Müteferrika ya da ilk Osmanlı matbaa serüveni, 1726-1746, yeniden değerlendirme*, İstanbul 2006.
- Sabev Orlin, "Kâtip Çelebi ve İbrahim Müteferrika", *Uluslararası Kâtip Çelebi Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 2017, s. 151-172.
- . "I. Mahmud döneminde Müteferrika Matbaası", *I. Mahmud Dönemi*, haz. H. Aynur – Z. Tanındı, İstanbul 2018, s. 211-227.
- Sarıcaoğlu, Fikret, "Osmanlılarda Harita", *Türkler*, XI., Ankara 2002.
- Sarıcaoğlu, Fikret, "Karadeniz'in İlk Osmanlı Basma Haritası", *Pîrî Reis'den Örfî Paşâ'ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri*, İstanbul 2015.
- Sarıkaya, Hüseyin, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1209-1219/1794-1805 (İnceleme Ve Metin)*. İstanbul 2017.
- Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte*, Yay. Mesut Aydın, İstanbul 2008.

- Şener, Mehmet, "Çârperdî" TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1993.
- Talbot, Michael, *British-Ottoman relations, 1661-1807 commerce and diplomatic practice in Eighteenth-century Istanbul*, Woodbridge 2017.
- . *Gifts of Time: Watches and Clocks in Ottoman-British Diplomacy, 1693-1803*, Berlin 2016.
- Temel, Mehmet, "18-20. Yüzyıllarda Türkiye-Danimarka İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, s. XXII, İstanbul 2007, 117-72.
- Temelkuran, Tevfik, "Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi", *İÜFTED*, VI, İstanbul 1975, s. 129-177.
- Thielen, Maximilian Friedrich, *Die europäische Türken ein Handwörterbuch für Zeitungsleser enthaltend die alphabetisch geordnete Beschreibung aller türkischen Provinzen in Europa, ihrer Bewohner, der Gebirge und deren merkwürdigsten Pässe, der Flüsse und der vorzüglichsten Wohnorte mit ihrer Bevölkerung, mit besonderer Rücksicht auf deren Lage in der Nähe der Hauptverbindungsstrassen durch das Reich, nach den besten geographischen Werken und Reisebeschreibungen, mit Benützung der neuesten Charten und vieler handschriftlichen Quellen*, Wien 1828.
- Toderini, Giambattista, *Litteratur der Türken*, I, II. Theil, Königsberg 1790.
- Türkay, Cevdet, "İbrahim Müteferrika'dan sonra matbaayı idare edenler". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara 2001, s. 57-59.
- Uzun, Mustafa, "Bihîştî Ramazan Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992.
- . "Ebced", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1994.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı*, Ankara 1984.
- . *Osmanlı Tarihi*, IV / 1-2. Ankara 1995.
- Walsh, Robert, *Reise von Konstantinopel durch Rumelien, das Balkengebirge, Bulgarien, Walachei, Siebenbürgen und Ungarn. Ein Beitrag zur neuesten Kunde des türkischen Reiches*, Çeviren Wilhelm Adolf Lindau. I., Dresden-Leipzig 1828.
- White, Charles, *Drei Jahre in Constantinopel*, II., Stuttgart 1851.
- Wurzbach von Tannenberg, Constant. *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern, gelebt haben*, Wien 1857.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Buhârî, Muhammed b. İsmail", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992.
- Yeşil, Fatih, "Bir Fransız Maceraperestinin Savaş ve Diplomasıye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont Alexander Bonneval) Lâhiyaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 Ankara 2011, s. 205-228.
- Yılmaz, Ahmet, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2006.
- Yılmaz, Coşkun ve Fikret Sarıcaoğlu, *Müteferrika. Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası*, İstanbul 2008.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, VI., Gotha 1859.

İNDEKS

A

abâyî ve hâşe 53
Abdi Subaşı 60; Mahallesi 59, 108, 110
Abdullah Efendi ibn Mustafa 105
Abdurrahman (Basmacı İbrahim Efendi'nin babası) 102, 104, 105
Abdurrahman Efendi bin İbrahim (Mühendishâne Başhocası müderris) 83, 104
Abdülhamid I, 117
Abdürrezzak Nevres 19, 20, 21
Agvâniyye 94, 102
Ahmed (Yenipazar Kadısı) 55
Ahmed Ağa bin Abdullah 109, 110
Ahmed Efendi (Anadolu Kadısı) 10, 27, 52, 65, 99
Ahmed Efendi (Ayasofya Şeyhi/Vâizi İspîrizâde) 66, 72, 74, 75
Ahmed Refik 20, 41
Ahmed Vâsîf Efendi 21, 30
Ahmed (Kadı İbrahim'in üvey kardeşi) 20, 59, 96, 97, 98, 99, 105
Aleksander İvanoviç Romanzof (Rus elçisi Kont) 30
Aleksi Mihailoviç Obreşkov (İstanbul'daki Rus elçisi) 29
Alemdâr Vakası 118
Alexander Ghika (Divân tercümanı) 26
Alexander von Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) 9, 22, 23, 24, 25, 26, 31, 32, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44
Ali Efendi bin İsmail 104, 105, 106
Ali Efendi Fetevası 67, 95, 104
Ali Rüşdü 56
altın saati 73

Amentü Şerhi 13
Amme-i şerîf 66
Anadolu Kazaskeri 32
Arapça gramer (*İ'râbü'l-kâfiye*) 117
Âsım Efendi 15, 54, 116
Aşcıbaşı-zâde Mehmed Emin Efendi bin Ali Efendi 112
Atmeydanı (Firûzağa Mahallesi) 11, 117
Avnî Efendi Vakfı 111, 112, 113, 114
Avrupa 9, 13, 14, 16, 21, 25, 29, 33, 74
Avusturya 9, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 47
Avusturya elçisi 22, 24, 28, 29, 31, 32, 36
Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748) 25
Avusturya-Macar sınırları 25
Avusturya-Rus ittifakı 25
Ayasofya şeyhi 75
Ayaspaşa 40
Ayastefanos 30
Ayşe (Müteferikka'nın kızı) 26, 28, 67, 93, 94, 95, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 120
B
Babadağ 55, 56, 57
Basmacı (Kadı) İbrâhim Efendi ibn Elhâc Ali Ağa 60, İkametgâhının ayrıntılı tarifi 114, Terekesi 125, 126, 127, 137, 138, Divân Tercümanı Kâtibi 30, 31
Basmacı Abdî Ağa 11
Basmacı İbrahim Ağa b. Mehmed (Atmeydanı Firûzağa Mahallesi'nde oturan) 11
Basmacı İbrahim Efendi bin Abdurrahman

(Müteferrika İbrahim) 11, 20, 22, 31, 34, 41, 51, 59, 60, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 114, 130, 139

Basmahâne âlâtı ve demir ve kurşun destgâh ve coğrafiye suveri 83

Basmahâne Alet ve Edevâtı 71

Basmahâne Takımı 81, 83

Baş Tercüman 74

Behcetü'l-fetevâ 68

Belgrad 25, 26, 29, 38

Belgrad Ahidnâmesi (Barışı) 26, 38

Belgrad Antlaşması (1739) 38

Beyoğlu 40, 41

Beyoğlu Evlendirme Dâiresi 41

bez imalâthânesi 15

Birgivi Risâlesi 13

Boğaziçi Haritası 33

Bonneval'in mezarı 41, 42, 43

Bosna 102

Bölüklü Porsuk 75

Büyük Mezarlık (Grand Champs des Mort) 40

Büyükçekmece 30

C-Ç

Caesar Phobus Marquis von Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa'nın Fransız kraliyet ordusu kumandanlarından (Brigadier) kardeşi) 32

Cağaloğlu 118

Câmi alâyi

casus 24, 26, 30

César de Saussure 116

Cevdet Paşa 14, 72, 73

Cevdet Tarihi 21, 55

Cevdet Türkay 20, 34

Ciacenza 24

Cihânnümâ 66, 87, 94, 98, 102, 106, 116, 120

Constantin Mavrocordato (1741-1743) 31

Constantinopel 21, 36

Çârberdi ve Telhîs alâyi 69

Çelebizâde İsmail Âsım Efendi 54

Çemberli Taş 117, 118

Çerniçe Kazası 52

Çukadâr el-hâc Ebu Bekir bin Süleymân 110, 113, 115

Çukadâr Halil Ağa 53, 61, 115

Çukadâr Mehmed Ağa bin Halil Ağa 53,

61, 100, 108, 109, 110, 113

D

Danimarka 33, 54, 55

Depedelen 56

Dimetoka 52

Divân 9, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 36, 44, 47, 51, 58, 68, 99, 107

Divân tercümanı 26, 27, 29, 30, 31, 36

Divân Tercümanı Kâtibi (Sekreteri) 9, 27, 29, 31, 44, 47

Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî 27

Divân-ı Hümayûn Tercümanı Kâtipliği 27, 51

Divân-ı Necâtî alâyi 68

dört parça deniz haritası 98, 106

Drama Kazası 52, 53

Dürerü Gürer 67

E

Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi (Rumeli Kazaskeri Tireli) 54

Edren 52

Eflak 24

Elçi Hanı 118

El-hâc Ali Efendi bin elhâc Mustafa 28, 59, 97, 99, 104 105

El-hâc Ebu Bekir Efendi bin Süleymân Efendi 113

El-hâc Halil bin Hasan 105, 106

El-hâc Hasan bin Receb 104, 106

El-hâc Hüseyin Efendi 60, 109, 110, 113, 114

El-hâc İbrahim Ağa ibn El-hâc Nureddin 105, 106

Emin Paşa (Sadrazam) 30

Erhan Afyoncu 11, 19, 20, 34, 35, 37, 73

Ermenice 14, 121

Esad Efendi (Galata kadısı) 15

Esadefendizâde Mehmed Şerif Efendi 55

Esmâ Hatun (Basmacı Kadı İbrahim Efendi'nin eşi) 59, 60, 61, 82, 99, 100, 101, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117

Es-seyyid Ali bin Ahmed 104

Es-seyyid Mehmed Efendi bin es-seyyid el-hâc Mehmed Efendi (Kassâm-ı Askerî kâtiplerinden) 109

Es-seyyid Mollâ Nu'mân bin Es-seyyid

Mustafa 106
eşrâf-i kuzât 53, 58
Evlendirme Dâiresi 41
Eyüp Sultan Mezarlığı 39

F

F. W. Barthold 28, 32, 33, 40
Farsça-Türkçe 21
Fatih 2, 10, 21, 39, 59, 93
Fatma Hatûn/Molla (Kadı İbrahim'in kardeşi Halil Efendi'nin kızı) 59, 60, 61, 108
Fekete Lajos 72
Fener Kapusu 108, 110, 111, 114
Fenn-i Harb 66
Ferheng-i Şu'ûrî 21, 94, 102, 120, 122
Feyzullah Efendi (Manastır kadısı) 57
Fındıkzâde Şeyh Mehmed 56
filinte tüfenk 74
Foça 56
Fokşani 30, 73
Fonton (Fransız elçilik tercümanı) 39
François-Antoine Chevrier (Cenevrelî) 32
Fransa 24, 25, 26, 39
Fransız 24, 25, 26, 31, 32, 33, 39, 40, 82, 122
Fransız elçilik binası 82
Fransızca 15, 22, 23, 29
Franz Anton von Brognard (Avusturya elçisi) 29, 31
Frenk serdârı 40
Fukara İncili / Armenbibel / Biblia Pauperum 14

G

Galata 15, 31, 39, 40, 41
Galata Mevlevihânesi 39, 40, 41
gaşiye (hâşe) 53
gayrimüslim matbaaları 14, 16
Gayrimüslim 84
Gelibolu 32, 55
Giambattista Toderini 15, 22, 118
Giyim-Kuşam ve Sâir Eşyaları 7, 72
Gligori Callimachi (Boğdan voyvodası Li-gor) 30
Gramatika/Krâmatikâ 94, 102, 120, 121, 122
Grigore Ghika (Boğdan Voyvodası ihtiyar Yanaki) 31
Gülşen-i Hülefâ 94, 102

Gümrük Emîni 74
gümüş divit 74
gümüş saati 73

H

Habsburglar 44
Hâcegândan Maraşlı Ali Efendi (Üsküdar Matbaası imtiyaz sahiplerinden) 16
Hacer bint-i Abdullah (Zenci carîye) 109, 110
Hacı Veliyüddin Efendi (Edirne Bostancı-başlarından) 73, 75
Hadis Mecmuası 66
Hâfız Abdullah Efendi bin Halil (Berât Kalemi Başkâtibi) 109
Hâfız es-seyyid Abdülkerim Efendi bin es-seyyid Mustafa 104, 105
Hâfız İsmail Efendi ibn Sülaymân ve es-seyyid Numan 108
Hâfız Mehmed Emin Efendi (Doğancılar Câmîi İmâmı, Üsküdar Matbaası imtiyaz sahiplerinden) 118
Hâfız Osman 14
Halebî 68
Haliç 39
Halil (Manastır kadısı) 57
Halil bin Ali (Kadı İbrahim'in kardeşi) 28, 57, 59, 60, 67, 80, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 115
Halil Efendi bin Maksud, Müteferrika'nın küçük kızı Ayşe'nin vekili 59, 60, 67, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108
Hâmûşân 41
Handan Sultan (I. Ahmed'in annesi) 61
Handanzâde Abdullah (Kandiye kadısı) 57
Hasan Efendi 115
Hasib-i Üsküdârî 20
Hasköy 15, 22, 81, 85, 118
Hasköy Mühendishâne Matbaası 85
Hasköy'deki Mühendishâne Matbaası'ın Üsküdar'a nakledilmesi 16
Hatice (Müteferrika'nın Hanımı) 10, 26, 28, 51, 66, 93, 95, 96, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 117, 120, 136
Hatice Hanım'ın Başvurusunun Mahkemece reddi 104
Hatice Hanım'ın Kadı İbrahim'den

Şikâyetçi Olması 95
 Heinrich Christoph Freiherr von Pen[c]kler
 Penkler (Avusturya Elçisi) 22, 23, 24, 25,
 26, 27, 28, 29, 32, 33, 36, 37, 38, 44, 45,
 46, 47
 Hersek Sancağı 52
 Hıfzu'l-lisân 20
 Hindîzâde Hüseyin 56
 Hocapaşa 66
 Hollanda 33
 Humbaracı Ahmed Paşa 33, 39
 humbaracı ocağı 23, 27, 81
 Hücet 97
 Hülâsa fi'l- hesâb alâyı 66, 68
Hümâyûnâme 66
 Hünkâr Mahfili 39
 Hüseyin Ağa ibn Mehmed 105, 108, 109,
 110, 113, 115
 Hüseyin Efendi 8, 60, 61, 62, 100, 101,
 109, 110, 113, 114, 139
 Hüseyin Efendi'nin Basmacı İbrâhim Efen-
 di Adına Hac Etme Taahhüdü 110, 139
 Hüseyin Sankaya 21
hüsni hat Mushaf-ı şerif 66, 95, 104

I-İ

İbrahim (Babadağ kadısı) 56
 İbrahim (Kandiye kadısı) 58
 İbrahim b. İbrahim 26
 İbrahim bin Ali el-İstanbulî 54
 İbrahim Efendi (Kadı, basmacı) 11, 19, 20,
 24, 27, 28, 30, 31, 34, 36, 38, 41, 44, 51,
 59, 67, 82, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102,
 104, 105, 106, 107, 108, 125, 126, 127,
 129, 130, 134, 137, 138, 139, 142
 İbrahim Efendi (Rumeli kadılarından) 27
 İbrahim Müteferrika 9, 10, 11, 12, 13, 14,
 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41,
 43, 44, 45, 46, 51, 52, 54, 55, 59, 65, 66,
 67, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 81, 82, 83, 84,
 85, 86, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102,
 105, 106, 115, 116, 117, 119, 120, 121,
 122, 133, 134, 135, 136
 İbrail Kazası 56
 İbranice 14
 İhsan Sungu 116
 İmâm-ı Şehriyârî 32
İncil 13, 14, 66

İngiliz Levant Company 74
 İngiltere 28
 İran 25, 26, 33, 44
 İshak Efendi (İstanbul kadısı) 15
 İslâhü'l-izâh alâyı 68
 İslâmbol 60, 108, 110, 111, 114
 İsmail Efendi bin Mehmed 104
 İspirîzâde Ahmed Efendi'nin Hoca Paşa
 mahallesindeki evi 75
 İstanbul 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20,
 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34,
 36, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 52, 55, 56, 58,
 59, 61, 66, 67, 68, 69, 72, 82, 84, 85, 93,
 95, 96, 97, 99, 102, 104, 106, 116, 117,
 118, 119, 121, 125, 136, 137, 138, 143
 İstefanaki veled-i Dimyaki 119, 121, 122
 İsveç 25, Elçilik binası 42, 43
 İvranya kazası 53
İzzî Tarihi 21, 25, 26

J

J. J. Hellert 23
 James Porter 28, 29
 Josef Peter Peter von Schwachheim (Avus-
 turya elçisi) 32
 Joseph von Hammer 22, 23, 24, 25, 26, 29,
 30, 32, 33, 34, 39
 Jozsef (Macar Prensi Rakoczi Ferenc'in
 oğlu) 74, 75

K

Kadı 9, 10, 11, 12, 21, 26, 27, 28, 29, 30,
 31, 34, 37, 44, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58,
 59, 65, 66, 67, 72, 73, 74, 75, 83, 84, 86,
 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106,
 108, 113, 114, 115, 117, 119, 120, 125,
 126, 127, 131, 132, 135, 136, 137, 138,
 140, 141, 142, 143
 Kadı Ahmed (Kadı İbrahim'in kardeşi) 34,
 65, 99
 Kadı İbrahim Efendi 9, 10, 12, 21, 27, 28,
 30, 31, 34, 37, 44, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
 58, 65, 66, 67, 72, 73, 74, 75, 83, 84, 86,
 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106,
 108, 113, 114, 115, 117, 120, 125, 126,
 127, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 140,
 141, 142
 Kadı İbrahim Efendi'nin mirasçılarının

Tenfiz-i Vasiyet Talebi 100
 Kadı İbrahim Efendi'nin Vasiyeti ve Mirasının Paylaşımı 100
 Kadı İbrahim ve Birâderleri Matbaası 12, 99, 117
 Kadı İbrahim'in Basma Alet ve Edevâtını Müteferrika'nın Hanımı Hatice'den Satın Almış Olduğuna Dâir Hüccet Süreti 105
 Kadı İbrahim'in Kadılıkları 56
 Kadı İbrahim'in Terekesinde Mevcut Olan Kitapların Dökümü 65
 Kadı Sicil Defterleri 95, 96, 98, 136
 Kadı Sicil kaydı 10
 Kadı Sicil veya Askerî Kassâm defterleri 67, 95
 Kâğıthane'deki kâğıt imalâthânesi 14
 Kâhya Bey 29
Kamûs Tercümesi 15
 Kandiye 55, 57, 58
 Kapalı Çarşı 11
 Kapalı Fırın 118
 Kara Mühendishânesi (Hasköy) 15, 22
 Kara Mühendishânesi 22, 81
 Karabağır-zâde İsmâ'il Efendi (Kassâm-ı Askerî olan müderrisin-i kiramdan) 96, 107
 Karadeniz Haritası 33
 Karaferye 66
 kârhâne-i tıbbâ't 116
Karib ilâ'l-ulâ 53, 55
 Kasımpaşa Mezarlığı 39, 40, 43
 Kasımpaşa Mezarlığı 40
 Kâtib Çelebi 68, 94, 102, 116
 Kazasker Ruznamçe Defterleri 55, 56, 57, 58
 keçeli çukadârları 53
 Kemal Beydilli 10, 13, 15, 16, 21, 22, 27, 61, 65, 81, 82, 83, 85, 117, 118, 119
 Kesriye kazası
 Kısmet-i Askeriyye Defterleri 11, 93, 94, 97
 Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Sicilleri 93
 kitapressâmı 13
 Koca Râgıb Paşa 54
 Köstendil 53
 Kudretullah Dede Efendi (Galata Mevlevihânesi Post-nişini) 41
 Kudûrî alâyı 68

Kur'an-ı Kerim 14, 66
 Kuruçeşme 31
 Kutsal kitap 13, 14
 kuzât 28, 52, 53, 56, 57, 58, 60, 68, 104
 Küçük (junge) İbrahim Efendi 36
 Küçük Çelebizâde Âsım 116
 Küçük İbrahim (divan tercümanı katibi, basmacı, kadı) 9, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 36, 37, 43, 44, 46, 47, 54, 59
 Küçük Kaynarca Antlaşması 30
 Küçük Mezarlık, (Piccolo Campo veya Petits Champs des Mort) 39, 40
 Küçükçekmece 30

L

Lâle Devri 16, 148
 Levent Çiftliği 15, 118
 Levent Kuru 51, 52, 53, 54, 55, 56
 Louis Dochez 23
 Lüdege 117
 Lütfi Efendi 40

M

Macar 22, 24, 25, 28, 43, 44, 74, 75
 Macar mühtedisi 22, 24, 28, 44
 Mahmud I. 98
 mahreç derecesi 55
 mahreç mevâlisi 55
 Maliyeden Müdevver Defter 27, 85
 Manastır 55, 57
 Marquis de Villeneuve (Fransız elçisi) 26
 Marsigli 13, 15
 Matbaa 2, 9, 11, 14, 15, 34, 36, 52, 65, 82, 93, 95, 99, 117
 Matbaa imtiyaz berâtı 117
 Matbaa-i Âmire 14
 Matbaa-i Osmaniyye 14
 Matbaanın Üsküdar/Selimiyye tarafına taşınması 84
 Mehmed Ataullah Dede 41
 Mehmed bin Abdullah 115
 Mehmed Emin Efendi (Sultan Selim [Câmiî] aşçıbaşı merhûm Ali Efendi'nin oğlu) 69, 70, 121, 136, 138, 141
 Mehmed Emin Efendi bin Ali (mahalle imamı) 109
 Mehmed Emin Efendi, Kadı İbrahim'in

- mirasçılarında Fatma'nın vekili) 55,
 60, 61, 108, 109, 100, 111, 112, 114
 Mehmed ibn Halil ibn Hüseyin 105, 106
 Mehmed Molla ibn el-hâc Ahmed 106
 Mehmed Râşid Efendi 82
 Mehmed Zeynî Efendi (1746-1748 arası
 Şeyhülislâm) 38
 Mehmed IV, 12
 Mekke-i mükerreme 109
 Memiş Efendi (Humbaracı ve Lağımcı
 Ocağı Nazırı) 27, 81
 Mevlana Abdülbâkî Efendi ibn Ahmed 95,
 104
 Mevlana Cezeli Mustafa Efendi 111
 Mevlana İbrahim 57
 Mevlana Mustafa 57
 Mevlana el-hac Osman (Şumnu Kazası'n-
 dan) 58
 Mevlana es-seyyid Şeyh Mehmed 58
 Mevlana İbrahim (eşrâf-ı kuzâtan) 58
 Mevlevî külahı 40
 Mevlevihâne bahçesi 41
 Mevlevihâne Kabristanı 39, 40
 Mevleviler'in küçük kabristanı 42
 Mevleviyet 53, 55, 58
 Mıgalgava 52
 Mıknâtisiyye 94
 Michel-Ange Comte de Castellane (Fran-
 sa'nın İstanbul elçisi)) 25
 Michel-Ange Comte de Castellane Castel-
 lane (Fransız elçisi) 24
 Mismârî Şücâ Mahallesi 39, 102
 Molla Aziz bin Abdurrahman 105
 Molla Mehmed bin Musa 105, 106
 Mouradgea D'Ohsson 22, 28, 29, 42, 43,
 53, 118
 Muhzır el-hac Ahmed Ağa bin el-hac Ab-
 dullah 110, 113
 Musa Efendi (Kasımpaşa Mevlevihânesi
 şeyhi) 15
Mushaf-ı şerîf 14, 15, 65, 66, 67, 95, 101,
 104, 109, 110
 Mustafa Beşe ibn Mehmed 105, 106
 Mustafa Çelebi ibn el-hac Halil 105, 106
 Mustafa Efendi (Reisülküttâb - Tavukçu-
 başı-dâmâdı) 39
 Mustafa Efendi (Sadr-ı Rum Kethüdası)
 55, 60, 61
 Mustafa Efendi bin Hüseyin (Kuzzât-i
 Mısıryeden) 104
 Mustafa Efendi bin Mehmed (Fahrü'l-kuz-
 zât) 104
 Müftizâde Es-seyyid Esad Efendi 61
 Müftü Sâlih Efendi 66
 Mühendishâne Matbaası 13, 15, 84, 85,
 86, 118
 Mühimme Defteri 20, 27, 34
 Mühimme Odası 27
 Mülâzemet 54
 Mülâzım 54
 Mülteka 66, 68
 Müslüman mezarları 42
 Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi
 20
 Müstensih 11, 12, 13, 14
 Müteferrika Bakiyesi Basmahâne Takımı,
 Alet ve Edevâtı 81
 Müteferrika bakiyesi alet ve edevâtın Ka-
 dı İbrahim ve kardeşleri tarafından satın
 alınması 135
 Müteferrika bakiyesi kitaplar 115, 117
 Müteferrika Basımı Kitapların Toptan Sa-
 tışı 8, 119
 Müteferrika basma takımları 98
 Müteferrika İbrahim Efendi'nin Vasiyeti
 ve Mirasının Paylaşımı 134
 Müteferrika kitaplarının toptan satışı 143
 Müteferrika Matbaası 12, 34, 54, 65, 68,
 95, 119
 Müteferrika Terekesiyle İlgili En Eski Ka-
 yıtlar 7, 93
 Müteferrika Ve Kadı İbrahim Matbaaları-
 nın Yerine Dâir 115
 Müteferrika'nın mezartaşı 41
 Müteferrika'nın Ölüm Senesi 7, 19
 Müteferrika'nın Sahip Olduğu Kürklerin
 Dökümü 80
 Müteferrika'nın Terekesi 20, 59, 66, 74,
 75, 125, 126, 127
 müteferrikalık hizmeti 38
 Müteferrika'nın Hanımı Hatice ile Kadı
 İbrahim'in Mahkemeye Düşmeleri 95,
 136
 N
 Nadir Şah 25
Naimâ Tarihi 66, 102, 120, 122
Necâî Divânı 66

Nevrokob 53
 Nevşehirli İbrahim Paşa 16
 Nikolaus Drako 30
 Nikolay Repnin (Rus elçisi, Prens) 30
 Niyâzî bint-i Abdullah (Kadı İbrahim'in
 cariyelerinden) 109, 110
 Nizâm-ı Cedîd 15, 118
 Nizâmiyye 94, 102

O

Okmeydanı Mezarlığı 39
 Orlin Sabev 9, 15, 19, 21, 26, 27, 28, 34,
 35, 54, 55, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73,
 75, 83, 84, 85, 93, 94, 95, 98, 116, 120,
 121, 122
 Osman Bey Matbaası 14
 Osman III, 65, 98
 Osman Molla 32, 33, 55
 Osmanlı Arşivi 34
 Osmanlı Devleti 9, 11, 12, 13, 14, 16, 19,
 20, 21, 22, 23, 25, 30, 33, 34, 37, 38, 39,
 43, 44, 54, 55, 61, 66, 67, 68, 69, 73,
 74, 93, 120
 Osmanlı Tarihi 22, 23, 25, 54, 55
 Osmanlı-Avusturya savaşları 43

P

Panayot İstefanaki veled-i Dimyaki 119,
 121
 Paris 13, 23, 32, 43, 118
 Paşa Sancağı 51, 52
 Patrikhâne Kilisesi 121
 Patrona Ayaklanması 11
 Pera 24, 32, 36, 40, 42
 Pera'daki [Mevlevî] dervişlerinin mezar-
 lığı 32
 Peygamber'in doğum günü 40
 Pîrîzâde Osman Molla (Bekir Kâhya'nın
 damadı) 32, 33, 55
 Piştov 74
 Prusya 25, 39

R

Râif İsmail Beyefendi (Reistülküttâb) 30
 Rakoçi (Macar Prensi) 43
 Ramazan ayı 40
Ramazan Efendi ve Hey'et 67
 Râşid Efendi (Beğlikçi) 12, 21, 27, 28, 30,

31, 82, 83, 84, 85, 86, 94, 102, 116, 117,
 118, 120, 122, 128, 129
 Râşid Efendi Matbaası 12, 83, 117, 118
 Râşid Efendi'nin sahip olduğu basmahâne
 takımı dökümü 128, 129
 Ravzatü'l-kuzât 68
 Reformasyon 14
 Reis Efendi 29, 33, 39
 Robert Walsh 22
 Rum 14, 55, 60, 121
 Rumeli kadıları 52
 Rumeli Kazaskeri 54, 55
 Rumeli Kazaskerliği 95, 96, 97, 99, 106,
 119, 136, 143
 Rumeli Kuzâtı 108
 Rumeli'de Kadılık Müessesesi 52
 Rusya 25, 29
 Ruznamçe listeleri 52

S

Saat 74
 Sadrazam 29, 30, 32, 74, 118
 Sadr-ı Rum Kethüdası Mustafa Efendi
 odası 55
 Sadr-ı Rûmili 61
 Sadrüşşeria 68
 Salih Paşa mahallesi 26
 Sâmi Efendi (Divân Tercümanı Yazıcısı)
 27
 Samur Kürk Kontoş 75
 Selânik kadısı Sahib Efendi 15
 Selim Ağa bin Abdullah (Kadı İbrahim'in
 mirasçısı Farma'nın kocası) 59, 60, 108,
 113, 115
 Selim III, 12, 22
 Selim Karahasanoğlu 20, 66, 72, 75, 93
 Selim Karaosmanoğlu 93, 120, 121, 122
 Selimiye Kışlası 16, 118
 Semâhâne 41
 Sicilyateyn 33
 Sigismund Wilmo de Gähler (Danimarka
 İstanbul elçisi) 33
 Sihâh-ı Cevherî Tercemesi Vankulu Lugatı
 116
 Sitte-i 'âliye ve Ulâ 53
 Subaşı Mahallesi 59, 108, 110
Subhi Tarihi 21, 30, 117
 Sultan Abdülmecid 61
 Sultan Mehmed 102

Sultan Selim Camii 39
 Sultan Selim Hân 102, 104, 105
 Süleyman (Bonneval'ın evlatlığı) 9
 Süleymân Ağa 115
 Süleymân Efendi (Kehhâl-başı) 101, 112,
 113, 114
 Süleyman İzzî 21

Ş
 Şehirköy kazası 36, 56
 şeritlice haşe 53, 76
 Şeyhülislâm Mehmed Sâlih Efendi 54
 Şifâ-i Şerîf 67
 şifre kodu 24, 32, 36
 şifre koduyla (rakamlı hurûfât) 24

T
Târih-i Atlas ve Fennü'l-harb 69
Târih-i Mısır 94, 102
Târih-i Na'imâ 69
Târih-i Na'imâ Efendi 102
Târih-i Râşid Efendi 102
Târih-i Seyyâh 116
Târih-i Takvîm-i Kâtib Çelebi 94, 102
Tarikat-ı Muhammediyye 68
Tebareke Suresi Tefsiri 66
 tefsîr ve hadîs-i şerîf 13
 Tekke Kabristanı 40, 41, 42
 tenfiz-i vesâyâ 101, 109, 117
 Tercüman Kâtibi 8, 27, 28, 30, 55
 Tersane 39
 Tersâne Eminliği 82
 Teşrifâtı Seyyid Numan Beyefendi 31
 Tevfik Temelkuran 27
 Tevrat 13, 66
 Timûr 94, 102
 Tophâne 32, 42, 93, 102, 116
 Tophâne Câmii 32
 Tophâne'den Humbaracı Yokuşu nihaye-
 tinde Mevlevihâne karşısında küçük bir
 mezarlık 42
Tuhfetü'l-kibâr 94, 102
 Tünel 40, 41, 42
 Tünel Kumpanyası 40
 Türk matbaası 12
 Türk Tehdidi 14
 Türkçe tarih kitapları 120

Türkî basma tevârih kitabı 119, 122
 Türkiye 2, 15, 29, 33, 65, 68, 118

U-Ü

Ulemâ 12, 15, 54, 75
 Unkapanı 26
Usûlü'l-Hikem 15
 Ürgüp Kazası 55
 Üsküdar / Selimiyye 16
 Üsküdar Matbaası 13, 15, 16, 65, 84, 85,
 118

V

Valenza 24
Vankulu Lügatı 10, 22, 28, 51, 53, 65, 66,
 69, 70, 71, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 116,
 117
 Vâsîf Efendi 21, 30
Vâsîf Tarihi 21
 Vaşak Biniş Kürk 75
 Vauban tercümeleri 83
Ve Feyât-ı Ekâbir-i İslâmiyye 20
 Venedik 12, 31, 33
 Veraset Savaşları 25, 44
 Viyana 23, 24, 25, 30, 33, 36, 37, 39

Y

Ya'kubzâde Esseyyid Ahmed 56
 Yanboli 53
 yazı takımı (devât) 74
 Yedikule 29
 Yeğen Fatma (Kadı İbrahim'in yeğeni) 55,
 59, 60, 100, 117
 yemeni basmacıları 11
 Yeni Dünya 94, 102
 Yenipazar 55
 Yeşil Çuka Samur 75
 Yunanca 14, 121

Z

Zagra-i cedid 53
 Zihne Kadılığı 53, 58, 99
 Zihne Kazası 8, 51, 53, 55, 58, 59, 60, 99,
 108, 110, 111, 114, 131, 132
 Zindanarkası Kabristanı 41

KEMAL BEYDİLLİ

İKİ İBRAHİM MÜTEFERRİKA VE HALEFİ

MATBAADAN İSTİHBARATA:
İBRAHİM MÜTEFERRİKA VE KADİ İBRAHİM...

İbrahim Müteferrika ve onun ölümünden sonra matbaa işletmesini devralan Kadı İbrahim'in kitap dünyasıyla olan ilişkileri nasıldı? Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) ve evlatlığı Süleyman ile birlikte siyaset sahasında ne tür becerilere sahiptileri? Yabancı devletlerin elçi raporlarında kimlikleri neden şifre ile geçiyordu?

Elinizdeki kitap bu sorulara tüm teferruatlarıyla cevap verirken ilk defa gün ışığına çıkartılan arşiv belgeleriyle de okuyucuyu müthiş bir gizeme sürüklüyor. *"İbrahim Müteferrika'nın, Bonneval, evlatlığı Süleyman ve kendi yetiştirmesi olan Küçük İbrahim ile birlikte İstanbul'daki elçiler arasında bilinen, oldukça karanlık işlere erken tarihlerden itibaren karışan, edinilen bilgileri paraya tahvil eden bir ekip içinde yer alan ve bizzat kendisinin de elçilere 'mahremâne' bilgiler ileten, şifre koduyla anılan bir istihbarat kaynağı olduğu"* eşsiz bir emekle gün yüzüne çıkartılıyor.

Matbaa çevresinde şekillenmiş bu istihbarat ağının yanında Kadı İbrahim'in ilk defa gözler önüne serilecek olan uzun yıllar sürdürdüğü Divan-ı Hümayûn Tercümanı Kâtipliği belgelenmiş, atandığı kadılıklar tespit edilmiş, ölümünden sonra zapt edilen terekesine, mirasçılara, ikamet ettiği eve, buradaki mevcut eşyalarına ve matbaa malzemelerine ve elindeki kitapların dökümüne yer verilmiş ve bütün bu yeni bulgular ve dökümler belge görüntüleriyle birlikte çalışmaya ilave edilmiştir.

İKİ İBRAHİM: Müteferrika ve Halefi, Kemal Beydilli imzasıyla Türk tarihçiliğine kazandırılan özgün ve cesur bir eser...

Kronik

kronikkitap.com

kronikkitap

ISBN: 978-625-6431-66-5

9 786258 431865